

**Відділ освіти виконавчого комітету
Канівської міської ради**

**Канівський міський центр туризму
Канівської міської ради Черкаської області**

Щербак В.В.

Канів - крізь віки

Методичні рекомендації

На допомогу керівникам гуртків
позашкільних навчальних закладів,
вчителям історії та географії
загальноосвітніх шкіл

Канів 2017

Щербак Вікторія Віталіївна, керівник гуртків КМЦТ.

Домашня адреса: 19000, Черкаська область, м. Канів, вул. Героїв Дніпра 41/74, моб. 0964927776, дом. (04736) 35071

Наш час позначений небувалим зростанням інтересу до витоків національної культури, історії українського народу. А на Канівщині, як ніде, є великі можливості для вивчення своєї історії. Тарасова гора належить до найбільш духовних центрів планети і вабить до себе мільйони людей, які йдуть сюди вклонитися праху генія – Тараса Шевченка. Саме тому ця тема висвітлюється в методичних рекомендаціях щодо створення та організації оглядової екскурсії по місту.

Актуальність розробки полягає в тому, що представлений матеріал та розробка екскурсії мають виховне значення для використання в навчально-виховному процесі як загальноосвітніх, так і позашкільних навчальних закладів.

Напрямок: «Методичні рекомендації з питань організації туристської, краєзнавчої, екскурсійної, національно-патріотичної та музейної роботи серед дітей і юнацтва за різними напрямками»

Рецензенти:

Ісаєва О.М. – завідувач науково-дослідного відділу «Канів від давнини до сучасності» Шевченківського національного заповідника

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
I. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ ОГЛЯДОВОЇ ЕКСКУРСІЇ	6
1.1. Роль значення екскурсій як засобу пізнання	6
1.2. Ознаки екскурсії	9
1.3. Професійна майстерність екскурсовода.....	11
1.4. Методичні прийоми проведення екскурсії	13
1.5. Технологія підготовки оглядової екскурсії.....	19
1.6. Підготовка контрольного тексту екскурсії	22
1.7. Визначення техніки ведення екскурсії	23
1.8. Складання методичної роботи	24
1.9. Складання індивідуального тексту	25
1.10. Здача екскурсії	28
1.11. Затвердження екскурсії.....	29
1.12. Методичні прийоми показу екскурсії.....	30
1.13. Комплектування "портфеля екскурсовода"	42
II. РОЗРОБКА ТИПОВОЇ ЕКСКУРСІЇ ПО МІСТУ	44
2.1. Текст оглядової екскурсії «Канів крізь віки»	44
2.2. Інформаційний додаток до тексту екскурсії «Канів – крізь віки»	95
2.3. Об’єкти показу оглядової екскурсії	99
2.4. Технологічна карта екскурсії	100
2.5. Типовий портфель екскурсовода	104
ВИСНОВОК.....	115
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	118

ВСТУП

Світове співтовариство визнало туризм ефективним засобом індивідуального й колективного вдосконалення, важливою складовою якого є послуга суто інтелектуального характеру – екскурсія з її просвітницькою, духовною та освітньою функціями.

Невичерпні екскурсійні ресурси багатьох регіонів нашої країни разом з глибинним національним духовним корінням і традиціями українського народу дають підставу стверджувати, що саме екскурсії можуть стати активним і змістовним засобом гармонізації особистості, її духовного зростання в Україні. Вони є джерелом нової інформації, нових вражень і відчуттів.

Екскурсійний туризм є одним із основних форм рекреаційної діяльності. У структурі рекреаційних потреб екскурсійний туризм становить 10-20% всього обсягу потреб у тривалому відпочинку, а потреби у екскурсійному туризмі у структурі короткочасного відпочинку ж у вихідні становлять 16-20%.

Тема міських оглядових екскурсій нині дуже актуальна. Це обґрунтоване тим, що міські оглядові екскурсії - самі відвідувані; оглядові міські екскурсії представляють найбільше зацікавлення як місцевих, і, особливо, іногородніх громадян; кількість оглядових екскурсій, проведених туристично-екскурсійними організаціями міста, завжди значно перевищує кількість будь-яких тематичних; на міських оглядових екскурсіях екскурсанти отримують унікальну можливість ознайомитися з основними пам'ятниками й пам'ятними місцями міста, найважливішими сторінками його історії, зі своєрідністю його сучасного виду.

Міські оглядові екскурсії мають відмінності, які диктуються тими особливостями в історичному розвитку, властивих визначеному місту, що підкреслює унікальність цього міста, у відповідь у тому, що таких аналогів немає у світі. Важливе значення в оглядових міських екскурсіях має той, що події викладаються великим планом. Це дає загального уявлення про місто, області, республіці, державі загалом.

Хронологічні рамки такої екскурсії - час існування міста з лиця першого згадування про нього до сьогодення перспективи розвитку. У міській - оглядовій екскурсії висвітлюється кілька підтем (історія міста, коротка характеристика промисловості, науки, культури, народної освіти та інші). Усі оглядові міські екскурсії меті показати екскурсантам роль міста, у історії Батьківщини, ознайомити їх із найяскравішими визначними пам'ятками міста, розповісти про видатних сторінки його історії, культури, науки.

Мета роботи: Виявити характерні риси підготовки і проведення міських оглядових екскурсій на прикладі оглядової екскурсії «Канів – крізь віки».

Завдання:

- Виявити методичні прийоми та особливості підготовки й проведення міських - оглядових екскурсій;
- Чергування прийомів при проведенні оглядових екскурсій;
- Оформлення технологічної картки екскурсорода;
- Оформлення портфелю екскурсорода.

І. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТВОРЕННЯ ОГЛЯДОВОЇ ЕКСКУРСІЇ

1.1. Роль значення екскурсій як засобу пізнання

Слово «екскурсія» походить від латинського «екскурсио».

Екскурсійна справа пройшла великий історичний шлях, перш ніж досягти свого сучасного стану. У різні історичні періоди розвитку нашої країни екскурсії виконували різні завдання.

Історія екскурсійної справи є органічною частиною історії вітчизняної культури в цілому. Вона показує, як розвивалася національна самосвідомість, культурний рівень суспільства в той або інший історичний період. Історія екскурсійної справи є органічною частиною історії нашої країни, її історичних етапів. У зв'язку з цим історію екскурсійної справи можна розділити на три основні етапи.

1) *етап* - Виникнення екскурсійної справи в Росії. 2) *етап* - Становлення Радянської екскурсійної справи. 3) *етап* - Розвиток і вдосконалення екскурсійної справи в умовах розвиненого соціалізму в СРСР.

При розгляді поняття «Суть екскурсії» необхідно мати на увазі обумовленість екскурсійного процесу об'єктивними вимогами. Кожна екскурсія представляє особливий процес діяльності, суть якого обумовлена конкретними закономірностями – тематичність, цілеспрямованість, наочність, емоційність, активність. Вперше про закономірність екскурсій було сказано на науковій конференції, проведений в 1978 р. Головним екскурсійним управлінням Центральної ради з туризму і екскурсій ВЦСПС і Центральною науково-дослідною лабораторією по туризму і екскурсіям (ЦНДЛТЕ).

В даний час екскурсія виступає як щось закінчене, цілісне, таке, що має свої специфічні функції і ознаки, своєрідну індивідуальну методику. В значній мірі вона збагатилася за змістом, формам проведення і методиці підношення матеріалу і характеризується як невід'ємна частина ідейно-виховної і культурно-масової роботи. Отже, екскурсія є наочним процесом пізнання

людиною навколишнього світу, побудований на заздалегідь підібраних об'єктах, що знаходяться в природних умовах або розташованих в приміщеннях підприємств, лабораторій, науково-дослідних інститутів і т.д.

Для реалізації цього принципу екскурсовод повинен:

- правильно підібрати екскурсійні об'єкти, найбільш екскурсії, що виразно характеризують тему;
- продумати послідовність показу об'єктів (маршрут екскурсії);
- продумати рух біля об'єкту і найбільш вигідні точки спостереження об'єкту;
- проаналізувати можливість сприйняття об'єкту не тільки за допомогою зору, але і іншими органами чуття;
- підібрати найбільш відповідні прийоми показу об'єктів.

Без такої роботи екскурсія може перетворитися на лекцію поряд з об'єктом, а лекція - це інша форма повідомлення знань.

При грамотному здійсненні цього принципу у екскурсантів розвивається візуальна культура: людина збагачується зоровими враженнями, у нього розвивається естетичний смак, розвивається спостережливість, чоловік набуває уміння дивитися так, щоб побачити, аналізувати побачене і комплексно сприймати його.

По-друге, розвивається також і сенсорна культура, тобто уміння сприймати інформацію за допомогою відчуттів - дотикових, нюхових, слухових і т.д.

По-третє, зосередившись на теперішньому моменті огляду об'єкту, відключившись від побутової повсякденності, людина отримує психологічне розвантаження від нервової напруги завдяки зануренню в культурно-екскурсійне середовище. Таким чином, екскурсант може придбати навик емоційної корекції свого стану, навчившись по-новому, «екскурсійний» спостерігати навколишній світ.

В даний час екскурсія виступає як щось закінчене, цілісне, таке, що має свої специфічні функції і ознаки, своєрідну індивідуальну методику. В значній мірі вона збагатилася за змістом,

формами проведення і методикою підношення матеріалу і характеризується як невід'ємна частина ідейно-виховної і культурно-масової роботи. Цілі, завдання і форми проведення екскурсій показані в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

№ №	Цілі	Завдання	Хома проведення
1.	Відпочинок	Пошук лікувальних трав, ягід, грибів, фруктів	Прогулянка
2.	Учбова	Засвоєння дітьми знань з учбового предмета (ботаніки, географії, історії)	Урок поза класним приміщенням
3.	Наукова	Виявлення експонатів для краєзнавчого музею	Експедиція
4.	Загально-освітня	Розширення загального культурного кругозору	Бесіда в туристичного поході, дорожня екскурсійна інформація в транспортній подорожі
5.	Культурно-просвітницька	Підвищення рівня знань з історії, архітектури, літератури та інших галузей	Оглядова багатопланова екскурсія
6.	Культурно-виховна	Засвоєння знань в поєднанні з виховання	Тематична екскурсія

У практичній діяльності екскурсія розглядається в декількох аспектах:

а) як самостійна форма виховання і навчання, як складова частина інших форм навчання і виховання;

б) як форма роботи з масовою аудиторією і одна з форм навчання;

в) як форма організації культурного дозвілля, виховної роботи;

г) як епізодичний (разовий) захід, частина тематичного циклу, а також як один із ступенів пізнання;

- д) як форма поширення наукових знань, ідейного виховання;
- е) як захід по одному з напрямів виховання - патріотичного, трудового, естетичного, а також як частина процесу формування всебічно розвиненої особистості;
- з) як автономна форма культурно-освітньої роботи і як невід'ємна частина організованого туризму;
- и) як форма міжособового спілкування екскурсорода з екскурсантами, екскурсантів один з одним і як форма спілкування екскурсантів з об'єктами.

Матеріал, що характеризує сучасність в екскурсіях, знаходить відображення в трьох аспектах: перший аспект – вся тема екскурсії цілком присвячена подіям сучасності ("Місто будується", "Генеральний план реконструкції міста у дії"); другий аспект - сучасності присвячена частина екскурсії, одна або декілька підтем. Ця форма характерна для оглядової екскурсії по місту, району ("Канів – Кризь віки"). У екскурсії показується минуле (історія), сьогодення (сучасність) і майбутнє міста, району (перспектива). Показу сучасності відведена частина екскурсії. І, нарешті, третій аспект - екскурсія повністю присвячена показу історичних подій, пам'ятників історії. Зв'язок з сьогодинішнім днем знаходить вираження в тому, що події минулого (деколи багатовікової давності) оцінюються з позиції сучасності, на основі досягнень науки. Коментарі і висновки враховують домінуючі точки зору сьогодинішнього дня.

1.2. Ознаки екскурсії

Ознакою називають те, що робить схожим між собою або відрізняє один від одного предмети і явища. Маються на увазі істотні ознаки, тобто ті, без яких предмет, явища, форма культурно-освітньої роботи не можуть існувати. "Істотні ознаки предмету - це група ознак предмету, кожний з яких, окремо взятий, необхідний, а всі разом достатні, щоб з їх допомогою можна було відрізнити даний предмет від всіх інших".

Екскурсія, як і інші форми культурно-освітньої роботи (лекція, тематичний вечір, усний журнал, читацька конференція), має свої особливості в організації і методиці проведення. Її ознаки говорять про схожість з іншими формами чи ж підкреслюють її корінну відмінність від них.

Загальними ознаками для всіх екскурсій є:

- Протяжність за часом проведення від однієї академічної години (45 мін) до однієї доби.
- Наявність екскурсантів (групи або індивідуалів).
- Наявність екскурсовода, провідного екскурсію.
- Наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їх розташування.
- Пересування учасників екскурсії по наперед складеному маршруту.
- Цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми.
- Активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Відсутність хоч би однієї з названих вище семи ознак позбавляє права називати захід, що проводиться, екскурсією.

Крім цих загальних ознак у кожного виду екскурсій є свої специфічні ознаки:

- у автобусних – обов'язковий вихід з автобуса для огляду пам'ятників;
- у музейних – знайомство з матеріалами, розташованими на стендах;
- у виробничих – демонстрація діючих об'єктів (верстатів, агрегатів, механізмів).

Значення ознак екскурсії полягає в тому, що їх правильне розуміння не дозволяє помилково тлумачити суть екскурсії.

1.3. Професійна майстерність екскурсовода

Професійна майстерність екскурсовода — володіння комплексом спеціалізованих вмінь і навичок в екскурсійній діяльності, а також набір професійних якостей притаманних професії екскурсовод.

Складові професійної майстерності екскурсовода

- Культура
- Кругозір
- Ерудиція
- Культура мови
- Інтуїція
- Добрі знання у певній галузі
- Ораторська майстерність
- Уміння керувати екскурсійною групою
- Володіння педагогічною майстерністю

Вимоги до екскурсовода

Екскурсовод повинен знати:	Екскурсовод повинен вміти:
- Нормативну базу і стандарти, які регулюють надання екскурсійних послуг в Україні; - Історію, культуру, географію регіону; - Основні екскурсійні об'єкти і місцевості регіону в історичному, географічному особистісному і культурному аспекті, в тому числі експозиційний матеріал музеїв та виставково-культурних центрів; - Правила обслуговування на пішохідних, транспортних та комбінованих екскурсійних маршрутах; - Правила обслуговування на	- використовувати методичні прийоми показу, розповіді та спеціалізовані методичні прийоми; - використовувати прийоми техніки ведення екскурсії; - працювати в складі групи над створенням нової екскурсії; - складати індивідуальний текст екскурсії; - оформлювати необхідну документацію та складати звіти; - використовувати принципи диференційованого підходу до екскурсійного

міських та позаміських екскурсійних маршрутах; - Інструкції о правилах поведінки туристів на транспортних засобах; - Схему дій на випадок непередбачуваних ситуацій; - Іноземну мову (основної клієнтури);	обслуговування; - користуватися спеціалізованою термінологією по туристсько-екскурсійній тематиці; - надавати первинну медичну допомогу;
Екскурсовод повинен володіти: - основи протоколу та етикету; - граматику та стилістикою української та російської мови; - теорією міжособистісних комунікацій; - технікою публічних виступів; - основами психології; - основи конфліктології; - основами організаційної культури; - основами педагогіки; - основами логіки;	Екскурсовод зобов'язаний: - Постійно вдосконалювати знання та навички з професійної майстерності; - Виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку; - Виконувати правила і норми охорони праці.

Законодавчо кваліфікаційні вимоги до професії екскурсовод були розроблені на виконання вимог статті 5 Закону України "Про туризм" (324/95-ВР) (у редакції Закону України від 18.11.2003 N 1282-IV(1282-15) з метою подальшого розвитку діяльності, пов'язаної з наданням послуг туристичного супроводу і закріплені в діючому *«Положенні про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу»*.

1.4. Методичні прийоми проведення екскурсії

Показ і розповідь – нерозривні складові екскурсії. Вміти показати те, про що розповідаєш, – велике мистецтво. Треба мати на увазі, що основними джерелами емоцій у екскурсантів є глибина матеріалу, факти, що здатні стурбувати, вміло побудовані демонстрація та розповідь.

Прийоми екскурсійного показу

Показ в екскурсії – це процес реалізації принципу наочності, спосіб ознайомлення з музейною експозицією, цілеспрямоване спостереження об'єктів; процес, що потребує активних дій як з боку екскурсовода, так і з боку екскурсантів.

Завдання екскурсійного показу: показати експонати певного розділу (теми) та відтворити зоровий образ історичної події або дії відомої особи. Показ повинен бути логічно послідовним і здійснюватися від загального до окремого. Пожвавлює екскурсію та активізує екскурсантів сюжетний показ. Більш чітка сюжетна лінія проглядається в тематичних екскурсіях.

При організації екскурсійного показу *зверніть увагу* на наступні моменти:

- *вибір місця розташування групи екскурсантів.* Необхідно розташувати групу на позиції, з якої розділ музейної експозиції сприйматиметься найкраще;
- *розстановка екскурсійної групи.* Всі екскурсанти повинні добре бачити об'єкти показу і добре чути екскурсовода;
- *способи показу об'єктів.* При показі екскурсовод орієнтує екскурсантів на певний об'єкт, використовуючи жести. Жестикуляція оповідача робить виклад інформації більш емоційним, допомагає захопити екскурсантів розповіддю. Жести повинні відповідати змісту та темпу розповіді.

Екскурсовод може застосовувати різноманітні прийоми показу.

- **Прийом попереднього огляду.** Екскурсовод коротким вступним словом орієнтує екскурсантів на що слід звернути увагу під час спостереження експозиції, які якості та конкретні особливості тут рекомендується виявити. Аналіз може бути історичний, мистецтвознавчий, природознавчий тощо.
- **Прийом зорової реконструкції (відтворення).** Словесний опис відтворює для екскурсантів первісний вигляд об'єкту, історичної споруди, пов'язаної з ними історичної події тощо. Екскурсовод ніби переносить слухачів у час і середовище, де відбувалися події.
- **Прийом зорового монтажу** – показ фотографій, креслень, малюнків тощо – можна використовувати під час застосування прийому реконструкції.
- **Прийом локалізації подій** дає можливість сконцентрувати увагу учасників екскурсії у заданих межах, скерувати їхні погляди на конкретний об'єкт.
- **Прийом абстрагування** зосереджує увагу екскурсантів на тих ознаках експоната, які є важливими для розкриття теми. Абстрагування допомагає учасникам екскурсії «не бачити» того, що не має відношення до екскурсії.
- **Прийом зорового порівняння** побудований на співставленні різних предметів або частин одного експоната з іншим. При цьому порівнюються як схожі, так і різні за своїм зовнішнім виглядом експонати. Одне з головних завдань прийому – виявити характерні риси, особливості, показати унікальність та неповторність експоната. Як підсумок, екскурсовод називає тотожні елементи двох експонатів або відмінність одного від іншого.
- **Прийом зорової аналогії** побудований на порівнянні певного експоната зі світлиною чи малюнком іншого аналогічного об'єкта або об'єкта, що спостерігався екскурсантами раніше, тобто порівнюються дві схожі будівлі, монументи, рослини тощо. Завдання екскурсовода – залучити учасників екскурсії до активного пошуку аналогії, викликати в пам'яті уявлення про зовнішній вигляд аналогічного об'єкта.

- **Прийом переключення уяви.** Після ознайомлення з певним експонатом учасники екскурсії за пропозицією екскурсовода переносять свій погляд на інший об'єкт (наприклад, перенесення погляду від макету будівлі школи початку 1940-х років на макет сучасної будівлі). Контраст збагачує враженнями.

Методичні прийоми розповіді

Завдання методичних прийомів розповіді – донести факти, приклади, події так, щоб учасники екскурсії отримали образне уявлення про те, як це було.

- **Прийом екскурсійної довідки** використовується в поєднанні з прийомом зорової реконструкції, локалізації, абстрагування. Екскурсовод повідомляє короткі дані про експонат (дата створення, автори, розміри, призначення тощо). Екскурсійна довідка – це стисла характеристика експоната, лаконічний виклад фактів.
- **Прийом опису** – виклад характерних рис, прикмет, особливостей зовнішнього вигляду експоната у визначеній послідовності. Для опису характерні точність і конкретність. Опис історичних подій дає змогу учасникам екскурсії уявити, як це було.
- **Прийом характеристики** побудований на визначенні характерних властивостей та якостей предмета, явища, людини. При його використанні оцінюються якісні сторони об'єкта, такі як пізнавальна цінність, художні переваги, оригінальність авторського рішення, виразність, стан збереження тощо.
- **Прийом пояснення** найбільш широко використовується під час екскурсій у музеях природничого та галузевого профілю, де в розповіді пояснюються внутрішні зв'язки процесів і явищ. Це форма викладу матеріалу, коли в розповіді окрім довідки про історичну подію розкривається сутність і причини, що її викликали.
- **Прийом коментування** широко використовується при показі експозицій музеїв і виставок як пояснення до експонатів.
- **Прийом цитування** в екскурсії використовується, щоб викликати у свідомості екскурсантів зоровий образ. У тексті екскурсії цитатами є уривки з художніх творів. Цитування ефективно в тих випадках,

коли необхідно відтворити картини життя в далекі часи, побут та діяльність наших предків.

- **Прийом запитань – відповідей** використовується екскурсоводом для активізації екскурсантів.

Види запитань до екскурсантів:

- запитання, на які екскурсовод дає відповіді сам;
- запитання, що є ствердженням чогось у формі запитання (риторичне запитання – це запитання, поставлене самому собі як спроба поглибити своє розуміння ситуації);
- запитання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти.
- **Прийом новизни матеріалу.** Сутність прийому полягає в тому, що в екскурсію вводиться нова, невідома раніше інформація, факти, приклади.
- **Прийом завдань.** Мета прийому – зацікавити екскурсантів, змусити їх замислитися, активізувати свою розумову діяльність, збудити уяву. Відповідь екскурсовод дає згодом, ніби підсумовуючи думки учасників екскурсії.
- **Прийом діалогізації**
- **Прийом літературного монтажу** дає можливість відтворити динаміку певних подій. Екскурсовод будує свою розповідь на наборі уривків з різних літературних творів, документальних матеріалів тощо. Цей прийом справляє сильний емоційний вплив на екскурсантів. Однак слід пам'ятати, що його використання вимагає від екскурсовода не тільки знання літератури й історії, а й артистичних здібностей.
- **Прийом художньої оповіді** дає змогу досягти високого ступеню емоційності розповіді. При його застосуванні зміст екскурсії яскравіше сприймається і краще запам'ятовується.
- **Прийом співучасті.** Користуючись прийомом, екскурсовод робить учасників екскурсії дійовими особами ситуації.
- **Прийом персоніфікації.** Образна розповідь про життя людей або окремої людини (письменника, державного, громадського діяча, воєначальника тощо), переказ окремих епізодів з їхньої біографії викликає у слухачів жвавий інтерес.

- **Прийом проблемної ситуації** допомагає активізувати учасників екскурсії. Постановка проблеми підштовхує їх до роздумів, викликає бажання розібратися в питанні, захоплює розкриттям зв'язків між об'єктами і закономірностей в явищах.
- **Прийом індукції**
- **Прийом дедукції**

Моторні прийоми

Моторні прийоми – це прийоми вивчення об'єктів показу, які зв'язані з пересуванням екскурсантів та використовуються як засіб пізнання пам'ятника або події. Моторні прийоми грають значну роль в проведенні музейної екскурсії – екскурсовод створює більш яскраві уявлення про хід подій, композиції, масштаби, розміри, деталі пам'ятника, посилює емоційний вплив музейного предмету або експозиційного комплексу. За характером впливу моторних прийомів можна виділити:

- Пересування як засіб пізнання просторових відношень, який дає змогу відчувати розміри об'єкту показу.
- Пересування в з'єднанні з оглядом експонату як засіб більш глибокого сприйняття об'єкту показу в цілому та його окремих деталей.
- Пересування як істотний момент в роботі вивчення об'єкту, важливий за своїм психологічним впливом.
- Пересування з метою відтворювання подій, обставин.
- Увід групи до будівлі або території, де відбувалася подія, з метою відтворювання обставин та динаміки події.

Крім показу, розповіді й моторних прийомів, які складають основу екскурсійної методики, в музейно-екскурсійної практиці також використовують **додаткові та особливі прийоми**.

Додаткові та особливі методичні прийоми

- **Прийом дослідження** найчастіше використовується під час екскурсій в музеях при навчальних закладах. Цей прийом ще можна назвати «Показ реліквій» або «Знахідка розповіді».

- **Прийом зустрічі екскурсантів з учасниками подій** (ветеранами, вченими, артистами та іншими) дає значний пізнавальний і виховний ефект. Необхідно заздалегідь визначити зміст виступу (5-7 хвилин), щоб розповідь учасника подій відповідала тематики екскурсії й не повторювала матеріал, який розповідає екскурсовод.
- **Прийом включення органів чуття** (слуху, смаку, дотику, нюху). Цей прийом широко застосовується під час екскурсій в музеях природознавчого, краєзнавчого, етнографічного та галузевого профілю.
- **Прийом «музичного цитування»** - відтворення дитячим ансамблем (на гарному вокальному рівні) уривків зі старовинних українських пісень, козацького фольклору тощо. Також під час екскурсій використовується звукозапис музичних або художніх творів (такі музичні та літературні паузи не повинні перевищувати 5-7 хвилин).
- **Прийом використання технічних засобів** потребує особливої уваги та чіткості в роботі екскурсовода. В екскурсіях, на виставках може бути запропоновано перегляд різноманітних відеоматеріалів, кінокадрів, слайдів, пов'язаних із темою екскурсії або виставки. Демонстрація таких матеріалів повинна бути не більш 2-5 хвилин. Іноді подібна демонстрація проводиться після закінчення екскурсії в спеціально обладнаному приміщенні, як підведення підсумків (15-20 хвилин).
- **Прийом демонстрації діючих експонатів** (макетів, моделей, апаратів, машин) допомагає екскурсоводу пояснити принципи дій апаратів і машин, показати їх роботу, дати характеристику виробничого процесу.
- **Прийом демонстрації електрифікованих карт, схем, діаграм** – це додатковий прийом, який справляє враження та добре запам'ятовується.
- **Прийом демонстрації різних наочних посібників («портфель екскурсовода»)**. Як правило, для цього використовується зміст «портфеля екскурсовода». Наочним посібникам у цьому випадку відводиться допоміжна роль. «Портфель екскурсовода» – це

комплект інформаційних матеріалів (фотографії, копії документів, схеми, карти, репродукції тощо, що не увійшли до експозиції музею), які використовуються під час проведення екскурсії. Усі наочні посібники доцільно пронумерувати, вони повинні бути зручними у використанні, демонструватися вміло та в помірних дозах. Це доречно на екскурсіях, де відтворюється епоха та події, а саме в музеях історичного, військово-історичного, літературного, мистецького профілів.

1.5. Технологія підготовки оглядової екскурсії

Ознаки екскурсії:

1. Тривалість за часом проведення від однієї академічної години (45 хв) до однієї доби.
2. Наявність екскурсантів (групи або індивідуалів).
3. Наявність екскурсовода, який проводить екскурсію, і має відповідну професійну підготовку підтверджену документально.
4. Наочність, зорове сприйняття, показ екскурсійних об'єктів на місці їхнього розташування.
5. Пересування учасників екскурсії по заздалегідь складеному маршруту.
6. Цілеспрямованість показу об'єктів, наявність певної теми.
7. Активна діяльність учасників (спостереження, вивчення, дослідження об'єктів).

Крім цих загальних ознак у кожного виду екскурсій є свої специфічні ознаки:

- в автобусних – обов'язковий вихід з автобуса для огляду пам'ятників (не менш трьох);
- у музейних – знайомство з матеріалами, розташованими на стендах;
- у виробничих – демонстрація діючих об'єктів (верстатів, агрегатів, механізмів та ін.).

Технологія підготовки оглядової екскурсії

1. Визначення мети і завдань екскурсії.
2. Вибір теми.
3. Відбір літератури і складання бібліографії.
4. Визначення інших джерел екскурсійного матеріалу.
5. Відбір і вивчення екскурсійних об'єктів. Поняття про картку об'єкта.
6. Упорядкування маршруту екскурсії.
7. Обхід маршруту.
8. Підготовка контрольного тексту екскурсії.
9. Комплектування "Портфеля екскурсовода".
10. Визначення методичних прийомів проведення екскурсії.
11. Визначення техніки ведення екскурсії.
12. Складання методичної розробки екскурсії.
13. Складання індивідуального тексту.
14. Прийом (здача) екскурсії
15. Затвердження екскурсії

Створення нової екскурсії за будь-якою темою - складний трудомісткий процес. Екскурсія - це результат двох найважливіших процесів: її підготовки й проведення. Вони пов'язані між собою, взаємообумовлені. Неможливо забезпечити високу якість проведення екскурсії при непередуманій підготовці.

Підготовка нової екскурсії проходить три етапи:

- Попередня робота - підбір матеріалів для майбутньої екскурсії, їхнє вивчення (тобто процес нагромадження знань за даною темою, визначення мети й завдань екскурсії). Одночасно з цим відбувається відбір об'єктів, на яких буде побудована екскурсія.
- Безпосередня розробка самої екскурсії.
- Заклучний етап - прийом (захист) екскурсії на маршруті. Затвердження нової екскурсії керівником, допуск екскурсоводів, які захистили свою тему, до роботи на маршруті.

У найпростішому вигляді схема всіх екскурсій, незалежно від теми, виду й форми проведення, однакова: вступ, основна частина, висновок. Вступ, як правило, складається з двох частин:

- організаційної (знайомство з екскурсійною групою та інструктаж екскурсантів про правила безпеки й поведінки на маршруті);
- інформаційної (коротке повідомлення про тему, довжину й тривалість маршруту, час відправлення й прибуття назад, санітарні зупинки і місце закінчення екскурсії).

Основна частина будується на конкретних екскурсійних об'єктах, сполученні показу й розповіді. Її зміст складається з підтем (від 5 до 12). *Висновок* не пов'язаний з екскурсійними об'єктами. Він повинен займати за часом 5-7 хвилин і складається з двох частин:

- підсумок основного змісту екскурсії, висновок за темою, що реалізує ціль екскурсії.
- інформація про інші екскурсії, які можуть розширити й поглибити дану тему. Висновок так само важливий, як і вступ, і основна частина.

У процесі підготовки нової екскурсії можна виділити етапи:

1. Визначення мети і завдань екскурсії. Робота над будь-якою новою екскурсією починається і чіткого визначення її мети. Це допомагає авторам екскурсії більш організовано вести роботу надалі. *Мета екскурсії* — це те, задля чого показуються екскурсантам екскурсійні об'єкти (пам'ятники історії й культури та ін.)

Приклад формулювання мети екскурсії: виховання любові й поваги до своєї малої батьківщини; естетичне виховання; розширення кругозору; одержання додаткових знань по конкретних галузях науки або окремих темах; знайомство з історією й сучасністю міста та ін.

Завдання екскурсії - досягти цілей шляхом розкриття її теми.

2. Вибір теми: вибір теми залежить від потенційного попиту, конкретного замовлення або цілеспрямованого створення певної тематики екскурсій. Кожна екскурсія повинна мати свою чітко визначену тему. Тема є стрижнем, що поєднує окремі об'єкти й підтеми екскурсії в єдине ціле. Відбір об'єктів при створенні

- екскурсії учасники творчої групи ведуть, постійно звіряючи свої матеріали з темою. Однак мало відібрати об'єкт за темою, треба знайти конкретний матеріал, на якому ця тема буде розкрита з найбільшою повнотою й переконливістю. Після визначення теми обирають назву екскурсії таким чином, як це було описано в темі
3. Відбір літератури й складання бібліографії: у ході розробки нової екскурсії складається список книг, брошур, статей, опублікованих у газетах і журналах, що розкривають тему. Призначення списку - визначити межі майбутньої роботи з вивчення літературних джерел, надати допомогу екскурсоводам у використанні необхідного фактичного й теоретичного матеріалу при підготовці тексту. Перелік літератури розмножується в декількох екземплярах для зручності в роботі групи. При великій кількості літературних джерел список може бути розділений на дві частини: «Основна література» і «Додаткова література».
 4. Вивчення інших джерел екскурсійного матеріалу: крім публікацій у пресі можуть бути використані інші джерела. Автори екскурсії складають їхній перелік, в який входять державні архіви, музеї, хронікально-документальні й науково-популярні кінофільми, відео матеріали, перелік електронних і інтерактивних інформаційних ресурсів, де містяться матеріали за темою екскурсії. Як джерело також можуть бути використані спогади учасників і очевидців історичних подій.

До картки обов'язково прикріплюються фотографії об'єкта в його нинішньому й колишньому видах.

1.6. Підготовка контрольного тексту екскурсії

Текст екскурсії являє собою матеріал, необхідний для повного розкриття всіх підтем, що входять в екскурсію. Текст покликаний забезпечити тематичну спрямованість розповіді екскурсовода на факти й події, яким присвячена екскурсія, в ньому дається об'єктивна оцінка показуваних об'єктів.

Вимоги до тексту: стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації з теми, повне розкриття теми, літературна мова.

Види текстів: контрольний і індивідуальний.

Контрольний текст - ретельно підібраний і вивірений по джерелах матеріал, який є основою для всіх екскурсій за даною темою. У більшості випадків містить хронологічний виклад матеріалу й не відбиває структури екскурсії, не будується в маршрутній послідовності з розподілом матеріалу, що викладається, по зупинках, де відбувається аналіз екскурсійних об'єктів.

Контрольний текст екскурсії складається творчою групою. Використовуючи положення й висновки, які містяться в контрольному тексті, екскурсовод будує свій індивідуальний текст.

Крім матеріалів для розповіді екскурсовода в контрольний текст включають матеріали, які повинні скласти зміст вступного слова й висновку екскурсії, а також логічних переходів. Він повинен бути зручний для користування. Цитати, цифри й приклади супроводжуються посиланнями на джерела.

1.7. Визначення техніки ведення екскурсії

Техніка ведення екскурсії поєднує всі організаційні питання екскурсійного процесу. Ці вказівки відносяться як до екскурсовода так і до водія і до екскурсантів.

В основному формулюються вказівки щодо:

- місць зупинок транспорту й виходам для огляду об'єктів;
- пересування між об'єктами, його швидкості;
- демонстрації матеріалів «портфеля екскурсовода»;
- використання пауз;
- дотримання часу, відведеного на висвітлення підтем;
- організацію відповідей на питання екскурсантів;
- про порядок дотримання елементів ритуалу
- місця екскурсовода при показі об'єктів і при пересуванні групи.

1.8. Складання методичної роботи

Методична розробка — документ, що визначає, як провести дану екскурсію, як краще організувати показ пам'ятників, яку методику й техніку ведення варто застосувати, щоб екскурсія пройшла ефективно. Вона дисциплінує екскурсовода й повинна: підказати екскурсоводові шляхи для розкриття теми; озброїти його найбільш ефективними методичними прийомами показу й розповіді; містити чіткі рекомендації з питань організації екскурсії; враховувати інтереси певної групи екскурсантів (Методична розробка складається на кожен тему екскурсії, в тому числі й при диференційованому підході до підготовки й проведення екскурсії. У варіантах методичної розробки знаходять висвітлення вікові, професійні й інші інтереси екскурсантів, особливості методики їх проведення); з'єднувати показ і розповідь у єдине ціле.

Методична розробка оформлюється таким чином:

На титульному аркуші розташовують дані: найменування екскурсійної установи, назва теми екскурсії, вид екскурсії, довжина маршруту, тривалість в академічних годинах, прізвища й посади укладачів, дата затвердження екскурсії керівником екскурсійної установи (печатка і підпис);

Ефективність методичної розробки залежить від правильного, точного та змістовного заповнення всіх граф технологічної карти екскурсії. Розмір технологічної карти - 6-12 сторінок машинописного тексту (обсяг документа залежить від кількості екскурсійних об'єктів, числа підтем, тривалості екскурсії за часом і довжиною маршруту). Фрагмент заповненої технологічної карти по першій підтемі екскурсії «Вулиця Полтавський шлях - сторінки історії відомі й невідомі» наведений в табл. 1. дидактичного забезпечення.

У 1 графі «Ділянки маршруту екскурсії» називається точка початку екскурсії й закінчення I підтеми; далі по маршруту початок і закінчення другої підтеми і т. д.

У 2 графі «Місця зупинок» називаються ті точки маршруту, де передбачений вихід з автобуса; передбачається огляд об'єкта з вікон

автобуса без виходу екскурсантів або передбачається зупинка на пішохідній екскурсії. Всі записи в цій графі слід робити максимально точно вказуючи географічні місця розташування зупинок.

У графі 3 «Об'єкти показу» перераховують ті об'єкти, які показують групі на зупинці, у ході переїзду або пересування групи до наступної зупинки.

Графа 4 «Тривалість екскурсії». Час, що називається в цій графі являє собою суму часу, що затрачається на показ об'єктів, розповідь екскурсовода й на пересування екскурсантів по маршруту до наступної зупинки. Тут же необхідно враховувати час, затрачуваний на рух біля об'єктів і між об'єктами.

Графа 5 «Найменування підтем і перелік основних питань». Називається підтема, що розкривається на даному відрізку маршруту, в даний відрізок часу, на перерахованих в графі 3 об'єктах. Тут формулюють основні питання, що викладаються при розкритті підтеми

Графа 6 «Організаційні вказівки». У цю графу включають всі питання, які входять у поняття «Техніка ведення екскурсії», і рекомендації, що були розроблені на 11 етапі підготовки екскурсії.

Графа 7 «Методичні вказівки» визначає напрямок усього документа, формулює основні вимоги до екскурсовода за методикою ведення екскурсії, дає вказівки щодо використання методичних прийомів. Варто вказати, де і як застосовуються методичні прийоми. У цій графі також викладається варіант логічного переходу до наступної підтеми, даються рекомендації з показу матеріалів «Портфеля екскурсовода».

1.9. Складання індивідуального тексту

Основою розповіді екскурсовода є індивідуальний текст. Такий текст кожний екскурсовод складає самостійно, спираючись на контрольний текст. Це певним чином полегшує роботи кожному екскурсоводу, оскільки над контрольним текстом працювала творча

група найбільш підготовлених екскурсоводів, і екскурсовод, що готує нову для себе тему, не зуміє домогтися того, що до нього було зроблено колективними зусиллями. Проте, ознайомлення з контрольним текстом можливе лише після того, як попередня робота екскурсовода над новою темою буде закінчена (збір, вивчення й первинна обробка матеріалу).

За своїм змістом *обидва тексти (контрольний і індивідуальний) збігаються*. А це означає, що при наявності правильно складеного контрольного тексту у всіх екскурсоводів, які освоїли дану тему, екскурсії бувають «стандартні». Вони однакові за своїм змістом, збігаються в оцінках історичних подій і фактів, у висновках, які роблять по окремих підтемах і по темі в цілому. Природно, що всі екскурсоводи, перебуваючи біля одного об'єкта, будуть говорити те саме. Проводячи аналіз того самого зорового об'єкта, екскурсоводи показують і розповідають те саме. **У цьому сенс контрольного тексту як еталона.**

Основна відмінність індивідуального тексту від контрольного полягає в тому, що він відбиває структуру екскурсії й побудований у повній відповідності з методичною розробкою екскурсії. Матеріал розміщується в тій послідовності, в якій показуються об'єкти, і має чіткий розподіл на частини. Кожна з них присвячується окремі підтемі. Складений відповідно до цих вимог індивідуальний текст являє собою готову для «використання» розповідь. Індивідуальний текст містить повний виклад того, що варто розповісти на екскурсії. Не допускається також згадування фактів без їхнього датування, посилань на джерела. У той же час текст цього виду відбиває особливості мови «виконавця», відрізняється ступенем емоційності, використанням різних прийомів показу й розповіді, те саме положення може бути розкрито на різних прикладах.

Прагнення до жвавості подачі матеріалу на екскурсії не повинне вести до спроб розважати екскурсантів. При вирішенні питання про сполучення на екскурсії елементів пізнавальних і розважальних справа повинна бути вирішена за формулою: **максимум пізнавального мінімум розважального.**

В екскурсіях можуть бути використані тільки легенди.

Текст слід писати від першої особи, й виражаючи свою індивідуальність.

Техніка використання індивідуального тексту

Екскурсовод може під час екскурсії користуватися своїм індивідуальним текстом. Але при цьому він повинен бути перенесений на спеціальні картки, де записуються короткі дані про об'єкт, основні думки розповіді, окремі цитати, історичні дати. По кожній підтемі заповнюється кілька карток (звичайно за числом основних питань).

Використовуючи картки, екскурсовод не читає їхній зміст у ході екскурсії, а лише заглянувши в них, пригадує зміст розповіді. Якщо в екскурсії з'являється значна перерва між об'єктами, екскурсовод може ще раз подивитися картки, освіжити в пам'яті матеріал розповіді. Найчастіше картки як конспект розповіді використовують при підготовці до екскурсії. Виняток становлять ті картки, на які занесені цитати й уривки з художніх творів, зміст яких становить основу прийому літературного монтажу. На екскурсії вони зачитуються з картки повністю.

Картка повинна бути зручною для використання. Рекомендується її невеликий розмір, приблизно чверть аркуша. Картки мають порядкові номери й складаються перед екскурсією з урахуванням послідовності підтем, що розкриваються.

Наявність індивідуального тексту не означає, що він весь повинен заучуватися напам'ять і доноситися до екскурсантів слово в слово.

Переходи в тексті екскурсії

Перед творцями екскурсії постає завдання зв'язати зміст усіх підтем у єдине ціле. Воно вирішується за допомогою логічних переходів, які повинні розглядатися як важлива частина екскурсії. Добре складені логічні переходи надають екскурсії стрункість, забезпечують послідовність у викладі матеріалу, є гарантією того, що наступна підтема буде сприйматися з інтересом. Переходи бувають двох видів: логічні й формальні.

Часто в екскурсіях при переході від однієї підтеми до іншої користуються *формальними конструктивними) переходами*.

Формальним називається такий перехід, що не пов'язаний зі змістом екскурсії й не є «перехідним містком» від однієї частини екскурсії до іншої. (Наприклад, «А тепер проїдемо по площі», «Зараз ми з вами підемо далі», «Давайте оглянемо ще одне примітне місце».) Не треба, однак, заперечувати правомірність використання таких переходів взагалі й вважати їх помилкою в екскурсійній роботі.

У тих випадках, коли пересування між об'єктами займає лічені секунди, такі переходи неминучі. (Наприклад, «Тепер подивиться праворуч» або «Прошу звернути увагу на пам'ятник, розташований поруч».) Такі переходи неминучі при огляді експозицій у музеях і на виставках, де зали, тематичні розділи й окремі стенди, присвячені різним підтемам, розташовані неподалік один від одного. Конструктивний перехід, не будучи «перехідним містком» між підтемами, націлює екскурсантів на ознайомлення з наступним об'єктом.

Більш ефективний *логічний перехід*, ув'язаний з темою екскурсії. Такий перехід може початися до пересування групи до наступної зупинки або закінчитися вже на зупинці біля об'єкта. Логічний перехід диктується не стільки особливостями екскурсійного об'єкта, скільки змістом самої екскурсії, тієї підтеми, після якої робиться цей перехід. Тривалість логічного переходу звичайно дорівнює за часом переїзду (переходу) групи від об'єкта до об'єкта, але вона може бути й більше, і менше.

1.10. Здача екскурсії

При позитивній оцінці контрольного тексту й методичної розробки екскурсії, а також при наявності укомплектованого «портфеля екскурсовода» і карти-схеми маршруту призначається дата прийому (здачі) нової екскурсії. Здача екскурсії поручається керівникові творчої групи. У разі його відсутності через хворобу або з

інших поважних причин екскурсію здає один із членів творчої групи. У прийомі (здачі) екскурсії беруть участь керівники екскурсійної установи, методичні працівники, члени творчої групи й методичної секції, де готувалася екскурсія, а також керівники інших секцій.

Прийом (здача) екскурсії має діловий характер, проводиться у формі творчої дискусії, обміну думками, виявлення недоліків. Учасники прийому екскурсії повинні бути попередньо ознайомлені з усіма необхідними документами екскурсії.

Прийом також може проходити у вигляді проведення пробної екскурсії.

1.11. Затвердження екскурсії

При позитивному висновку про контрольний текст і методичну розробку, а також на підставі розрахунку вартості й визначення норми прибутку нової екскурсії керівником екскурсійної установи видається наказ про затвердження нової екскурсійної теми й списку екскурсоводів, допущених до її проведення.

До роботи допускаються екскурсоводи, які брали активну участь у розробці теми й прослухані на маршруті або в ході співбесіди. Висновок по співбесіді робить методист екскурсійно-методичного відділу. Екскурсоводи (незалежно від стажу роботи) до проведення екскурсії на нову для них тему допускаються тільки при наявності в них індивідуального тексту після прослуховування й видання відповідного наказу.

Обов'язкова документація за темою екскурсії

Підготовка нової екскурсійної теми є складним процесом. Ця робота вважається завершеною, коли підготовленими будуть всі необхідні документи.

Документація по екскурсійних темах зберігається в методичному кабінеті.

1. Список літератури з теми.
2. Картки (паспорта) об'єктів, включених у маршрут.
3. Контрольний текст екскурсії.
4. Індивідуальні тексти екскурсоводів.
5. Схема (карта) маршруту.
6. «Портфель екскурсовода».
7. Технологічна карта екскурсії.
8. Матеріали екскурсії.

1.12. Методичні прийоми показу екскурсії

Прийоми показу підрозділяються на:

Прийом попереднього огляду – використовується в той момент, коли екскурсанти перебувають на місці розташування пам'ятника. Він являє собою перший щабель спостереження об'єкта. Існують два варіанти використання прийому:

- *Перший* починається зі слів екскурсовода: «А це такий-то пам'ятник, ознайомтеся з ним». Тим самим він запрошує екскурсантів самим провести первісне спостереження об'єкта, познайомитися з його зовнішнім виглядом, побачити якісь деталі. Після цього екскурсовод націлює увагу групи на визначення сутності об'єкта, що дає екскурсантам можливість: а) скласти уявлення про історичну місцевість, де відбувалися розглянуті події; б) представити даний об'єкт у природній обстановці; в) дати певну оцінку об'єкту; г) одержати уявлення про його природне оточення.
- *Другий* варіант використання прийому попереднього огляду полягає в тому, що початком служить коротке вступне слово екскурсовода, в якому він зорієнтує групу на те, що саме слід побачити в ході спостереження об'єкта, які його якості й конкретні особливості рекомендується виявити в ході спостереження.

Прийом панорамного показу дає можливість екскурсантам спостерігати вид місцевості. Для панорамного показу можуть бути використані вежі, дзвіниці, кріпосні стіни, мости та інші високі точки,

звідки відкривається панорама міста, поля бою, долини, ріки. Для активізації сприйняття екскурсантами широкої картини, що відкривається перед ними, необхідно в спостережуваній панорамі виявити композиційний центр і звернути на нього увагу групи. Інша особливість панорамного показу полягає в тому, що в поле зору екскурсантів попадає багато об'єктів. Екскурсовод повинен показати ті об'єкти, які розкривають тему, перейшовши від загального показу панорами до окремих частин.

Прийом зорової реконструкції (відтворення). Термін «реконструкція» означає відновлення первісного виду (вигляду) чогонебудь. Сутність цього прийому полягає в тому, що словесним шляхов відновлюється первісний вигляд об'єкта. Робить це екскурсовод, спираючись на зорові враження екскурсантів. Цей прийом широко використовують при показі пам'ятних місць, де проходили бої, народні повстання, страйки, мітинги та інші події. Сюди ж відносять місця, пов'язані з життям і діяльністю відомих особистостей. Якщо, наприклад, будівля перетворилася в руїни зробити зорову реконструкцію екскурсоводові допомагають її вцілілі частини й деталі. Якщо ж будівля не збереглася, на допомогу приходять експонати «портфеля екскурсовода». Успіх використання прийому зорової реконструкції залежить від ступеня підготовленості екскурсовода.

Прийом зорового монтажу є одним з варіантів методичного прийому реконструкції. Екскурсовод, використовуючи прийом зорового монтажу, відновлює потрібний образ, підсумовуючи зовнішній вигляд декількох пам'ятників, а також їхніх окремих частин. Складові частини можуть бути «запозичені» з тих об'єктів, які в цей момент служать предметом спостереження екскурсантів. У зоровому монтажі можуть бути використані фотографії, креслення, малюнки.

Прийом локалізації подій тобто зв'язок подій з конкретним місцем. Цей прийом дасть можливість обмежити увагу учасників екскурсії певними рамками, прикувати їхні погляди до даної конкретної території, саме до того місця, де відбулася подія. При

викладі матеріалу цей прийом передбачає перехід від загального до часткового.

Прийом абстрагування являє собою уявний процес виділення із цілого яких-небудь частин з метою наступного глибокого спостереження. Цей методичний прийом дозволяє екскурсантам розглянути ті ознаки предмета (пам'ятника історії й культури, монументальної скульптури), які є основою для розкриття теми (підтеми). Прийом абстрагування побудований на спостереженні: а) одного з об'єктів за допомогою уявного відволікання від інших об'єктів, розташованих поруч, на тій же площі або вулиці; б) однієї із частин будівлі (поверху, балкона, ганку та ін.) при відволіканні від інших його частин, які менш істотні або не потрібні для розгляду даної теми.

Прийом зорового порівняння. В екскурсійній методиці використовують різні види порівняння: зорове, словесне, порівняння об'єкта, який знаходиться перед очима екскурсантів з об'єктом, який екскурсанти бачили раніше. Даний прийом побудований на зоровому зіставленні різних предметів або частин одного об'єкта з іншим, що перебуває перед очима екскурсантів. При цьому порівнюють один з одним як схожі, так і різні за своїм зовнішнім виглядом об'єкти.

Використання прийому зорового порівняння дає змогу екскурсантам представити дійсну величину об'єкта (наприклад, висоту пам'ятника, довжину кріпосних стін, ширину вулиці), дозволяє скоротити кількість цифр у розповіді, число використовуваних фактів і прикладів, час, затрачуваний на пояснення.

Прийом інтеграції побудований на об'єднанні окремих частин спостережуваного об'єкта в єдине ціле. Показуючи будівлю, споруду, пам'ятне місце, екскурсовод йде шляхом інтеграції, тобто об'єднання різних сторін, деталей, властивостей, в єдине ціле. Наприклад, прийом інтеграції може бути використаний при показі архітектурного ансамблю. Спочатку показується кожна будівля окремо, потім екскурсовод поєднує (інтегрує) зорові враження, отримані екскурсантами при спостереженні окремих об'єктів. На заключному етапі показу група спостерігає ансамбль як єдність декількох будівель.

І екскурсовод формулює висновки, характеризуючи ансамбль у цілому.

Прийом зорової аналогії або асоціації побудований на порівнянні: а) даного об'єкта з фотографією або малюнком іншого аналогічного об'єкта; б) спостережуваного об'єкта з тими об'єктами, які екскурсанти спостерігали раніше. Механізм дії цього прийому полягає в тому, що екскурсовод «ставить» перед екскурсантами два об'єкти, причому тільки один з них фізично перебуває перед їхніми очами.

Прийом зорової аналогії більш складний, ніж прийом зорового порівняння. При зоровому порівнянні зіставляються дві схожих між собою будівлі, споруди, монумента, рослини, пам'ятні місця, портрети, що перебувають у цей момент перед екскурсантами. Завдання екскурсовода, який використовує цей прийом при показі об'єкта, – залучити екскурсантів до активного пошуку аналогії, викликати в пам'яті уявлення про зовнішній вигляд аналогічного об'єкта, який вони бачили на колишніх екскурсіях. При цьому в кожного екскурсанта може бути своя аналогія. Прийом зорової аналогії іноді називають прийомом асоціації. Особливо часто цей прийом показу будується на асоціації за подібністю.

Прийом переключення уваги. Після спостереження об'єкта екскурсанти за пропозицією екскурсовода переносять свій погляд на інший об'єкт (наприклад, перенос погляду з будинку, побудованого на початку минулого століття, на сучасну багатоповерхову будівлю або перехід від спостереження панорами міста до спостереження об'єктів природи). Наявність контрасту збагачує новими враженнями. Порівняння об'єктів дозволяє краще зрозуміти спочатку спостережуваний об'єкт.

Методичний прийом руху. Треба розрізняти два поняття: «рух» як ознака екскурсії й «рух» як методичний прийом. Рух як методичний прийом представляється у трьох варіантах:

1. Перший - рух екскурсантів **поблизу об'єкта** з метою кращого його спостереження (наприклад, огляд кріпосних стін, рух екскурсантів уздовж конвеєра на заводі та ін.).

2. Другий варіант руху як методичного прийому — *обхід навколо* будівлі, споруду, пам'ятника.
3. Третій варіант - *рух до пам'ятника*. Методично він побудований таким чином, що в ході пересування автобусної або пішохідної групи об'єкт починає поступово вимальовуватися, виникаючи й збільшуючись у розмірах на очах екскурсантів.

Показ меморіальної дошки. При наявності на екскурсійному об'єкті меморіальної дошки екскурсоводу варто починати з аналізу об'єкта й розповіді про події, з ним пов'язані. Тільки після цього увага екскурсантів звертається на меморіальну дошку, яка на даному об'єкті встановлена. Якщо меморіальна дошка добре видна екскурсантам і вони вже прочитали напис на ній, екскурсоводу не слід зачитувати її вголос.

Висвітлення підтеми може бути почате з меморіальної дошки в тому випадку, якщо вона встановлена на об'єкті, спорудженому на місці, де відбулася історична подія, тобто об'єкт, про який йде мова, не зберігся.

Методичний прийом розповіді в екскурсії

Розповідь — умовно прийнята в екскурсійній справі назва усної частини екскурсії, тобто повідомлення і пояснення, які екскурсовод дає групі. В оцінці ролі розповіді в екскурсії вчені-екскурсологи завжди були однастайні, незалежно від розходження точок зору з інших питань екскурсійної теорії й методики. Вони вважали, що розповідь є доповненням до показу зорового матеріалу; вона не повинна бути великою; не можна допускати перетворення екскурсії в лекцію.

Розповідь — це індивідуальний текст екскурсовода, виконаний їм з дотриманням вимог усної публічної мови. Вона в повному обсязі готується заздалегідь. Неправильно розглядати розповідь екскурсовода як імпровізацію. У той же час це не означає, що в розповіді екскурсовода не може бути експромту. Мова йде про приклад, виклад факту, цитуванні невеликого вірша або уривку з художнього твору, включення яких у розповідь викликається складом

групи або ж значною подією, яка тільки що відбулося в житті даного міста, країни.

Розповідь екскурсовода виконує наступні **завдання**:

- Визначає об'єкт;
- Коментує, пояснює, доповнює побачене;
- Реконструює, відновлює те, що не може в цей момент побачити екскурсант;
- Характеристика об'єкта (виявляє їхні якості), допомогти екскурсантам правильно побачити, зрозуміти й оцінити об'єкт;
- На основі побаченого прийти до потрібних висновків. У своїй розповіді екскурсовод повідомляє аудиторій і про такі властивості об'єкта, які зорозво не сприймаються.
- «Намалювати» картину події, пов'язаної з об'єктом.

Основні вимоги до розповіді:

- Тематичність;
- конкретність;
- зв'язаність;
- логічність;
- стислість;
- переконливість;
- доступність викладу;
- закінченість суджень;
- зв'язок з показом, науковість.

В екскурсії, використовують **дві форми розповіді**:

- а) оповідальна розповідь, що дає екскурсантам ясне уявлення про те, де і яким чином відбувалися події;
- б) реконструктивна розповідь, завданням якої є відновлення перед думкою екскурсантів того або іншого об'єкта (будівлі, споруди, пам'ятного місця).

Мова екскурсовода при розповіді повинна відповідати певним критеріям:

Критерій ясності — дохідливість і доступність мови для аудиторії.

Критерій точності – відповідність змісту мови думкам екскурсовода, меті й темі екскурсії.

Критерій чистоти мови – логічно виправдане використання екскурсоводом мовних засобів.

Особливості розповіді на екскурсії

- Залежність розповіді від швидкості пересування групи. Підпорядкованість розповіді показу.
- Використання в розповіді зорових доказів.
- Адресність розповіді.
- Конкретність екскурсійної розповіді.
- Стверджуючий характер розповіді.
- Наявність підтексту. *Підтекст* — "це внутрішній, додатковий (схований у мові)" зміст тексту, розповіді екскурсовода. Підтекст знаходить вираження в почуттях екскурсовода, емоційній насиченості його розповіді, у жестах і міміці, в тональності мови. Суть підтексту - відношення екскурсовода до предмета розмови, оцінка певного факту або якоїсь деталі у матеріалі що викладається.
- Монологічний характер розповіді.

Добре підготовлена й проведена екскурсія дозволяє екскурсанту побачити уявним поглядом щось більше, ніж те, що перед ним перебуває в цей момент як об'єкт або групи об'єктів спостереження.

Розповідь стосовно показу звучить у різний час:

1. До показу, коли розповідь випереджає спостереження об'єкта екскурсантами.
2. У ході показу.
3. Після показу.

Із трьох наведених варіантів взаємодія розповіді й показу має місце тільки в другому - слово безпосередньо взаємодіє з об'єктом і з найбільшою повнотою розкриває тему. У першому варіанті слово випереджає показ, у третьому - містить показ.

Прийом екскурсійної довідки використовується в сполученні із прийомами зорової реконструкції, локалізації, абстрагування. Екскурсовод повідомляє короткі дані про спостережуваний об'єкт: дату будівлі (реставрації), авторів, розміри, призначення та ін. За своїм змістом й побудовою даний прийом нагадує шляхову екскурсійну інформацію.

Прийом опису ставить своїм завданням надати допомогу в правильному відображенні об'єкта у свідомості екскурсантів (форма, обсяг, з якого матеріалу виготовлений, розташування щодо навколишніх об'єктів). Для опису об'єкта характерні точність, конкретність. Цей прийом можна використовувати не тільки для розповіді про об'єкти, але й про певні історичні події. На відміну від опису об'єктів опис історичних подій має образний характер розповідь повинна викликати в екскурсантів зорові образи, дозволяє їм подумки представити, як відбувалася подія.

Таким чином, прийом опису подій має підлеглий характер, замикаючись із методичним прийомом зорової реконструкції. В автобусній екскурсії прийом опису використовується при всіх видах показу як з виходом екскурсантів з автобуса, так і без, виходу (спостереження об'єктів з вікна й під час руху автобуса на маршруті).

Прийом характеристики побудований на визначенні відмітних властивостей і якостей предмета, явища, людини. В екскурсії дається мовна характеристика об'єктів і «діючих» в екскурсії осіб.

На відміну від прийому опису прийом характеристики являє собою перерахування властивостей і особливостей, сукупність яких дає найбільш повне уявлення про даний об'єкт, дозволяє краще зрозуміти його сутність. Прийом опису стосується лише зовнішніх сторін об'єкта, не даючи характеристик його внутрішніх, не видимих для ока властивостей і якостей. При використанні прийому характеристики дається оцінка якісних сторін об'єкта, таких як пізнавальна цінність, художні вартості, оригінальність авторського рішення, виразність, схоронність та ін.

Прийом пояснення – форма викладу матеріалу, коли в розповіді, крім довідки про історичну подію, розкриваються сутність і причини, що її викликали. Найбільш часто цей прийом використовується у виробничих і природознавчих екскурсіях, де в розповіді пояснюються внутрішні зв'язки процесів і явищ, екскурсіях з показом творів образотворчого мистецтва. Екскурсовод пояснює зміст зображеного художником у картині, зміст пам'ятника монументальної скульптури. В архітектурній екскурсії за допомогою цього прийому виявляються особливості конструкції будівлі, характерні риси цілого ансамблю. Особливість прийому пояснення полягає в тому, що розповідь про об'єкт має доказовий характер.

Прийом коментування використовується екскурсоводом при викладі матеріалу, що роз'ясняє зміст події або задум автора пам'ятника історії й культури, що в цей момент спостерігається екскурсантами. Широко використовується при показі експозицій музеїв і виставок як пояснення до експонатів

Прийом репортажу - це коротке повідомлення екскурсовода про подію, явище, процес, очевидцями яких є екскурсанти. Складність використання такого прийому полягає в тому, що розповідь у значній своїй частині не готується заздалегідь, вона не входить цілком в індивідуальний текст екскурсовода, а має характер імпровізації.

Прийом цитування. Цитата в екскурсії спрямована на те, щоб викликати у свідомості екскурсантів зоровий образ. У тексті екскурсії у вигляді цитат використовуються уривки з художніх творів (проза, вірші).

Прийом питань-відповідей. Суть цього прийому полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод задає різні запитання екскурсантам з метою їхньої активізації. Більша частина запитань не розрахована на те, щоб одержати на них які-небудь відповіді від учасників екскурсії.

Всі питання на екскурсії можна розділити на кілька видів:

а) питання, на які екскурсовод відразу ж або після закінчення деякого часу сам дає відповідь, продовжуючи свою розповідь за темою;

б) питання історичного характеру, що являють собою твердження чого-небудь у формі питання. Такі питання в лекційній пропаганді розглядаються як прийом ораторської мови;

в) питання екскурсовода, на які відповідають екскурсанти, вони загострюють увагу екскурсантів до змісту екскурсії, вносять деяку розрядку й допомагають краще усвідомити підтему.

Прийом посилення на очевидців. Використання цього прийому в розповіді дає можливість для образного відтворення подій. Причому посилення можливі не тільки на особистості але й на неживі об'єкти, наприклад, ...що бачили ці стіни..., це дерево пам'ятає коли...

Прийом завдань, знаходить вираження в звертанні до екскурсантів: «Подумайте, чому цей пам'ятник так названий? Згадайте, на що схожа ця вежа? Які прикмети на місцевості говорять про минуле? Постарайтеся пояснити, чому тут зроблений такий напис. і ін. Коли екскурсовод дає подібні завдання, він не припускає, що учасники їх відразу виконають. Прийом націлює увагу екскурсантів на конкретну будівлю, певну частину будівлі, на ті деталі, розуміння яких важливо для засвоєння розглянутих питань. Завдання цього прийому – зацікавити екскурсантів, змусити їх задуматися, активізувати свою розумову діяльність, збудити уяву. Що ж стосується відповідей на ці питання, екскурсовод дає їх надалі самотійно, немовби підсумовуючи думки екскурсантів.

Прийом новизни матеріалу полягає в тому, що в ході розповіді за темою повідомляються факти й приклади, невідомі екскурсантам. Цей прийом використовується екскурсоводом у той момент, коли необхідно привернути увагу групи до об'єкта, зробити сприйняття спостережуваного більше ефективним.

Прийом словесного (літературного) монтажу. Використовуючи його, екскурсовод свою розповідь будує на наборі уривків з різних літературних творів, документальних матеріалів, опублікованих у періодичній пресі. Зміст цих уривків розкриває підтему екскурсії або одне з основних її питань. Цей прийом дає можливість відтворити картину подій.

Прийом співучасті. Завдання цього прийому - допомогти екскурсантам стати учасниками тієї події, якій присвячена екскурсія. Робиться це за допомогою, наприклад, звертання до групи: «Уявіть собі, що ми з вами перебуваємо на цьому полі під час наступу ворожих військ». Потім за допомогою прийому зорової реконструкції відновлюється картина бою.

Прийом дискусійної ситуації. Екскурсовод, використовуючи цей прийом, висуває у своїй розповіді таке положення, що викликає дискусійну ситуацію. Цей прийом дає можливість у частині екскурсії замінити монологічну форму матеріалу відкритим діалогом. Свою точку зору по висунутому положенню висловлюють два-три екскурсанти. Потім екскурсовод, підводячи підсумки, робить висновки.

Прийом зіштовхування суперечливих версій використовується в розповіді екскурсовода, наприклад, при оцінці певної історичної події, твердження дати виникнення конкретного міста або походження назви міста (ріки, озера, місцевості).

Прийом персоніфікації використовується для уявного створення образу конкретної людини. Рекомендується робити це за допомогою яскравої розповіді про окремі епізоди з життя тих людей, з якими пов'язана тема екскурсії, або на основі опису якої-небудь історичної події, в якій ця особистість брала участь.

Прийом проблемної ситуації полягає в тому, що в розповіді екскурсовода ставиться проблема, пов'язана з темою екскурсії. Постановка проблеми перед екскурсантами змушує їх задуматися й примушує знайти правильну відповідь на поставлені екскурсоводом запитання. У ряді випадків екскурсантам пропонується знайти альтернативу запропонованому рішення питань.

Прийом відступу полягає в тому, що в ході розповіді екскурсовод відходить від теми: читає вірш, наводить приклади зі свого життя, розповідає зміст кінофільму, художнього твору. Цей прийом прямо не пов'язаний зі змістом екскурсії, тому іноді його називають «прийомам освіжаючого відступу». Його завдання - зняти втому.

Прийом індукції застосовується в розповіді, коли необхідно зробити перехід від часткових, одиничних випадків і фактів до загальної картини, загальним висновкам, і в показі, коли екскурсовод від характеристики одного пам'ятника переходить до характеристики цілого ансамблю або системи інженерних споруд.

Прийом дедукції як спосіб міркування при переході від загального до часткового. У ряді випадків обоидва ці прийоми використовуються при показі одного об'єкта. Кожний з них застосовується як взаємне доповнення.

Клімактеричний прийом припускає такий виклад екскурсійного матеріалу, коли спочатку повідомляються менш цікаві й малозначні факти й аргументи, потім — більше значні й, нарешті, самі цікаві. Така послідовність сприяє наростанню інтересу екскурсантів до розповіді.

Антиклімактеричний прийом полягає в тому, що виклад матеріалу в розповіді починається з найцікавіших фактів і прикладів, у показі - з більш значних за своїм змістом об'єктів. Інтерес до теми, пробуджений в екскурсантів на початку заходу, дозволяє надалі успішно ознайомити їх з менш цікавим матеріалом.

Особливі прийоми, які допомагають краще засвоїти зміст матеріалу:

- **зустріч екскурсантів з одним з учасників історичних подій** - прийом, що робить екскурсію більш документальною, доказовою. При цьому повинна забезпечуватися документальність виступів учасників подій. Фактичний матеріал, який вони використовують, ретельно перевіряється;
- **прийом дослідження**. Наприклад: глибина колодязя визначається за допомогою палаючого аркуша паперу, який, падаючи, висвітлює спочатку стінки, потім далеке дно; глибина ущелини вимірюється кинутим камінчиком. Прийом дослідження сприяє активізації сприйняття змісту екскурсії її учасниками, частіше він використовується на екскурсіях з дітьми й підлітками;
- **прийом демонстрації наочних матеріалів включених в «портфель екскурсовода»**. Найбільше поширення одержав

ілюстративний прийом - розповідь екскурсовода супроводжується показом посібника. *Прийом коментарію* - показ експоната передує розповіді. Розповідь є лише поясненням до експоната з «портфеля» (при показі будівлі демонструється фотографія його внутрішнього оздоблення з наступними коментарями екскурсовода та ін.) *Прийом контрасту*, коли фотографія (або малюнок) показується для того, щоб переконати екскурсантів у тому, як змінилося історичне місце (площа, вулиця, будівля), яке в цей момент оглядають екскурсанти;

- **використання технічних засобів** - магнітофона, відеоапаратури та ін. З їхньою допомогою глибше розкривається тема, підсилюється зоровий ряд екскурсій. Можуть бути прослухані виступи учасників подій у магнітофонному записі. При проходженні групи по місцях, де жили й творили видатні письменники, поети, композитори, в екскурсію включають виконання їхніх творів. Такі музичні й літературні записи не повинні бути тривалими. Вони є частиною екскурсії, підлеглі її темі й не являють собою самостійного заходу.

1.13. Комплектування "портфеля екскурсовода"

"Портфель екскурсовода" – умовне найменування комплексу наочних посібників, використовуються в ході проведення екскурсії. Ці посібники зазвичай містяться в папці або невеликому портфелі.

Одне із завдань "портфеля екскурсовода" полягає в тому, щоб відновити відсутні ланки при показі. В екскурсіях нерідко виходить так, що не всі об'єкти, необхідні для розкриття теми, збереглися.

Наприклад, екскурсанти не можуть побачити історичну будівлю, зруйновану від часу; село, знищене у роки Великої Вітчизняної війни, та ін. Іноді виникає необхідність дати уявлення про первісний вигляд того місця, на якому була збудована будівля (житловий мікрорайон). З цією метою використовуються, наприклад, фотографії села або пустиря, панорами будівництва підприємства, житлового масиву. Буває необхідність показати фотографії людей, які мають ставлення до цього об'єкта або до подій, пов'язаних з ним.

Більш переконливою екскурсію робить демонстрація копій справжніх документів, рукописів, літературних творів, про які розповідає екскурсовод.

І ще одна важлива задача наочних посібників на екскурсії – дати зорове уявлення про об'єкт (рослинах, мінералах, механізмах шляхом показу справжніх зразків або їх фотографій, макетів, муляжів).

У "портфель екскурсовода" включаються фотографії, географічні карти, схеми, креслення, малюнки, зразки продукції і т. д. Такі "портфелі" створюються, як правило, по кожній темі. Вони є постійним супутником екскурсовода допомагають зробити будь-яку подорож в минуле і сьогодення більш захоплюючим і корисним. Зміст "портфеля" диктується темою екскурсії.

Наочні матеріали "портфеля екскурсовода" повинні бути зручні для використання. Кількість їх не повинно бути велике, так як в цьому випадку будуть допомоги відволікати екскурсантів від огляду справжніх об'єктів, розсіювати їх увагу.

Учасники творчої групи, готуючи нову екскурсію, відбирають з наявних в їх розпорядженні наочних матеріалів найбільш виразні, здатні надати допомогу екскурсоводу у висвітленні теми. Методику демонстрації наочних посібників перевіряють на маршруті. Потім рекомендації по використанню матеріалів "портфеля" включають в методичну розробку.

До кожного експонату, який входить у "портфель", прикладається листок з поясненнями або довідковим матеріалом. Іноді пояснення приклеюються до зворотного сторони експоната. Така анотація служить вихідним матеріалом для екскурсовода під час показу експоната екскурсантам.

Перелік наочних матеріалів певної теми, включених в "портфель екскурсовода", повинен уточнюватися протягом всієї розробки нової екскурсійної теми.

Велику допомогу в підборі наочних матеріалів для "портфеля" екскурсійним організаціям надають музеї, виставки, архіви.

II. РОЗРОБКА ТИПОВОЇ ЕКСКУРСІЇ ПО МІСТУ

2.1. Текст оглядової екскурсії «Канів крізь віки»

Дніпро, Рось, Росава, русичі, Київська Русь, козацька держава, Тарас Шевченко - всі ці символи історії України пов'язані з одним з найдревніших міст Східної Європи Каневом, де на схилах дніпрових круч впродовж віків творилася історія української нації.

Поселення на території сучасного міста існували і в епоху пізнього палеоліту (35-10 тис. років до н.е.), і в кам'яному, і в мідному та бронзовому віках. Літописне місто Родень, що знаходилося на одній з Канівських гір, з перших віків нової ери стало центром формування Київської Русі, на теренах якої згодом постала сучасна Україна.

Розташований в центрі держави на перетині шляхів, цивілізацій та природних зон, Канів надає можливість здійснювати дивовижні екскурсії вглиб цілих історичних та геологічних епох. В свою чергу нікого не залишать байдужими унікальні ландшафти та краєвиди сучасного міста, його національні святині та пам'ятки природи.

Точної дати заснування міста немає. Першу літописну згадку про Канів вміщено у «Києво-Печерському патерику», де розповідається про приїзд константинопольських іконописців до Києва для роботи в головному храмі Києво-Печерського монастиря – Успенському соборі. Живописці прибули на запрошення Нікона, ігумена Києво-Печерського монастиря. Вони по дорозі до Києва «прииходом в Канев в лодіах», – зазначається в літописі. Нікон став ігуменом після смерті свого попередника, Феодосія, у 1074 році і помер у 1088 року. Отже, приїзд іконописців відбувся між 1074 – 1088 роками. На той час Канів уже існував і, за писемними джерелами, виступав як значний економічний та військовий центр на південному кордоні Давньоруської держави. Офіційно свій день народження Канів відзначає у третю суботу вересня, а відлік років веде від 1078 року. Минулого року канівці відзначили 932-гу річницю від дня

заснування міста. Про походження назви міста існує безліч легенд та гіпотез. Колись давно над цими кручами й горами літав гордий птах канюк. Своїм криком він сповіщав місцеве населення про швидку бурю чи якесь нещастя. Тож місто і було названо Каневом на честь цього птаха. А ще дослідники вважають, що назва міста походить від річки Канівки, яка протікала в цій місцевості, або ж від тюркського слова, що в перекладі означає «місце крові» (тобто на цьому місці проходили кровопролитні бої із завойовниками) чи «ханський перевіз» (в районі Канева був брід через Дніпро).

Цікава легенда про походження назви міста пов'язана із містом-фортецею **Родень**, яке було розташоване на правому березі Дніпра, в семи кілометрах нижче від сучасного Канева. Родень існував у IX – XII століттях. Наразі гора, на якій розташовувалось літописне місто, називається Княжою. Саму назву «Родень» вчені пов'язують із древнім культом слов'янського бога Рода, який був попередником Перуна і вважався богом родючості, головним богом неба і землі, верховним покровителем явищ природи. За князівських часів місто було оборонним форпостом від степових нападників. Вперше у літописі Родень згадується під 980 роком, у зв'язку з боротьбою Володимира і Ярополка Святославовичів за Київський стіл. Ярополк, покинувши Київ, зачинився у Родні, де його оточили війська Володимира. В осадженому місті стався великий голод: «...и есть притча и до сего дне: беда аки в Родне», – сповіщає літописець. За легендою, у неприступному Родні народився і зростав відважний воїн, захисник рідної землі, Каній. Одного дня підійшли полчища степовиків під високі міські мури, попалили передмістя. Плач і лемент знявся над Дніпром. Зажурилися міські мужі: як будемо боронитися, сили ж нерівні? Але хоробрий Каній підняв одноплемінників у бій і після запеклого бою погнав нападників далеко в степ. За відвагу одноплемінці проголосили Канія своїм царем. Згодом безстрашний воїн одружився, завів діточок і тісно йому стало за високими мурами рідного міста. Тож зі своєю сім'єю він перейшов на мальовничу гору, що височіла над водою трохи вище вздовж течії Дніпра, і заснував нове місто, назвавши його своїм іменем – Канів.

Сучасний Канів розташований на високих Придніпровських горах, кожна з яких має власну назву та легенду про своє походження. Завдяки цим висотам місто славиться мальовничими краєвидами і має досить крутий рельєф – 242 м над рівнем моря.

*Гори мої високії,
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека.*

Так про Канівські гори писав Т.Г.Шевченко в поезії «Сон» («Гори мої високії...») 1847 року.

Найбільше враження на всіх, хто приїздить до Канева, справляє чудовий рельєф навколишньої місцевості. Гори з округленими вершинами розкинулись пасмами-ланцюгами, прямують на схід і кручами спадають до Дніпра. А серед них – глибокі яри та провалля.

Гори займають східну околицю Придніпровської височини, найбільші відмітки поверхні якої дещо перевищують 320 метрів, але навіть на таких її ділянках гірські краєвиди, схожі на Канівські, не зустрічаються. Канівські гори – явище унікальне не тільки для Придніпровської височини, а й для всієї величезної Східноєвропейської рівнини. Місцевість тут набуває гірського вигляду, саме завдяки своєму окраїнному географічному положенню на кордоні Придніпровської височини і однойменної низовини, що їх чітко розмежовує синя широчінь Дніпра.

Складчаста і оригінальна насупно-лускувата будова гірських масивів, часте залягання відкладів молодшого віку під більш давніми, немовби підкинутими, інтенсивний розвиток зсувних і ерозійних процесів та наявність численних стін-урвищ, відомих під назвою „круч”, дивовижне мереживо різновікових гірських порід, що залягають на поверхні, дали підставу вченим називати цей район дислокованим. У геолого-географічній літературі ці гори називаються Канівськими дислокаціями.

Канівські гори простягнулися вздовж Дніпра багатокілометровою смугою-дугою, що розпочинається на півночі біля села Трахтемирова і досягає на південь околиць села Хмільна в

понижці ріки Рось. Загальна довжина Канівських гір – близько 75 кілометрів, максимальна ширина – 3-9 км, висота – до 255 метрів над рівнем моря. Через складність геологічної будови Канівські гори стали широко відомі у світі. Тут трапляються нашарування осадових морських і континентальних порід різного віку – від давніх тріасових, що утворились за 150 млн років тому, до сучасних антропогенних. Відкладення Юрської, крейдової, палеогенової та неогенової систем дислоковані, тобто підняті вище рівня Дніпра, зібрані в складки, зсунуті з місця свого первинного залягання на захід та південний захід. Виявлені похилі, перекинуті, проткнуті і так звані підкинуті складки та порушення нашарувань гірських порід. Характерним є також часте залягання більш ранніх відкладів на тих, що утворилися пізніше. Геологічні дослідження канівського Придніпров'я можна поділити на три етапи: перший етап – друга половина XIX ст. – характеризується роботами описового характеру великих регіонів України, які дають загальне враження про геологічну будову і рельєф району в цілому. Під час другого етапу – з 20-х років XX ст. до війни – відбувається інтенсивне накопичення фактичного матеріалу. Третій етап – післявоєнний – характеризується широким розвитком геолого-знімальних, геофізичних робіт із застосуванням глибокого свердління. Результатом цих досліджень стали ґрунтовні праці видатних науковців.

Однією з перших була праця К.М.Феофілактова (1851), в якій подана коротка характеристика юрських та крейдових відкладів району і зазначено, що утворення дислокацій відбулось за четвертинного періоду.

О.П.Карпінський (1883) висловив думку, що дислокації Канева входять до складу смуги так званих „зачаткових гір”. Пізніше, в 1919 році, ця думка була підтверджена.

Геологічну будову гір території від Канева до Трахтемирова вивчав О.Д.Карицький (1878). Він детально описав юрські відклади, а походження Канівських дислокацій пояснював грандіозними зсувними явищами.

У 1905 році В.Д.Ласкарев зробив першу спробу пояснити походження дислокації на схилах українського щита тектонічними рухами скидового характеру.

Найбільш послідовним прихильником версії про тектонічне походження Канівських дислокацій був В.В.Різніченко (1924, 1926, 1927, 1928), який провів у цьому районі ґрунтовні геологічні дослідження, склав геологічні карти, розрізи, ескізи інтенсивно дислокованих ділянок. Тектонічними явищами він пояснював також генезис дислокацій Мошенського кряжа, гори Півихи та Хоцьківського горба. Д.М.Соболев (1926) перший пов'язав виникнення канівських дислокацій з діяльністю льодовика. Пізніше цю думку розвивав у своїх працях Г.Ф.Мірчик (1937). Проте він вважав, що льодовикове навантаження лише змінило інтенсивність тектонічних рухів, які почалися раніше.

Після Великої Вітчизняної війни геологічні дослідження на території України розгорнулись особливо широко із застосуванням комплексу новітніх методів. Ряд дослідників (Г.С.Рябухін, В.І.Славін, Є.М.Матвієнко та ін.) зазначають, що велику роль в утворенні порушень на Канівщині мали тектонічні рухи, які створювали сприятливі умови для прояву дій льодовика.

У наступні роки багато дослідників вивчали і описували Канівські гори. Друкуються праці науковців, в яких велика увага приділяється вивченню неотектонічних рухів Середнього Придніпров'я, розглядається питання блокової тектоніки кристалічного фундаменту і тектонічної будови Канівських гір, дана оцінка кількісних характеристик неотектонічних рухів.

Одна за одною понад Дніпром ідуть Канівські гори: Дніпрова, Московка, Лиса, Бессарабія, Пилипенкова, Чернеча (Тарасова), Княжа. Ці гори мають не тільки унікальну геологічну будову, цікаві легенди щодо їх назв, а й приваблюють вчених археологічними знахідками, що відносяться до найдавніших часів. Свого часу на канівських горах було знайдено залишки іхтіозаврів, плезіозаврів, зеуглодонів, скелети і бивні мамонтів, шерстистих носорогів, вівцебиків, зубрів.

Дніпрова гора отримала назву від Дніпра. Інша назва цієї висоти – Замкова гора. Саме тут у 30-х роках XVI століття, за старости канівського і черкаського Остафія Дашкевича, було збудовано дерев'яний замок. Його стіни склалися з 26 городень – зрубів із соснових колод шириною до 6 м, заповнених землею. Над стінами височіли 6 башт, на яких розміщувалися гармати та інші засоби захисту: каміння, колоди, смола, а також бочки з водою для гасіння пожежі. Довжина замку була близько 80 м, а ширина – близько 40 м, і витримати він міг 12-денну облогу. До замку вели одні ворота, від яких через рів перекидався ланцюговий міст. У дворі стояв будинок старости, кілька невеличких хат замкової челяді і церква, також розміщувались порохові склади та інші підсобні приміщення. Від замку до річки Канівки, що протікала біля підніжжя гори, було прокладено таємний підземний хід, по якому під час облоги доставляли воду. З містом замок був пов'язаний вузькою стежиною. Зображення замку ми не маємо, але збереглися люстраційні описи, за одним з яких у 1552 року замок прийшов до повної руйнації, а підземний хід завалено землею. Гарнізон Канівського замку складався із декількох десятків бояр (дрібних служилих людей із Литви) і замкових слуг. 20 червня 1768 року, під час Коліївщини, загін гайдамаків під командуванням Микити Швачки, Андрія Журби та Семена Неживого спалили Канівський замок. Відтоді він більше не відновлювався.

Дніпрова гора двохярусна. На верхньому ярусі знаходиться приміщення Канівського вищого училища культури та мистецтв, з даху якого відкривається чудовий краєвид на Дніпро і сусідні висоти. Нове приміщення училища відкрито напередодні свята радянської конституції (7 жовтня) 1981 р. На нижньому ярусі розміщується Соборна площа, попередня назва якої – площа Леніна, а сучасну назву вона отримала в 2005 році. Забудова нижнього ярусу Дніпрової гори проводилась у 60-х роках минулого століття. 1964 року була створена площа, на якій встановлено пам'ятник Леніну, а через пів століття, 22 лютого 2014 року пам'ятник було демонтовано активістами міської та районної партійних організацій ВО «Свобода» (за матеріалами газети

«Віка», №9 (1033), лютий 2014 року). У квітні цього ж року на засіданні сесії Канівської міськради депутати ухвалили рішення про перейменування частини вулиці Леніна на вулицю Героїв Небесної Сотні (починається від річки Дунайця і закінчується на Соборній площі).

У квітні 1970 року, на відзначення 100-річчя від дня народження Леніна, поряд з пам'ятником було встановлено меморіальну стелу з текстом телеграми, яку надіслали до Петрограду учасники Першого повітового з'їзду Рад, що проходив в Каневі 18 березня 1919 року. Цей пам'ятний знак можна побачити і сьогодні, але його мають прибрати на виконання закону про декомунізацію.

На площі розташовуються корпуси гімназії ім. Івана Франка, клуб-музей «Ветеран», районний будинок культури, парк Слави, Успенський собор (пам'ятка XII ст.), музеї «Літературна Канівщина» (колишній Бібліотека-музей А.П.Гайдара) та Народного декоративного мистецтва. Клуб-музей «Ветеран» відкрито 1991 року, тут проводять дозвілля ветерани війни і праці Канівщини. У цьому приміщенні знаходиться Музей «Оборони і звільнення Канівського Подніпров'я», експозиція якого розповідає про Канівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. Поряд з приміщенням клубу-музею «Ветеран» розташований пам'ятний знак на честь Героїв Радянського Союзу, уродженців Канівщини. На червоному граніті викарбовано імена 15 Героїв Радянського Союзу та 4 повних кавалерів орденів Слави. Автори проекту: Л.Кондратський, В.Бондар.

14 жовтня 2001 року, у день Покрови Богородиці на схилі Дніпрової гори, що поблизу клубу-музею «Ветеран» було відкрито сквер та пам'ятний знак воїнам-інтернаціоналістам, архітектор І.О.Ренькас. У цей же день 2012 року тут було встановлено військову техніку: БМП-1 та гармату ЗиС-3. БМП-1 – одна з найкращих бойових машин піхоти, що використовувалася під час ведення боїв в Афганістані (за матеріалами газети «Дніпрова зірка №83-84 від 19.10.2012 р.»).

При вході до парку Слави – зовсім недавно встановлений меморіал Героям Небесної сотні.

Дніпрова гора має багатовікову історію, та на жаль, археологічні розкопки тут не проводились.

На високій Дніпровій горі біліє кам'яний храм, який є свідком злетів та падінь, триумфів і трагедій, що зазнавав цей край протягом століть. В Іпатієвському літописі під 1144 роком зазначено, що 9 червня Великий князь Всеволод Ольгович заклав Канівську церкву святого Георгія, котру через віки назвуть **Успенським собором**. З цим храмом пов'язана легенда, яка розповідає про перших розповсюджувачів християнської віри на Русі. Її записав радник Іван Фундуклей у 1852 році при складанні «Статистического описания Киевской губернии». Цей переказ наводить на думку, що Канів існував уже в часи Володимира Святого, а може, й раніше. Колись дуже-дуже давнопливли Дніпром з Царгорода дві церкви, невідомо звідки вони взялись і ким були збудовані. Одна залишилась на високій горі в Каневі, а інша попливла до стольного граду Києва. І дійсно, в Києві до наших днів збереглась Кирилівська церква, трохи більша в розмірах, але однакової архітектури. Її закладення теж приписується князю Всеволоду Ольговичу.

Під храмом ще з князівських часів існують підземні ходи, що розходяться від нього в чотирьох напрямках. А може, то келії підземного монастиря, викопані монахами на зразок печер Київської Лаври, ще до побудови кам'яної церкви. Так чи інакше, але часто по весні, після танення снігів, на міських вулицях і в обійстях канівців провалюється ґрунт, відкриваючи глибокі підземні ходи. Траплялось, що місцеві хлопчакиспускалися на дно проваль, тож, попереджуючи нещасні випадки, ями спішно засипалися, і, на жаль, Канівське підземелля не було досліджене й досі залишається загадкою.

В архітектурному відношенні церква святого Георгія – це класичний зразок візантійського храмобудування XII століття, шестистовповий хрестовокупольний храм з одним верхом. Кирилівська церква у Києві та собор Єлецького монастиря у Чернігові схожі за будовою і є характерними спорудами ранньохристиянської Русі. Імена архітекторів невідомі, цілком очевидно, що побудований цей храм майстрами, які належали до Києво-Чернігівської школи

зодчества XII століття. На сьогодні древнє планування церкви збереглося, але дещо змінився її зовнішній вигляд.

Будівництво такого великого храму далеко від Києва наводить на думку про те, що Канів уже в той час відігравав важливе економічне та стратегічне значення. По Дніпру проходив великий шлях «з варяг у греки», який був важливою торговою артерією Руської держави. Тож через Канів проходили купецькі судна, завдяки чому місто швидко багатіло і зростало. У літописах місто часто згадується з 1144 по 1195 роки у зв'язку з походами руських князів проти половців. 1155 рік: половці напали на уділ сина Юрія Долгорукого Василька і, отримавши поразку, запропонували мирну угоду. Переговори проходили в Каневі. 1177 рік: руські воїни на чолі з Київським князем Романом Ростиславичем здійснили похід проти половців. Взагалі, київські князі у другій половині XII – початку XIII століть часто організовують походи проти кочівників. Так, князь Святослав Всеволодович здійснив 10 таких походів, а найбільший похід проти половців, в якому брали участь багато руських князів, відбувся 1184 року. В цьому поході руські війська отримали блискучу перемогу і захопили багато полонених, у тому числі і грізного хана Кобяка. Крім походів Святослав Всеволодович влаштував військові заслони, які кожного літа охороняли південні кордони. Під 1192 роком в літописі повідомляється, що князь Святослав «...со сватом своим Рюриком, совокупившись и с братьею и стояша у Канева все лето, стерегучи земли русские...». Завдяки таким діям набіги половців на руські землі дещо ослабли, а під кінець XII століття зовсім припинилися.

У Лаврентіївському літописі під 1154 роком, коли на київському столі не стало князя, то кияни уповноважили «єпископа Дем'яна Каневского» звати на князювання в Київ Ізяслава Давидовича. У зв'язку з цим М.Максимович, який досить детально і прискіпливо вивчав історію Канівщини, зробив висновок, що в середині XII ст. Юр'євська єпископія знаходилась саме в Каневі, при церкві святого Георгія, оскільки місто було головним на Пороссі та більш безпечним від набігів половців, ніж єпископальний Юр'єв на

Росі, спалений та розграбований половцями в 1095 році. Також М.Максимович стверджував, що до монголо-татарської навали церква ця була усипальницею місцевих князів.

Меморіальна дошка, що при вході до Успенського собору, засвідчує про ще один цікавий історичний факт, пов'язаний з церквою святого Георгія. У 1185 році після трагедії на р. Каялі, коли дружина Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича була розбита половцями, руські князі готували новий похід. Вони збирали воїнів біля стін саме цієї церкви. На меморіальній дошці читаємо надпис: «Канівський Успенський собор закладено 1144 року Всеволодом Ольговичем, батьком визначного полководця Київської Русі, героя «Слова о полку Ігоревім», Святослава Всеволодовича. Об'єднана руська рать під проводом великого князя Київського Святослава Всеволодовича виступила з Канева супроти навали половецьких орд. Дошку встановлено на відзнаку 800-річчя «Слова о полку Ігоревім». Повість про Ігорів похід написана на основі конкретного історичного факту і посідає особливе місце у давньоруській літературі. Невідомий автор цього твору закликав князів забути міжусобиці й об'єднатися в ім'я захисту рідної землі.

Кам'яна церква святого Георгія була не раз поруйнована. 1239-го року орди монголо-татар захопили і зруйнували Переяславське князівство, що на лівому березі Дніпра. Наприкінці наступного року вони підійшли до Києва і після тривалої облоги, 6 грудня 1240 року, захопили місто. Очевидно, у цей рік і були поруйновані прикордонні міста-фортеці, зокрема і Канів, який належав до Київського князівства.

З XIII століття настає досить тривалий період, впродовж якого історія Канева і Георгіївської церкви у літописах не згадується. Згадки про Канів з'являються лише у другій половині XIV століття, коли у 1362 році руські землі входять до складу Литовського князівства. З часом Канів перетворюється на помітний торговельний центр. По Дніпру через місто проходив важливий торговий шлях, по якому до північних і західних країн йшли товари з Аравії, Індії, Сирії, Туреччини – золото, шовк, прянощі. На Дніпрі діяла переправа для

купецьких караванів. Литовський князь Вітовт збудував у Каневі великі складські приміщення і митцю. 1385 року внаслідок Кревської унії Литва і Польща об'єднуються. Відтак Канів переходить у власність Польського королівства. У 1569 році, за умовами Люблінської унії, Канів увійшов до складу польської республіки – Річ Посполита.

Наприкінці XV століття маємо перші відомості про козаків, поряд з якими згадується і Канів. Так 1492 року Кримський хан скаржиться Великому князю Литовському, що козаки «...вышедши из Черкасс, и с Киева, и с Канева» розгромили татарський корабель під Тягинею. Наприкінці XV – початку XVI століть козаки оселяються навколо прикордонних замків. Крім промислів, вони ще громили турків і татар, оберігаючи свої оселі та «уходи». Під назвою «уходів» розуміються ті землі, що були приписані до Канівського, Черкаського та інших староств. Так до Канева були приписані ті землі, що займали південь Київщини, але найбільш обширні землі належали до Києва, Черкас, Остра і Любеча. Перші походи проти ворогів організовували прикордонні старости, зокрема черкаський і канівський староста Остафій Дашкевич, якому на початку XVI століття польський король Сигізмунд I доручає оборону кордонів своєї держави. Він не тільки боронив Черкаси та Канів від нападів кримських татар, а й розбив їх і погнав у степ. Інший староста канівський і черкаський князь Дмитро Вишневецький задумав протягти козацький кордон аж до низу Дніпра, куди уходники ходили на промисли. Він організував чергування на Низу: по черзі козаки вартували уходи від нападів татар і лише на зиму вертали додому. Саме Дмитру Вишневецькому приписують заснування першого укріплення в пониззі Дніпра.

1600 року Каневу надано Магдебурзьке право. Тут виникає орган міського самоврядування – Магістрат. За даними люстрації Київського воєводства 1616 року у Каневі налічувалось 1347 «непослушних» козацьких і 160 «послушних» дворів. «Непослушні» займались промислами та торгівлею, не підпорядковувались магістратам і не виконували повинностей. Склад козаків-городян поповнювався за рахунок покозачення міщан. Восени 1610 року, на

черговому засіданні сейму, магнати пропонували карати на смерть з конфіскацією майна всіх, хто оголосить себе козаком.

У першій половині XVII століття в Україні було створено шість реєстрових полків – Київський, Переяславський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський і Черкаський. Полки називалися за іменем міста, де проживала старшина на чолі з полковником. У Каневі знаходилася полкова артилерія з усією прислугою та майстровими, а також військова музика. Після укладення Зборівського миру (1649 р.) був складений Реєстр Війська Запорізького, за яким Канівський полк складався з 15 сотень і нараховував 3170 козаків. Канівськими полковниками у різні роки були: Семен Савич, Іван Стародуб, Іван Лизогуб, Яків Лизогуб та ін. Канівський полк брав участь у битвах під Пилявцями (1648), Зборовом (1649), Берестечком (1651), Батогом (1652), а 1654 року присягнув на вірність Росії. Як військово-адміністративну одиницю Канівський полк було ліквідовано 1712 року.

Богдан Хмельницький двічі бував у Каневі. Перший раз 1654 року, коли призначив місто пунктом збору козаків, і вдруге – 1655 року, коли з 60-ти тисячним козацьким військом приєднався до російського війська на чолі з Шереметьєвим і вирушив на Ставище й Охматів.

У другій половині XVII століття Канів кілька разів переходив із рук в руки. 1667 року Москва та Річ Посполита підписали Андрусівське перемир'я на 13,5 років, за яким Лівобережна Україна залишалась у складі Росії, а Правобережна, за винятком Києва, відходила до Речі Посполитої. Тож Каневом знову заволоділи поляки. За Бучацьким мирним договором (1672) Поділля дісталось Туреччині, а на Брацлавщині й Київщині зберігалася влада П.Дорошенка під турецьким протекторатом. У січні 1681 року між Москвою, Туреччиною та Кримським ханством підписано Бахчисарайський мирний договір про 20-річне перемир'я. За ним держави визнали приєднання Лівобережної України до Росії, Поділля залишалось під владою Туреччини, а частина земель Правобережжя оголошувалась нейтральною зоною. З цих земель примусово виселяли населення на

Лівобережжя. Тож Канів та інші Правобережні міста і села опустіли. Але перед цим, 1678 року, Канів зазнав великих руйнувань під час походу турецького війська на Чигирин. 14 вересня (4 вересня за старим стилем) турки і татари, вертаючи від Чигирина, вдерлися в Канів. Попередньо Юрась Хмельницький розіслав універсали до Канева, Корсуня, Черкас та інших міст, пропонуючи піддатися туркам, на що канівці не пристали. Тоді візир Кара-Мустафа послав на місто кілька десятків тисяч турків і 15 гармат. Цю подію так описує Самійло Величко в «Літописі»: «... бусурмани... притягли під старожитне славне козацьке місто, що стояло над Дніпром, Канів і в четвер 4 вересня, здобувши його і вбивши в ньому безліч людей, віддали крайній руїні й запустінню. Сподіваючись врятуватися від біди, багато канівських людей втекло й замкнулося тоді у велику кам'яну церкву старого й красного Канівського монастиря, але турки, достатньо обклавши ту церкву навколо дровами й соломою, запалили її разом з усім тим монастирем і всіх людей у церкві задушили...» Настоятелем Канівського монастиря в той час був архімандрит Макарій Токаревський. Коли нападники вибили монастирські ворота, **Макарій** зустрів їх з хрестом в руках. Турки вимагали віддати їм монастирські скарби, але у відповідь почули, що всі скарби на Небі... Макарія довго катували, а через два дні відрубали йому голову. Православне духовенство оголосило Макарія Канівського святим. З тих пір щороку по всіх православних церквах правили скорботні молитви по «преподобному Канівському мученикові» Макарію: 20 вересня і 28 травня, коли відзначається день перенесення мощей св. Макарія. 20 вересня 2008 року, під час святкування 930-ї річниці з дня заснування Канева, біля Успенського собору було відкрито пам'ятник святому Макарію. Автор – місцевий скульптор Володимир Толстоп'ятов.

Після цих страшних подій православні монахи, що залишилися живі, збудували маленьку дерев'яну трибанну церкву Покрови Пресвятої Богородиці у лісі над Дніпром, в околицях Чернечої гори, що з давніх-давен належала стародавньому Канівському монастирю. І досі та місцевість називається Монастирок. Але і там вони не

знайшли спокою, базиліани вигнали їх із самотньої обителі, а церкву перенесли в місто і поставили біля поруйнованої Георгіївської. Поки кам'яний храм не було відновлено, церквою користувались у власних потребах уніати. Французький художник Жан-Анрі Мюнтц, подорожуючи Україною, зробив численні замальовки пейзажів і народних типів. 1781 року він перебував у Каневі, де й змалював частину краєвидів: «Вид на Канів з боку Дніпра», «Вид на частину міста Канева», «Повернення з ярмарку в Каневі». До наших днів збереглися зображення поруйнованої церкви святого Георгія і дерев'яної каплички біля неї. Альбом акварелей і записів Мюнтца зберігаються в державному історичному музеї в Москві.

1775 року Канів стає власністю польського короля Станіслава Августа. 1777 року він дарує місто з навколишніми землями своєму небожеві, підскарбію литовському, Станіславу Понятовському з повним правом володіння. В цей час у Каневі відкривається католицький костюл і було засновано базиліанський монастир. 1781 року настоятель базиліанського монастиря Боніфаций Фізікевич заснував перший учбовий заклад – парафіяльну школу. Спочатку школа знаходилась біля стін напівзруйнованого давньоруського храму у невеличкій дерев'яній церквici з трьома баштами, в якому проживали і проводили службу ченці. У 1784 році на кошти Станіслава Понятовського було закінчено будівництво двоповерхового кам'яного приміщення на три під'їзди з ганком та балконами над ними і дев'ятьма окремими кімнатами. Це приміщення було передано монахам під школу, а 1785 року спеціальна королівська комісія признала Канівську парафіяльну школу вищою. У цих стінах побував польський король Станіслав Август. Після зустрічі з Катериною II він відвідав школу, де був присутній на випускних іспитах та на іспитах з граматики, арифметики і геометрії. Учні вітали високого гостя латиною, польською, німецькою та російською мовами. Цей факт свідчить про високий рівень освіти та популярність цього навчального закладу. Так 1778 року у школі навчалось 139 учнів, а в 1792 – 200 осіб. Наразі в цьому приміщенні знаходиться науково-дослідний відділ Шевченківського національного

заповідника «Народне декоративне мистецтво Канівщини» (Музей народного декоративного мистецтва).

1793 року, внаслідок другого поділу Польщі, Правобережна Україна переходить до Російської імперії. За контрактом 1800 р. Станіслав Понятовський продав свій маєток настоятелю базиліанського монастиря Боніфацію Фізиковичу за 12857 рублів 15 коп. Причому, частину коштів Понятовський взяв готівкою (8541 крб. 45 коп.), а іншу – пожертвував базиліанському монастирю і монастирському училищу. Російський імператор Олександр I своїм рескриптом від 18 лютого 1802 року затвердив цей контракт. Фізикович заповідає своє майно базиліанському училищу, за умови, щоб тут викладали такі дисципліни: польська граматика, історія польського народу, польські закони та їх історія тощо. Керувати училищем мали виключно польські ксьондзи.

По смерті Фізиковича його спадкоємці, за указом Сенату від 27 квітня 1818 року, отримали три частини майна, а четверту – монастир. У 1833 році імператорським наказом базиліанський монастир у Каневі було закрито, а 5 монахів, які тут залишалися, були переведені до монастиря в Умані. Монастирську церкву «со всей утварью», крім навчальних посібників, передано греко-російському духовенству, а училище відійшло до відомства Київського навчального округу. Отже, Успенська церква з 1833 року стала православною, а 1846 року – повітовою Соборною.

Суперечки за спадщину Фізиковича тривали до середини XIX століття. Так 1839 року його нащадки, дворяни Героним Тарковський, Іван Звезда, Іван і сестри його Маріанна, Варвара і Єфросинія Матковські (остання по чоловіку Гунтер) позивалися щодо порушення заповіту Фізиковича. Але у березні 1844 року Богуславський повітовий суд позов відхилив. 16 грудня 1853 року Київська «Гражданская палата», провівши розслідування, відмовила нащадкам Фізиковича в їх правах на Канів, як недоказаних.

1837 року Канів стає повітовим містом, з Богуслава сюди перевозять повітове управління та міську поліцію. Через 7 років (1844) Богуславський повіт перейменовано в Канівський. Тут

засновано магістрат і міську думу, а 1852 року було затверджено герб міста. Переведення повітових установ, введення пілґ для купців та громадян сприяли припливу населення до Канева. Станом на 1849 рік в місті нараховується 5138 жителів, утому числі чоловіки – 2863, жінки – 2275. Міщани займались чинбарством, шевством, гончарством. Промисловість Канева складалась з невеликого цегельного заводу, 16 водяних, 13 сплавних, 6 вітряних млинів. Місто мало 18 крамниць, трактир і 11 пивних рундуків. Прибуток міста на 1846 рік становив 3470 крб., причому від промисловості й торгівлі до міської казни надходило лише 466 крб., а решта – від податків та інших платежів. Майже третина бюджету міста витрачалась на утримання поліції та городових. 1830 року в Каневі почала діяти лікарня, вона мала 15 ліжок і обслуговувала весь повіт. 1817 року Канів постраждав від пожежі і з того часу не забудовувалось. 1844 року було розроблено план забудови міста, але він так і залишився на папері. Станом на 1839 рік в місті нараховувались 655 дерев'яних і один кам'яний приватні будинки. Однак, незважаючи на певне пожвавлення, Канів все ж більше нагадував село. За свідченням Л.Похилевича «...місто будівлями мізерне, немає в ньому жодної прямої вулиці, жодної будівлі визначної архітектури...». Подібний опис Канева зустрічаємо і в «Статистическом описании Киевской губернии», де значиться, що крім мальовничих місцевостей та історичних пам'яток, місто в усьому іншому «...нижче посереднього і не обіцяє в майбутньому значного розвитку».

Саме мальовнича місцевість та могила Тараса Шевченка приваблюють до Канева літераторів, діячів культури і мистецтва з усіх куточків Російської імперії. Так чимало сторінок життя **О.П.Ленського**, видатного російського актора, талановитого педагога і театрального режисера, пов'язане з Канівщиною. Олександр Петрович Ленський (Вервіціотті) народився в Кишиневі 1(13) жовтня 1847 року. Своє прізвище, Вервіціотті, він дістав від матері-італійки, яка була оперною співачкою і гастролувала в Росії, а Ленський – це його сценічний псевдонім. Батьком актора був князь Павло Іванович Гагарін. Ленський зіграв більше 30 ролей в п'єсах Шекспіра, Мольєра,

Шиллера, Островського, Грибоєдова та інших драматургів. З квітня 1876 року він актор Малого театру в Москві і вже в наступному сезоні зіграв 25 нових ролей. Також він береться за постановки п'єс Грибоєдова, Островського, Шекспіра, Льва Толстого, Сухово-Кобилина. 1889 року, під час гастролей Україною, його душу назавжди полонили красиви Києва і Канівські гори. Повернувшись до Москви, Ленський остаточно вирішує свій відпочинок між гастроллями проводити на дніпровських горах. Тож незабаром у Селищі, що вище Канева, він будує дачу, яка стає місцем постійного мешкання актора.

Досить довго пам'ять про Олександра Павловича та його перебування на Канівській землі жила серед місцевих жителів. Ленський багато малював – це народжувались ескізи декорацій до майбутніх вистав, портрети героїв, життя яких він хотів відобразити на сцені. Як велику коштовність Олександр Павлович приносив додому, добуту десь у далекій поїздці по Дніпру, особливу глину. Після цього минали дні у напруженій праці і з-під його рук виходили скульптури.

Восени 1908 року О.П.Ленський тяжко захворів, а 25 жовтня його не стало. Місцем вічного спочинку Ленський обрав Селище. Тож з московської квартири тіло на руках перенесли до Брянського вокзалу і відправили в окремому залізничному вагоні до Києва. Звідти по Дніпру на пароплаві «Воевода» труна з тілом актора відпливла до місця поховання, а надвечір 28 жовтня пароплав пристав біля Селища.

Після боїв, що точилися в цій місцевості у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років, на місці поховання стався зсув ґрунту, тож постала потреба перенести прах актора у надійне місце. 1952 року, на клопотання артистів МХАТу О.П.Ленського було перезахоронено в Меморіальний парку у Каневі та поставлено дерев'яний обеліск. 3 липня 1954 року, на кошти Всеросійського і Українського театральних товариств на могилі було встановлено пам'ятник, автори Н.Саркізов і Н.Ямпольський, та огорожу із кованого металу. Сюди приходять відвідувачі, щоб віддати шану талановитому митцю. Також це місце полюбують закохані.

Зовсім по-іншому виглядає Канів на початку ХХ століття. У місті діє поштово-телеграфна контора і поштово-земська станція. Нараховується жителів 9245 осіб обох статей, з них чоловіків – 4488 і жінок – 4757. В загальній кількості жителів: православних – 6456, католиків – 44, лютеран – 4, євреїв – 2741. Місто володіє 5772 десятинами і 241 саженьми землі. У місті нараховується 1330 будинків, з них кам'яних – 10, інші – дерев'яні. Навчальні заклади: двокласне училище, дві церковно-приходські школи і одне приватне єврейське училище. У місті є Соборна церква, римо-католицька каплиця, два єврейські молитовні будинки. Торгово-промислові заклади: вальцевий паровий млин купця Нухима Кагана, слюсарна майстерня, глином'ятний завод для виготовлення полив'яного посуду, який належав міщанину Яну Альтману, 20 вітряних млинів, 105 торгових лавок, 14 кузень і каретний заклад Манделя Красільщикова. У місті працюють бібліотека, клуб, лікарня, богадільня, три готелі, трактир, погріб для продажу вина й пивна лавка. 11 січня 1913 року виходить перший номер газети «Каневская неделя» – російсько-українська щотижнева газета-журнал на 12 сторінках. Засновники видання – брати Варавви, які на той час працювали в міській управі. Старий центр Канева розташовувався на Торговій (Перша Митна) площі, нині – це перетин вулиць Леніна і Воровського. До наших днів збереглися приміщення, які складали єврейські торгові ряди. Сьогодні тут розташовуються готельний комплекс «Старий Канів», науково-дослідний відділ Шевченківського національного заповідника «Канів від давнини до сучасності» (колишній Канівський історичний музей) та магазини.

За 860-річну історію свого існування Георгіївська церква двічі підлягала істотній реконструкції. Перша реконструкція, передбачена у 1891 – 1903 роках реалізована не була. У 1805 – 1810 роках була проведена друга реконструкція, в результаті якої вона змінила свій зовнішній вигляд. 1892 року Успенський собор досліджував професор Лашкарев. Цього ж року професор В.З.Завітневич здійснив детальне обстеження давньоруського храму. Він прийшов до висновку, що з древньої цегли складено стіни до самого даху. Ця ж кладка виявлена і

на головному куполі, інші башти за своїм походженням належать до пізнішого часу. Отже, у 1805-1810 роках на прохання базилиан церква святого Георгія була відновлена в її сучасному вигляді. Роботи проводились на пожертви мешканців Канева, зокрема поміщика православного віросповідання титулярного радника Йозефа Казаріна і його дружини Франтішки, а також зусиллями місцевого абата Симона Білінського (Білінкевича). До відновлення храму ченці відправляли службу у невеликій, дерев'яній Успенській церкві, яку знесли 1810 року «по ветхості».

У 1909-1910 роках на території церковної садиби були проведені розкопки, під час яких знайдено чотири десятки старих рукописних приходно-витратних книг російською мовою, датованих 1810 роком, тобто в період завершення робіт по реконструкції храму. Рукописи знайдено на місці старого будинку диякона Михайла Трезвинського і були передані на постійне зберігання до Київської Археологічної комісії. На жаль, знайдені документи не проливають світло на авторів проекту реконструкції 1805-1810 років давньоруського храму у Каневі.

З кінця XIX – початку XX століть багате майно і землі Канівського собору привертають увагу любителів чорних розвідок церковного скарбу. Проте, відповідні заходи щодо заборони будь-яких розкопок на території собору було вжито негайно. Відповідно до наказу Київської духовної консисторії від 25-29 вересня 1892 року на землях Канівського соборної церкви не дозволялося робити відкриття скарбів. У цей час коштом міської казни було здійснено «капітальний ремонт» Успенського собору на суму 1250 крб.

1920 року кам'яний храм оглянув професор Зумер, а 1923 року Успенський собор досліджувала окрема археологічна комісія Київського археологічного інституту. Протягом 1925-1926 років тут проводив дослідження професор Моргулевський. У актах обстеження зазначено, що собор зберігся «... по самий купол». У вересні 1926 року Успенський собор у Каневі було поставлено на державний облік. У червні 1935 року відділом Київського облвиконкому і відділом охорони пам'яток культури та краєзнавства проведено обстеження

храму, яке здійснили Я.Форостенко і працівник відділу охорони пам'яток К.Антипович. У результаті обстеження було зафіксовано незадовільний стан будівлі: тріщини в стінах, випадання цегли, а також було пошкоджено дах і побито вікна. Храм знаходився поряд із середньою школою №1, що негативно відбивалося на «...справі комуністичного виховання дітей». Зважаючи на це, було вирішено розірвати оренду з релігійною громадою і закрити церкву.

У довоєнні роки в храмі було влаштовано склади, зокрема зберігали сіль, яка за кілька років знищила унікальну мозаїку XII століття, що прикрашала підлогу: на голубому фоні звивався білий рослинний орнамент. Фрагменти мозаїки можна побачити в експозиції Черкаського краєзнавчого музею.

Під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років Соборна церква була пошкоджена, особливо постраждали покрівля і лицеві площини стін. У 1946-1947 роках здійснено частковий ремонт даху, підлоги, вікон і дверей, а також проведено зовнішні і внутрішні оздоблювальні роботи. Успенський собор знову було повернуто релігійній громаді. Служби відправлялись до 1963 року. За рішенням виконкому Канівської міської Ради від 11 жовтня 1963 року Успенський собор було пристосовано в історико – краєзнавчий музей на громадських засадах, а з 1972 року тут було відкрито музей народного декоративного мистецтва. І лише 1990 року храм передано православної громаді. Наразі це діюча церква Московського патріархату. Востаннє реставраційні роботи проводились у 2006-2008 роках.

Годинник на вежі Успенського собору. 10 травня 2012 року на вежі Успенського собору встановлено годинник. Самі куранти мають два циферблати: один розташований на фасадній частині будівлі, інший – із лівого боку так, що його видно з дороги. Важить кожен близько 50 кг та має круглу форму діаметром 1,6 м. Керування та коригування відбувається за допомогою системи GPS. Із настанням сутінок автоматично вмикається підсвічування. Годинник відбиває кожну чверть години, а щогодини з нього лунають мелодії передзвонів та молитва «За Україну». Годинник виготовлено на

Київському годинниковому заводі. (за матеріалами газети «Дніпрова зірка» №39-40 від 18 травня 2012 року). Годинник на вежі Успенського собору з'явився після відновлення храму впродовж 1805-1810 років під уніатський костел.

Мармуровий іконостас в Успенському соборі: «У форматі відзначення 1025-річчя хрещення Київської Русі 30 липня 2013 року в Каневі пройшло освячення нового іконостасу Успенського собору. ...», – сповіщає місцева газета «Дніпрова зірка» (Бруслиновський Є. В Успенському соборі встановлено новий іконостас із мармуру вагою 30 тон // Дніпрова зірка. Ілюстрований канівський тижневик. – №61-62 (11512-11513). – 2 серпня 2013 р. – С.1.). Автор проекту – архітектор Василь Безякін; роботи виконані в майстерні ТОВ «Рембудреставрація» (керівник – Василь Федорчук). Для створення нового іконостасу було використано італійський мармур, привезений для цього в Україну з Апеннінського півострова. Із попереднього іконостасу до нового було перенесено кілька старовинних ікон і царські ворота (датовані XVII ст.), вони гармонійно вписалися до італійського мармуру. Новий іконостас виготовлений з високоякісного мармуру Б'янка Каррара; його розміри: висота – 4,5 м, довжини 10 м, вага – близько 30 тон. Бюджет проекту склав 1,3 млн. грн. Роботи тривали близько року.

Мозаїчне панно прикрасило вхід до Успенського собору в Каневі (Дніпрова зірка. Ілюстрований Канівський тижневик. – №19-20 (11574-11575). – 6 березня 2014 року. – С. 2): «...днями над центральною брамою Успенського собору було встановлене мозаїчне панно, що відображає сюжет успіння Божої Матері. Виконане панно із кількох тисяч дрібних шматочків різнокольорової смальти. Над панно трудився львівський художник Валерій Нестеренко. Профінансував проект відомий благодійник і меценат, наш земляк, депутат Черкаської обласної ради, директор будівельної фірми «Кремін» Станіслав Луценко...»

У фондах Музею народного декоративного мистецтва зберігаються близько 6 тисяч експонатів. Це предмети декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва із трьох центральних

областей України – Київської, Черкаської і Полтавської. Наразі музей є науково-дослідним відділом Шевченківського національного заповідника «Народне декоративне мистецтво Канівщини».

Успенський собор пов'язаний з ім'ям Т.Г.Шевченка. Меморіальна дошка при вході до храму сповіщає, що 20-22 травня 1861 року в Успенському соборі стояла домовина з прахом великого сина України Тараса Григоровича Шевченка. Після служби домовину винесли із собору і пронесли Канівськими горами та кручами до Чернечої гори, місця вічного спочинку Великого Кобзаря.

У 30-х роках ХХ століття в Каневі розпочинаються два великі будівництва. По-перше, це спорудження музею та меморіального комплексу на Тарасовій горі, по-друге – будівництво важливого стратегічного об'єкту: залізничної лінії Миронівка-Золотоноша, що об'єднувала обидва береги Дніпра. Працюючи на будівництві, місцеві жителі отримували за свою роботу трохи харчів, що давало змогу вижити під час Голодомору 1932-33 років.

У перші дні війни Канів зазнав бомбових ударів фашистської авіації, які були націлені на Канівський залізничний міст. У липні-серпні 1941 року на берегах Дніпра відбулась одна з видатних битв початкового періоду війни – оборона Києва. Її оборонні рубежі простягалися від Коростеня (Житомирська обл.) до Канева. По Канівській землі проходив лівий фланг оборонних рубежів Києва, який захищали дивізії 26-ї армії Південно-Західного фронту під командуванням генерала Ф.Я. Костенка. В цьому районі наступали фашистська перша танкова група генерала Клейста, дивізії 6-ї польової армії, а також авіація. Ціною великих втрат в живій силі і техніці ворогу вдалося відтіснити війська 26-ї армії до Канева. Фашисти рвалися до переправ через Дніпро. Для ліквідації Канівського плацдарму гітлерівське командування виділило спеціальну групу дивізій із свого резерву під командуванням генерала Шведлера у складі свіжих, повністю укомплектованих дев'яти дивізій, в тому числі мотодивізії СС «Вікінг» із завданням відрізати 26-у армію від Дніпровських переправ, оточити її та знищити до 12 серпня.

Головний удар по Канівському плацдарму ворог наніс з боку залізничного мосту в Каневі. Проти свіжих сил 94-ї піхотної дивізії під командуванням генерал-майора Пфейфера і мотодивізії СС «Вікінг» боролися 97-ма дивізія полковника Ф.М. Мальцева. Для посилення дивізії з резерву було передано 1054 стрілецький полк (командир – лейтенант Бувалін Михайло Григорович, його ім'ям названо одну з вулиць міста), 301 стрілецьку дивізію. Чисельність фашистських військ – 16 тис., а чисельність 97-ї дивізії разом з підсиленням – 2 тисячі. Неоціненну допомогу бойовим підрозділам надавав бронепοїзд №56 під командуванням старшого лейтенанта Петра Іщенка, який безперервно курсував вздовж лінії оборони. З Дніпровських вод міст обороняли бронекатери Дніпровської військової флотилії – «Верный» і «Передовой».

13-16 серпня тривала безперервна кривава битва за Канівський плацдарм, що затримувало подальший наступ фашистських військ. Крім цього, ворог ніс величезні втрати в живій силі і техніці. Взагалі, за час Київської операції на відріжку Коростень – Київ – Канів противник втратив більш як 100 тис. солдат і офіцерів, 200 літаків, сотні танків. Подальше просування ворога було затримане більш, ніж на два з половиною місяці. Сьогодні про події серпня 1941 року нагадує пам'ятник полеглим 26-ї армії при в'їзді до міста зі сторони с. Грищенці. Пам'ятник було встановлено до 40-річчя оборони Канева (1981 р.) і знаходиться на місці найзапекліших боїв, на висоті 101,0. Автори: В.Гнездилов, В.Чепелик. На вічній стоянці застиг бронепοїзд №56, а на честь його героїв названо одну з вулиць нашого міста. До канівського берега пришвартований бронекатер №41, що нагадує про відважних бійців Дніпровської військової флотилії.

Про оборону Канівського мосту писав А.П.Гайдар. Його ім'я пов'язане з партизанським загоном ім. Чапаєва, що діяв на Лівобережжі з осені 1941 року. Гайдар (Голіков) Аркадій Петрович – радянський письменник, автор повістей та оповідань для дітей: «Школа» (1930), «Дальние страны» (1932), «Военная тайна» (1935), «Чук и Гек» (1939), «Тимур и его команда» (1940) та ін., автор кіносценаріїв «Клятва Тимура», «Комендант снежной крепости».

З перших днів Великої Вітчизняної війни А.Гайдар перебуває на Південно-Західному фронті як кореспондент «Комсомольської правди». Він регулярно надсилає репортажі про оборону Києва, зокрема про захисників Канівського мосту написав нарис «Міст». Згодом опиняється в партизанському загоні ім. Чапаєва, який очолює Ф.Д.Горелов. Загинув письменник 26 жовтня 1941 року поблизу с. Ліпляве, де й був похований.

21 вересня 1947 року відбулося перенесення праху А.Гайдара до Канева. Біля могили письменника відбувся мітинг, на якому була висловлена ідея створення в Каневі дитячої бібліотеки. Так народилася перша на Черкащині дитяча бібліотека, яка носила ім'я Аркадія Гайдара. Спочатку її приміщення було розташоване по вулиці Воровського (сьогодні там знаходиться міський відділ земельно-кадастрового бюро). Відкрито бібліотеку 1 лютого 1948 року, першою завідувачкою якої стала Віра Іванівна Нікогда (пізніше – викладач хімії в загальноосвітній школі №1). 1 листопада 1953 року на могилі письменника було встановлено погруддя з бронзи та граніту. Автори проекту – московський скульптор Є.Рудаков, архітектор С.Смоляков. У 1964 році, на кошти піонерів з усього колишнього Радянського Союзу, які здавали макулатуру та металобрухт, було розпочато будівництво приміщення Бібліотеки-музею А.П.Гайдара. Для відвідувачів бібліотека відкрила двері 1966 року, а музей – 1967-го. Наразі Бібліотека-музей є науково-дослідним відділом Шевченківського національного заповідника «Літературна Канівщина» і розташовується у парку Слави.

Канів кінця серпня 1941 року являв собою сумну картину. Місто було спустошене і зруйноване. Відступаючі частини Червоної Армії не залишали ворогу ні продуктів, ні провіанту, ні транспорту – все, що не встигли евакуювати, підлягало знищенню (згідно директиви Сталіна від 27.06.41.). Так, залізничний міст через Дніпро був підірваний спеціалістами НКВС. 17 серпня 1941 року фашистські війська увійшли на безлюдні вулиці Канева. Близько 900 днів і ночей гітлерівці були господарями в місті (з 17.08.41. по 31.01.44.). Майже слідом за ними до міста прийшла похідна група ОУН (Організація

Українських Націоналістів). Українські патріоти мали надію відновити на звільнених від більшовиків землях Українську державність. Невдовзі в місті почали діяти повітова і міська управи, відділ народної освіти, райлікарня, поліція, біржа праці, банк, заготконтора, лісопильня, лазня. Розпочалися служби в Успенському соборі. Деякий час навіть виходила газета «Шевченкове слово», працювала міська друкарня. Наприкінці вересня в Каневі відбулась учительська конференція, на яку з'їхались понад 120 вчителів міста і району. Порядок денний конференції: «Завдання вчителів Канівського району у справі будівництва нової української держави».

Але окупантів Україна цікавила виключно як джерело сировини, робочої сили тощо. Тому дуже скоро активістів українського руху піддали жорстоким переслідуванням. Члени похідної групи ОУН на початку 1942 року зникли безслідно. Потім гестапо заарештувало повітового старосту А.Глушка, начальника біржі праці Тарасюка відправили до Німеччини, розправилися з родинами Д.Лебеда (в. о. директора музею Шевченка) і В.Ядловського (міський староста) – їх синів відправили до Німеччини. Загалом, тоді гестапо розстріляло 120 мирних жителів і понад 200 осіб були відправлені до Німеччини.

На окупованих українських землях фашисти запроваджували свій, так званий «новий порядок», – жорстокий окупаційний режим, метою якого було підкорення та колонізація України. На окупованій території були створені нові адміністративні центри: Канів, який до війни входив до складу Київської області, тепер підпорядковувався Корсуню. У населення забирали хліб, молоко, яйця, худобу, птицю і вивозили до Німеччини. Також окупанти вивозили людей – робочу силу. Спочатку на окупованій території гітлерівці проводили добровільну мобілізацію чоловіків і жінок віком від 18 до 45 років. Для залучення добровольців проводилась агітаційна робота. Коли ж сподівання окупантів не справдилися, почалася насильницька мобілізація – облави, арешти, розстріли (людей, які відхилялися від мобілізації прирівнювали до партизан і саботажників). На початку 1943 року до Німеччини почали вивозити молодь 15-17 років, а також

осіб 55-річного віку. Для кожного міста, села чи району встановлювалися розверстки з поставки робочої сили. Лише з Черкаської області до Німеччини було вивезено 83293 остарбайтери, зокрема, з Канівського району – 2059 осіб і з Канева – 242 особи.

Влітку 1943 року фашисти розстріляли в Берестовецькому Яру 1250 осіб – це ті канівці, які підозрювались у зв'язку з партизанами та підпільниками. На той час дії партизан активізувались і окупанти розправлялись без суду і слідства будь з ким, на кого впала підозра. Тіла вбитих було скинуто на дно яру. Потім німці підірвали схили вибухівкою, засипавши землею своїх жертв. У травні 1994 року на місці трагедії встановлено пам'ятник (розташований по сучасній вулиці Київській), автор якого – скульптор М.В.Константинова. Прототипом жінки з дитиною стала Марія Путій, труп якої вимила з яру дощова вода.

Готуючись до оборони літку 1943 року, фашисти виселили з міста майже всіх жителів, заборонивши під страхом смерті, повертатися до своїх домівок. В районі Канева планувалося побудувати неприступні укріплення, що мали увійти до так званого Східного Валу. З усього району зганялось населення копати траншеї і земляні укріплення. В приміщенні музею Т.Г.Шевченка був організований концтабір, де утримували молодь з Канева і сіл району, яка працювала на будівництві.

З вересня 1943 року по січень 1944 точилися кровопролитні бої у районі висот Канівського Подніпров'я. Тут було започатковано Букринський, Канівський та Пекарівський плацдарми. 24-25 вересня війська 47-ї армії генерала П.Жмаченка починають переправлятися через Дніпро в районі Канева. Першими форсує могутню ріку 748-й полк. Три дні його воїни під командуванням підполковника Луки Дудки вели безперервний бій. Особливо відзначилися воїни 206-ї стрілецької дивізії, які форсували Дніпро в районі між Каневом і Пекарями. На честь командирів та військових частин, які визволяли Канів, названо окремі вулиці нашого міста.

Понад чотири місяці точилися жорстокі бої за Канів і лише 31 січня 1944 року бійцями 206-ї стрілецької дивізії наше місто було

визволене. Пам'ятний знак на честь воїнів 206-ї стрілецької Червонопрапорної орденів Суворова, Кутузова і Богдана Хмельницького Корсунь-Шевченківської дивізії І-го Українського фронту, які 31 січня 1944 року звільнили Канів від фашистських загарбників, було встановлено на площі Леніна (сучасна Соборна) у 1969 році. Стелу виготовлено в гранкар'єрі села Старі Бабани.

7 лютого 1944 року були визволені останні села Канівського району. Про події тих днів нагадують братські могили загиблих на Канівській землі, яких нараховується 78 одиниць.

На честь 40-річчя Перемоги, у травні 1985 року в міському парку було відкрито Монумент Слави. Автори проекту: скульптор С.П. Усенко-Мороз, архітектор О.К. Стукалов. Залізобетонна постать матері з дитиною символізує собою матір-Вітчизну. На гранітних плитах, що розміщені позаду монумента, виکارбовано імена 441 канівця, які не повернулися з фронтів Великої Вітчизняної війни до рідного міста. Колись біля підніжжя монументу горів «вічний вогонь», наразі тут розбито квітник.

Біля приміщення науково-дослідного відділу Шевченківського національного заповідника «Народне декоративне мистецтво Канівщини» 15 червня 1974 року встановлено пам'ятник Герою Радянського Союзу, учаснику антигітлерівського підпілля у м. Краснодарі, Олегу Кошовому. Автори: скульптор А. Скобліков, архітектор І. Ланько. Протягом 1939-40 років родина Кошових проживала в Каневі і Олег навчався у сьомому класі середньої школи №1, яка розміщувалась у цьому приміщенні. Вітчим Олега Кошового був землеміром, тому родина досить часто переїжджала з місця на місце. До Канева прибули із Ржищева, а звідси – до Краснодону.

Друга молодість нашого міста розпочалася у 60-х роках минулого століття, коли 31 травня 1964 року було закладено перший камінь під Канівську ГЕС. Будівництво ГЕС проходило у комплексі: електростанція, бетонована гребля, однокамерний судноплавний шлюз з причалами і хвилерізною дамбою верхнього б'єфу та захисними спорудами нижнього. Проект Канівського гідровузла розроблено колективом Харківського проектного інституту

Укргідропроект у складі інженерів і архітекторів – С.Агеєва, Є.Бакшева, Г.Бурцева, А.Стогова, Ю.Іванова, А.Мошенцева, Д.Черепанової. **Канівська ГЕС** – друга ступінь каскаду гідроелектростанцій. Проектова потужність – 420 тис. кВт. Будівництво розпочалося у 1964 році. «...почалося відвантаження першої гідротурбіни для Канівської ГЕС, виготовленої на Харківському заводі ім. Кірова. Всього на новій електростанції буде 24 турбіни...», – писала місцева газета «Дніпрова зірка» у жовтні 1969 року. На її будівництві було впроваджено багато новацій. Наприклад, русло Дніпра перекривають безбанкетним способом; машинний зал відсутній, бо горизонтальні турбіни капсульного типу знаходяться в моноліті греблі, тощо. Перші шість агрегатів станції вступило в дію 5 листопада 1972 року, а останній 24-й – у 1975 році. Потужність ГЕС – 444 тис. кВт. Довжина приміщення ГЕС – 343 м, ширина – 57 м, висота – 39, 5 м. Наразі Канівська ГЕС – це одне з найпрестижніших місць роботи. На кінець 2007 року тут працювали 270 робітників.

Після побудови Канівської ГЕС Дніпро став глибшим і по ньому почав вільно курсувати великовантажний флот. Перший теплохід було закладено навесні 1970 року. За проектом його вантажопідйомність становила 7500 тонн, а швидкість з повним вантажем – 17 км за годину. Канівський шлюз однокамерний, довжина камери 210 м, ширина – 18 м. Наповнюється і спорожнюється камера протягом 15 хв. Через шлюз можуть проходити наймасивніші судна класу «ріка-море». Перший пароплав, що пройшов Канівський шлюз у листопаді 1972 року, носив ім'я Тараса Шевченка.

У період з 1934 до 1973 року на Дніпрі було створено шість водосховищ загальною площею 6888 м². Площа Канівського водосховища 582 м², але в результаті його побудови було затоплено чимало родючих земель, зникли острови, що були на Дніпрі, річка Канівка і ряд населених пунктів (Зарубинці, Селище та ін.). Перепад між водосховищем і нижньою течією Дніпра складає 10,5 м.

Канів – чи не єдине місто на Дніпрі, яке не вживає воду з цієї ріки. **Вода у місті** смачна і корисна, подається вона з 20 артезіанських

свердловин, глибиною від 135 м до 160 м. За хімічним складом канівська вода багата на оптимальний вміст фтору.

Не так давно по території міста протікали кілька малих річок. **Канівка**, від якої, за однією з легенд, походить назва нашого міста, зникла у результаті будівництва Канівської ГЕС. Наразі про неї нагадує заболочена місцевість біля підніжжя Дніпрової гори. **Дунаєць** колись був досить повноводий. Його води, зливаючись з Канівкою, впадали в Дніпро поблизу Сухого потоку. Навесні Дунаєць заливав обійстя канівців, які селились на його берегах. Місцеві жителі робили на ньому загати і ставили водяні млини. Сьогодні він засмічений та занедбаний, але, на відміну від Сухого та Меланчиного потоків ще живий.

Разом із побудовою ГЕС починає розбудовуватись і місто. Виникають нові площі, вулиці і житлові масиви. В основному будуються п'ятиповерхівки, так звані «хрущовки». Вздовж Дніпра, по вулиці Героїв Дніпра, з'являються дев'ятиповерхові будинки. Так перша «висотка» була здана в експлуатацію 1 травня 1970 року. Всього було збудовано п'ять таких будинків на 54 квартири. Забудова вулиць Героїв Дніпра та 206-ї дивізії проходила у 80-х роках минулого сторіччя. З розвалом СРСР будівництво призупинилось, хоча коштом Канівської ГЕС в 90-х роках споруджувались дев'ятиповерхівки, квартири отримали працівники ГЕС. Наразі багатоповерхові житлові будинки у Каневі будують такі компанії: ТОВ «Кремій-центр» і будівельна компанія «Меркурій» (м. Бровари). Наприкінці 2008 року було здано в експлуатацію красивий новий будинок на березі Дніпра.

2005 року було розроблено Стратегічний план економічного розвитку міста на період до 2020 року, серед основних напрямків було виділено розвиток туризму. Отже, завданням на найближчі десятиліття для Канева стало підвищення свого іміджу як туристичного міста на основі традиційного історичного та мальовничого розташування. Аналіз історичної спадщини Канева дозволяє віднести його до міст України, які викликають значний інтерес не тільки серед громадян нашої держави, а й серед

закордонних гостей. У лютому 2006 року міська рада затвердила Генеральний план міста, в якому обґрунтовано необхідність розвитку Канева як духовного та туристичного центру. Попередній план передбачав промисловий розвиток Канева.

Гора **Московка** нависає над сучасним центром міста – площею Ленінського комсомолу. З незапам'ятних часів цю висоту звали Грецький город, бо на ній жили грецькі купці. В результаті численних археологічних розкопок, тут було виявлено сліди проживання людей, починаючи від трипільської культури (IV – III тис. до н.е.). Ще у другій половині XIX ст. на горі можна було побачити рештки кам'яної церкви святої Ірини, побудованої за князівських часів раніше, ніж Успенський собор. Сучасну назву ця висота отримала після подорожі російської імператриці Катерину II до Криму. У травні 1787 року судно «Днєпр», на якому подорожувала Катерина II, зупинилося якраз напроти цієї гори. На кораблі імператриця прийняла польського короля Станіслава Августа. А на горі власник міста Станіслав Понятовський влаштував на честь високої гості ілюмінацію і феєрверк. Катерина II так і не зійшла на Канівський берег, але гора, на якій світився вензель російської імператриці, з тих пір стала зватись Московкою. 23 серпня 2010 року, в день Державного Прапора України, на вершині Московки за допомоги канівських підприємств «Інтербуд» і «Канівавтотранс» встановлено Прапор України розміром 24 м² (6х4 м). Капличка під Московкою встановлена.... Під горою 20.11.2015 року біля каплички встановлено пам'ятний знак Героям АТО.

Площа Т.Г.Шевченка – це сучасний центр міста. Тут розташовуються будинок міської і районної рад, райдержадміністрація, міський будинок культури, торгівельні ряди тощо. Площа виникла наприкінці 60-х – початку 70-х років, під час будівництва Канівської ГЕС. Перша її назва – площа Ленінського комсомолу. 28 квітня 2011 року, на 4-й сесії міської ради VI скликання було змінено її назву з метою вшанування пам'яті Кобзаря напередодні 150-ї річниці перепоховання праху Шевченка на Чернечій горі у Каневі. Ця територія була намита, а до побудови площі, під час розлиття Дніпра, вода доходила під самі гори. Тож серед місцевого

населення площа називається «Намив». 2006 року площу було реконструйовано і встановлено ліхтарі, світло від яких видно на дальній околиці Канева. З того часу зустрічається ще й така назва – Площа ліхтарів. Тут сходяться вулиці Шевченка, Енергетиків і Кошового. Вздовж вулиці Олега Кошового насаджено каштанову та липову алеї. У будь-яку пору року дерева у поєднанні з ліхтарями створюють неповторний пейзаж сучасного міста. Розміщується площа біля підніжжя гори Московки.

Термінал «Авто-ріка», Привокзальна площа, вертолітний майданчик. 19 вересня 2011 року в рамках святкування 933-ї річниці від дня заснування міста Канева було відкрито термінал «Авто-ріка» і Привокзальну (Ярмаркову) площу. На відкриття приїхали поважні гості: віце-прем'єр-міністр України, міністр інфраструктури Борис Колесников, міністр регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства Анатолій Близнюк, голова Черкаської обласної державної адміністрації Сергій Тулуб, голова Черкаської обласної ради Валерій Черняк, члени колегії обласної держадміністрації та обласної ради. Очільники урочисто перерізували стрічку та відкрили двері нового терміналу.

Під час прес-конференції С.Тулуб повідомив, що плануються відкриття туристичних маршрутів по Дніпру сполученням Канів – Черкаси – Чигирин, а також вивчається питання щодо водного сполучення Канева з Києвом. Навігацію по Дніпру планується відкрити 30 квітня 2012 року. Крім водного транспорту, до Євро-2012 будуть розроблятися й нові автобусні маршрути, що з'єднуюватимуть Канів з усією Україною.

На Привокзальній (Ярмарковій) площі влаштували грандіозний ярмарок, де було представлено продукцію з усіх районів Черкаської області (всього 20 районів: Уманський, Христинівський, Монастирищенський, Жашківський, Маньківський, Тальнівський, Лисянський, Звенигородський, Катеринопільський, Корсунь-Шевченківський, Городищенський, Шполянський, Кам'янський, Смілянський Чигиринський, Черкський, Канівський, Золотоношський,

Чорнобаївський, Драбівський). Канівці та гості міста ярмаркували під супровід творчих колективів області.

Цього ж дня високопосадовцями було відкрито вертолітний майданчик в с. Пекарі. Загальна площа об'єкту – 8,5 га, його вартість сягає 96 млн. 862 грн., а слугуватиме він для залучення заможних туристів до визначних пам'яток Канівщини. (газета «Дніпрова зірка» №75-76, від 23 вересня 2011 р.). Рішенням Канівської міської ради від 27.02.2014 року за №15-42 Ярмаркову (Привокзальну) площу було перейменовано на Площу імені Героїв Майдану.

Вітрова гора – колись на ній стояли млини, бо відкрита вона вітрам з усіх боків. Інша назва гори – Жидівка. **Сорокопудова** гора тягнеться вздовж вулиці Шевченка аж до ЗОШ №6 і закінчується Сорочим яром. Гора **Пелехівка** – найменша серед Придніпровських гір. Свою назву отримала від давнього роду Пелехів – рибалок і човнярів, додатковим промислом яких було ще й перевізництво. Від наступної гори її відрізує Пелехівський яр. **Лиса** гора має ще одну назву – Слонова, тому що схожа на велетенського слона з похиленою головою. **Пилипенкова** гора з давніх часів була заселеною, про що свідчать археологічні розкопки. Тут було виявлено городище зарубинецької культури (III ст. до н.е. – II ст. н.е.), яке досліджувалось у 1948 році В.А.Богусевичем, а з 1966 по 1971 роки це городище досліджував Є.В.Максимович. Розкопки проводились на площі 3000 м² і було виявлено 42 житла та 122 господарські ями. Заселеною була вершина горба, а схили укріплені валами та ровами. Житла – напівземлянки, розміщені групами по 8 – 12 жител, що утворюють кола, а за ними виявлено господарські ями-погреби. Тут проживало кілька сот осіб. Городище на Пилипенковій горі було одним з найбільших центрів зарубинецької культури в Середньому Подніпров'ї.

Шевченкова алея. На Всеукраїнський скульптурний симпозіум «Шевченкова алея» до Канева приїхали провідні майстри України. За сорок днів вони створили дев'ятнадцять образів – персонажів Шевченкових творів. Автор ідеї – президент України.

Біля підніжжя Тарасової гори у Каневі туристів зустрічають 19 скульптур Шевченкових персонажів. Понад місяць над їхнім створенням чаклували скульптори з різних куточків держави. Спершу монументи планували вишикувати від Успенського собору до Чернечої гори – за маршрутом останнього шляху Кобзаря. Проте скульптори наполягли, щоб їхні роботи стояли разом. Тож під Тарасовою горою вони утворять своєрідний парк скульптур. Юлій Сенкевич, керівник проєкту: "Ми своїх дітей не хочемо кидати напризволяще, це наші діти. І ніхто не хоче поганого місця існування своєї дитини. Можна почати з цього парку, коли благоустрій захопить і набережну, то може так статися, що він буде окрасою України і стане на обліку ЮНЕСКО".

Для скульпторів із Ямпільських кар'єрів Вінниччини завезли кам'яні брили. Кожна – вагою шість тонн, аби фантазії скульпторів було де розгулятися. Черкасця Миколу Теліженка зацікавила Коліївщина. Підніжжя його скульптури прикрашають образи кобзаря й коня – уособлення спаленої землі. Вінцем творіння став орел – символ польської влади, який клює голови українських селян.

Микола Теліженко, заслужений художник України (м. Черкаси): "Найближчим часом ювілей народно-визвольної війни – Коліївщини. І, наближаючись до творчості Шевченка, збагнув, що, гайдамакам, Коліївщині немає жодного пам'ятника в Україні. Це була всеукраїнська масова хвиля визвольної війни. Це трагічна сторінка історії. Хотілося її відобразити".

Свої роботи скульптори подарували Каневу. За задумом, на святому для українців місці ще мають висадити вишні, верби й тополі. І облаштувати набережну Дніпра. А залишки кам'яних брил міська влада хоче використати для ремонту дороги біля Тарасової гори.

Пам'ятний знак Івану Підкові. (? - 16.06.1578, Львів) - козацький отаман і господар Молдавії. За підписом під єдиним збереженим у польському альбомі початку XVII ст. портретом Підкови, він «був таким сильним, що не лише ламав підкови, а й таляри, а коли увіткнув таляр у дерев'яну стіну, то його треба було вирубувати. Узявши за заднє колесо, він зупинив повіз, запряжений

шестериком коней. Дишель ламав об коліно. Узявши зубами бочівку меду, перекинув її через голову. Узявши в руки волячий ріг, пробив ним ворота». У 1577р. разом з отаманом Яковом Шахом Підкова на пропозицію молдавських бояр, невдоволених правлінням поставленого турками господаря Петра Кульгавого, пішов у Молдавію, розбив військо господаря в кількох битвах і 29 грудня здобув Ясси. Підкову було проголошено господарем, але згодом турецько-волоська армія змусила козаків покинути Молдавію. У Немирові Підкову по-зрадницьки схопили слуги брацлавського воєводи Я.Збаразького (попередньо він підтримував Підкову). На вимогу турецького султана король Польщі Стефан Баторій наказав стратити козацького ватажка у Львові.

Його було стято на площі Ринок 16 червня 1578 р. й поховано в Успенській церкві. Згодом козаки з почестями перевезли останки героя до Канева й поховали в монастирі під Чернечею горою над Дніпром. Діяльність Івана Підкови оспівана в козацьких думах, у поемі Т. Шевченка, творах румунського письменника М. Садовяну. Пам'ятники І. Підкові споруджено у Львові (1982) і Черкасах (1987).

Одним із перших (1578 р.) розповів світові про Підкову італієць Алессандро Гваньїні з Верони, ротмістр польського війська, комендант Вітебська, в «Описі Європейської Сарматії», виданому в Кракові латинською мовою і кілька разів перевиданому в різних країнах. Протягом тривалого часу твір Гваньїні був на Заході популярним джерелом інформації про Україну й козаків, у ХУІІ-ХУІІІ ст. мав великий успіх і в Україні.

За словами Гваньїні запорізький козак Іван Підкова, «як дехто вважав», був рідним братом загиблого в жорстокій боротьбі з турками молдавського господаря Івоні (1574 р.). Івоню, до речі, також активно підтримували українські козаки з гетьманом Свірговським. Молдавська знать запропонувала Підкові трон господаря: надіслала листи київському воєводі К.Острозькому й барському старості, прохаючи надати Підкові допомогу лише до Дністра, де вони самі чекатимуть його з військом. В Барі до Підкови пристали шляхтич Копицький, який двадцять років жив і воював серед козаків, та

молдаванин Чапа. Вони привели до Підкови гетьмана Шаха і 330 козаків, і з цими силами Підкова вирушив на Молдавію. Однак почувши, що проти них іде воєвода Петро з численним військом і гарматами, Підкова відійшов в Україну. Господар Петро й султан негайно звернулися до короля з протестом, і той наказав коронному гетьманові й місцевим магнатам схопити Підкову. Слуга коронного гетьмана Боболецький, маючи 3 роти війська, спробував це зробити, але Підкова з 50 козаками зайняв вигідну оборонну позицію на броді під Немировом, і поляки відступили. Підкова зі своїм загоном спокійно в'їхав до Немирова. Боболецький спробував діяти через підстаросту, але отримав відповідь: «Я не можу тобі його видати, але й не бороню його, візьми його собі, якщо хочеш». Тим часом до Підкови знову прийшли 600 запорожців Шаха (при цьому на Низу залишилося ще 400 козаків), і він здійснив повторну спробу здобути Молдавію. Коли Підкова прийшов до Сорок, «найперше чернь його привітала як пана». Битва під Яссами проти переважаючих військ турків і Петра Кульгавого, детально описана професійним вояком, може служити взірцем козацької тактичної майстерності.

Воєвода поставив попереду свого війська 500 яничарів з гарматами й вогнепальною зброєю. Однак козаки, помітивши дим від запалених гнотів, за командою впали на землю за мить перед турецьким залпом. Турки, подумавши, що ті побиті, кинулись на козаків. Але ті, підхопившись, одночасно вистрелили з рушниць, поклавши на місці 300 вершників. Решта кинулася врозтіч. Після цієї невдачі Петро Кульгавий втік до свого брата, волоського господаря, й попросив допомоги в Порти. Підкова ж, з ентузіазмом зустрінутий і підтриманий населенням, здійснив ряд енергійних кроків для налагодження внутрішнього життя держави, випустив усіх в'язнів. Тим часом, за наказом султана, Петро Кульгавий отримав значні

підкріплення з Силістрії, Нікополя, Відіна. Коли турки й Петро підійшли до Ясс, молдавсько-козацьке військо виступило назустріч. Козацька розвідка, вислана Шахом, сповістила, що турки погнали перед військом череди худоби, «бажаючи піший люд стратувати худобою», а перед худобою турки вислали «гарцівників», що мали спровокувати противника на атаку. Натомість козаки висунули вперед стрільців з рушницями. Ті, ведучи безперервний вогонь, вистріляли «гарцівників», а потім вогнем змусили худобу повернути назад.

Задум турків обернувся проти них самих. Використовуючи замішання в лавах ворогів, Підкова й Шах ударили з флангів і завдали Петрові нищівної поразки. Колишній господар ледве зміг утекти з поля бою. Однак Підкова не зміг скористатися з перемоги, бо проти нього вийшло велике семигородське військо. Забравши 14 гармат і «щонайкращі речі», Підкова повернувся в Україну. Однак у Немирові брацлавський воєвода Я.Збаразький запропонував Підкові поїхати до короля й пояснити ситуацію. Посередником виступив коронний гетьман (він мав королівський наказ за всяку ціну схопити Підкову), який і доставив Підкову до Варшави, на сейм. Король хотів стратити його негайно, але шляхта «дуже шкодувала того Підкову, як доброго мужа». Тим не менше, після сейму Підкову послали до в'язниці в Раві, а потім стратили у Львові на вимогу султана. Закінчуючи розповідь про Підкову, Алессандро Гваньїні підсумовує: «Це був завжди й зараз є дуже помічний і войовничий козацький народ проти всіх неприятелів коронних, литовських і руських, особливо проти турків і татар, які часто вдираючись на Україну з азійських степів, перед тим чинили великі шкоди, як про це пишуть усі хроніки. Але тепер ці войовничі молодці тим поганським бісурманам немало псують забаву, за що подякуймо Господові Богові» (Z krön i ki Sarmasyi Europskiej Alexandra Gwagnina z Werony... Krakow, 1860, s. 229).

Німець Л. Мюллер, який служив королю Стефанові Баторію, також з симпатією описує козаків, згадує про демарші турків, які вимагали від Баторія страти Івана Підкови. «Цей Підкова, - пише Мюллер, - був видатний муж і володів незвичайною силою.

Оскільки він гнув руками кінську підкову з такою ж легкістю, як розривають шматок паперу, козаки на кордоні обрали його своїм начальником, і він невтомно дошкуляв туркам» (Müller L. Kurze und wahrhafte Beschreibung welcher massen dieser jetzt regierungen König in Polen Stephanus... - Frankfurt, 1 585, нenum.)

Страту Підкови Мюллер, з лояльності до короля, виправдовує вищими державними інтересами. Однак вона, як вказував агент тосканського герцога Ф.Талдуччі, «накликає ганьбу на польське королівство». Талдуччі зі слів довіреної особи детально описав мужню поведінку Івана Підкови перед стратою. У своїй реляції Талдуччі повідомляє й такі подробиці: «сам король у день страти раненько виїхав з міста під тим приводом, що вирушає на полювання і буде відсутнім два дні». Виїжджаючи, він наказав, щоб усі в фортеці були при повному озброєнні, в тому числі і його охорона, і щоб брами були замкнені. Король побоювався, що козаки спробують визволити свого вождя зброєю. Після від'їзду його величності, коли було виконано всі необхідні розпорядження, перед 14 годиною Підкову привели на площу. Він не був зав'язаним, і ніхто не тримав його рук за спиною, що йому дозволили з королівської ласки. При оголошенні смертного вироку стояв великий гамір через гуркіт барабанів і гомін людей. Підкова обійшов два рази площу, погладжуючи бороду й дивлячись на люд, показуючи, що нітрохи не боїться смерті. Він поросив тиші і, досягши цього, мовив такі слова: Мені нічого невідомо окрім того, що я повинен вмерти, тому що турок, невірний хан-язичник, наказав вашом у королеві, його підданом у, здійснити страту, і ваш король дав таке розпорядження.

Та врешті-решт це для мене не має ніякого значення, одне запам'ятайте, що мине небагато часу, і те, що діється зараз зі мною, станеться і з вами, і з вашим добром, і голови ваші й ваших королів відвезуть у Константинополь, як тільки невірний хан-бусурман таке накаже»; помовчавши трохи й обернувшись до восьми своїх людей, що оточували його, додав: «Прошу вас, аби цим моїм слугам і товаришам, таким чесним, як і я, після моєї смерті не чинили жодних перешкод, тому що, по-перше, вони порядні люди. Крім того, вони

чесно служили республіці, отже, заслуговують не лише того, аби ніхто не завдавав їм образи, але й того, щоб їх нагородили за їх заслуги». Тоді ще додав; «І ще попрошу вас, оскільки ця безчесна людина /вказуючи на ката/ негідна торкатися мого тіла при житті, не дозволяйте йому доторкатися до нього і після смерті, лишивши це моїм людям, які перебувають тут лише для того, аби віддати мені цю останню послугу». Один з них підійшов до нього з великою шклянкою вина і подав шклянку, яку він взяв з радістю й надпив великим ковтком. Тоді звертаючись до того, від кого взяв шклянку, він, за звичаєм його батьківщини, сказав, що п'є за його здоров'я і всіх його товаришів. Після цього він знову перейшовся туди і назад і пішов до місця страти. Побачивши жмут соломи, на яку він мав стати колінами, голосно мовив: «О господи, невже я негідний схилити коліна на щось благородніше?» - повернувся до своїх людей і сказав: «Підіть до моїх речей і принесіть мені килимок, який в мене ще залишився». Це негайно виконали. Тоді він схилив коліна, прочитав молитву й перехрестився за руським звичаєм, бо він був цієї віри, й закрив очі, чекаючи смертельного удару. Але оскільки кат не завдавав удару, він повернувся і спитав у нього: «Що ж ти:». На це кат відповів: «Твоя милість, потрібно закотити одяг, аби не заважав він удару». Почувши це, він сказав: «Дуже добре». Він сам розправив свій одяг як належало, сказавши кату, аби робив свою справу, і, здавшись господу, прийняв смертельний удар з великим спокоєм. Один з присутніх, що знаходився там, як гадають, саме для того, щоб показати, що вирок виконано, взяв його голову і тричі показав її народу.

В цю мить виявилось й велике народне співчуття, і настільки сильне ремство, що можна було побоюватися повстання... У присутніх людей з народу покотилися сльози, особливо у багатьох з тих воїнів, які прибули сюди, очевидно лише заради нього. Гайдуки, чекаючи будь-чого, стояли з аркебузами наготові... Відомо, що ця подія викликала в народі велике невдоволення». (Історія Львова в документах і матеріалах. — Київ, 1986, № 34). Після страти люди взяли його тіло, пришили до нього голову, поклали останки в зелену

труну, яку він сам собі приготував, і віднесли в Успенську церкву. Очевидно, оплакуючи козацького гетьмана, багато українців Львова вперше відчули всю спорідненість з козаками, а зі слів Івана Підкови зрозуміли, кого він захищав і проти кого воював. Так трагічна історія славного гетьмана Івана Підкови вперше знову поєднала галичан з наддніпрянцями.

Тарасова гора відома на весь світ. 22 травня 1961 року вона прийняла на вічний спочинок прах великого Кобзаря. Попередня назва – Чернеча гора, оскільки тут селилися ченці з Канівського монастиря. Ще 1097 року на схилі гори Володар, син переяславського князя Всеволода, заснував монастир. У XVI столітті він стає своєрідною козацькою святиною. Літні запорожці, які вже не могли брати участь у походах і боях, почали селитися та доживати віку на Чернечій горі, неподалік Канівського монастиря. 1578 року козаки перевезли сюди останки скараного у Львові Івана Підкови. Товариш Підкови, козацький гетьман Яків Шах, хотів помститися за смерть друга. Але він був усунений від гетьманства і засуджений на довічне ув'язнення в канівський монастир, де доживав віку у чернецтві. 1602 року у Канівському монастирі було поховано козацького гетьмана Самійла Кішку, який загинув під час військових дій у Лівонії. Пам'ять про монастир збереглася і до наших днів у назві вулиці – Монастирок, що розташована між Пилипенковою і Тарасовою горами. 20 травня 2007 року тут було встановлено пам'ятник Івану Підкові. Автори: львівські митці – скульптор Петро Кулик, архітектори – Володимир Блюсюк, Костянтин Малярчук та канівський архітектор Ігор Ренькас. Це третій пам'ятник на честь відважного козацького ватажка І.Підкови, що встановлено в Україні: Львів – 1982 р., Черкаси – 1987р.

Гори **Чортиця, Божниця і Гончариха** розташовані в стороні від Дніпра. Божиця і Чортиця, стоять по обидва боки річки Дунайця. У 40-х роках XIX ст. на цих горах було відкрито каменоломні, в яких добували бутовий камінь і вивозили до Києва. На території міста існує безліч менших вершин, які теж мають власні назви, але з часом перетворилися на міські вулиці. Такі назви Канівських гір подає

місцевий краєзнавець І.І.Сорокопуд у виданні «Канів. Сторінки незгасної пам'яті».

У геолого-географічній літературі ці висоти відомі як **Канівські дислокації**. Таку назву їм дав академік В.В.Різниченко, присвятивши їх вивченню 15 років свого життя. Канівські гори займають східну околицю Придніпровської височини. Вони тягнуться вздовж Дніпра багатокілометровою смугою, що розпочинається на півночі біля с. Трахтемирів і досягає на півдні околиць с. Хмільна, що в пониззі р. Рось. Загальна довжина Канівських дислокацій близько 75 км.

Княжа гора. Всесвітньо відома Княжа гора. Саме на ній зібрано колекцію старовинного ковальського, ливарного, ювелірного, столярного, косторізного інструментарію, форми для литва виробів з емалі. Колекція коштовностей, зібраних лише на цій горі налічує кілька тисяч предметів. Розташована за 9 км від Канева. Княжою гора почала називатись за часів Київської Русі, коли вже існували князівства. У існуванні на горі князівських будівель переконують речі, знайдені під час розкопок.

За 7 кілометрів від центру міста стоїть Княжа гора, висотою близько 63 метрів над рівнем Дніпра. З двох боків Княжу гору оточують глибокі яри, а з третього вона обривається до Дніпра. Четвертий бік, розширюючись, поступово переходить в поле. Городище складається з двох частин: меншої біля 1.5 гамисової і більшої 2.5 га – напільної, переділеної валом і ровом. Від поля Княжа гора була огорожена високим земляним валом, висотою 4-6 метрів і глибоким ровом. За свідченням археологів, найбільш повним життям Княжа гора жила в XII-XIII ст., хоч на горі дослідники знаходять і більш давні знахідки.

Могутні земляні укріплення, десятки житлових і господарських будівель, численні знахідки знарядь сільськогосподарського господарства, а також інші види староруської зброї не залишають сумніву в військово-землеробському характері городища. Військова справа для мешканців Княжої гори була основним заняттям, хоч немалу роль відігравало і сільськогосподарське виробництво,

забезпечуючи фортецю і її мешканців продуктами харчування. Запаси їжі на горі були постійними, тому що фортеця у будь-який момент могла опинитися у облозі. Під час розкопок на Княжій горі було знайдено велику кількість ям і льохів, в яких могли в ті часи зберігатися запаси продуктів. Також було знайдено велику кількість виробів із кольорових і дорогоцінних металів. Серед них: бронзові змієвики, невеличкі хрестики і великі хрести з розп'яттям, ікони, підсвічники, панікадила, браслети, гривні, персні.

У колекції Княжої гори є зовсім рідкісні, навіть для великих міст, золоті прикраси. Всі ці речі датуються переважно XII-XIII ст. і на перший погляд є свідченнями високого рівню розвитку на городищі ювелірного ремесла, хоча не можна вважати його основним виробництвом.

У питанні атрибуції городища Княжа гора практично не має суперечностей. Є свідчення, що городище є залишком літописного міста Родень. Згадаємо літописну згадку 980 р., де говорить про те, що вигнаний з Києва князь Ярополк „пршедь затворися въ градъ Родньн на усти Роси”. Тобто з тексту видно, що давньоруське місто Родень знаходилося в гирлі Росі. Місто Родень могло бути родовим або племінним центром, що допускає і сама назва міста, і те, що дослідники схильні вважати поселення на Княжій горі племінним центром одного з відгалужень південно-східних слов'ян. Назва Княжа гора походить від слова князь, широко вживаного на означення військового ватажка і правителя певної території Древньої Русі. Це підтверджують вчені, які на Княжій горі під час розкопок знайшли діадему. А такий коштовний високохудожній витвір людських рук міг належати лише особі князівського роду. Нині Княжа гора перебуває під охороною Канівського природного заповідника.

Сьогодні вивченням Канівських гір, а також дослідженням і збереженням місцевої флори і фауни, займається **Канівський природний заповідник**, розташований на південно-східній околиці Канева і межує з Шевченківським національним заповідником. Він є одним з найстаріших в Україні, заснований в 1923 році (відновлений 1968 року). Ці місця вже наприкінці XIX – початку XX століть

привертали увагу вчених – біологів, геологів, географів, істориків, археологів. Саме тоді академік В.В.Різниченко відкрив геологічну унікальність, тепер відомих у всьому світі, Канівських дислокацій. На схилах глибоких ярів, як на сторінках книги, можна прочитати геологічний літопис краю. Порооди залягають вузькими шарами – від найдавніших, що утворилися 150 мільйонів років тому, до сучасних. Походження канівських гір вчені пов'язують із рухами земної кори і активною дією потужного льодовика.

Канівський природний заповідник – живий музей природи Середньої Наддніпрянщини. На порівняно невеликій території (загальна площа 2027 га) зосереджено унікальне багатство геологічних, ботанічних, зоологічних та історико-археологічних пам'яток. До складу заповідника входять мальовничі острови Дніпра Круглик і Шелестів та зміїний острів на Канівському водосховищі.

Ще в недалекому минулому Канівські гори були лісовим краєм. Та вже до початку XX століття завдяки людській діяльності площа лісів значно зменшилась. Вирубування лісів призвело до заміни основної породи дуба грабом, а на крутосхилах почалася страшна ерозія. Унаслідок цього сьогодні яри займають майже третину території заповідника. Деякі з них – Сухий потік, Маланчин потік, Комашиний яр – сягають глибини 30-40 м. До заповідника входять відрogi Хмільнянського яру, одного з найглибших в Європі.

Кілька мільйонів років тому у цій місцевості шуміло море, тому в шарах осадових порід знаходять скам'янілі рештки вимерлих головоногих молюсків, кістки морських рептилій – іхтіозаврів та плезіозаврів, численні зуби акул, кістки давніх зубатих китів – зеуглодонів.

Значну наукову цінність становлять історико-археологічні пам'ятники заповідника. На горах Княжа та Мар'їна і на Великому та Малому скіфських городищах було знайдено залишки більш як 400 давніх поселень, серед яких стоянки мисливців кам'яної доби, поселення часів трипільської культури, городища скотарських племен бронзового віку, скіфів-орачів, антів та полян. На Княжій горі у VIII – XIII століттях існувало літописне давньоруське місто Родень.

Залишки міста було виявлено внаслідок археологічних розкопок під керівництвом академіка М.Ф.Біляшівського у 1892 році.

На території заповідника переважають грабові гаї. Тут відомо 15 видів рослин, занесених до Червоної книги України: скополія карніолійська, цибуля ведмежа, любка дволиста, коручка чемерниковидна, зозулинець болотний та ін.

Тваринний світ Канівських гір нараховує понад 5 тис. видів і відрізняється багатством та різноманітністю. Тут можна зустріти такі види тварин, як козуля європейська, лось, олень європейський, свиня дика, куниця, борсук, єнотовидний собака, горностаї, лисиця, тхір, білка. В заповіднику нараховується близько 300 видів птахів. Із рідкісних трапляються орлан-білохвіст, змієїд, скопа, пугач. Територія заповідника має велике значення як місце масового відпочинку птахів під час сезонних перельотів.

На базі заповідника у різний час працювало багато відомих учених: В.Вернадський, М.Біляшівський, В.Різніченко, О.Рогович, В.Бондарчук та ін. При заповіднику функціонує музей природи, приміщення якого є меморіальним будинком академіка М.Ф.Біляшівського. Канівський заповідник традиційно вважається одним із центрів підготовки молодих спеціалістів-біологів, географів, екологів, археологів. Щороку на його садибі проходять практику до 700 студентів Київського національного університету ім. Т.Шевченка та інших вищих закладів освіти. Заповідник підпорядкований Київському національному університету ім. Т. Шевченка.

На території міста розташовується **Шевченківський національний заповідник**. 1925 року постановою уряду України на Тарасовій горі в Каневі було створено музей-заповідник «Могила Тараса Шевченка» площею 20 га. З нагоди 125-річчя від дня народження у 1939 році на могилі поета споруджено відомий тепер у цілому світі пам'ятник (скульптор М.Манізер, архітектор Є.Левінсон) та будинок літературно-меморіального музею великого Кобзаря (архітектори В.Кричевський, П.Костирко).

Побажання Т.Шевченка, висловлене в «Заповіті», – бути похованим на Батьківській землі, щоб було видно широкополі лани,

Дніпро і кручі, – здійснили його шанувальники. Труну з тілом Т.Г.Шевченка перевезли з Петербурга на Чернечу (нині Тарасову) гору. Відтоді це місце стало священним для кожного українця.

З 6 серпня по 29 вересня 2007 року у Каневі проходив Всеукраїнський скульптурний симпозіум у камені «Шевченкова алея», який очолив заслужений художник України Юлій Синькевич. До Канева з'їхалися 19 митців практично з усіх регіонів України, які під відкритим небом біля підніжжя Тарасової гори, із брил пісковика та вапняку створили близько тридцяти скульптур на шевченківську тематику. Твори митців було встановлено біля готельного комплексу «Княжа гора».

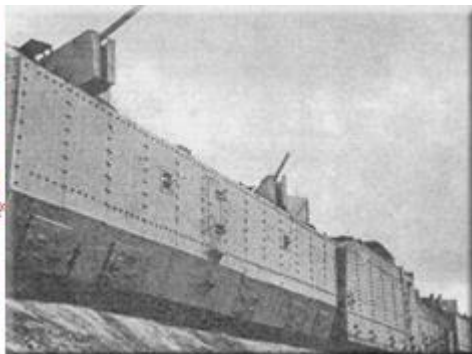
Особливе місце в житті Канева займає Шевченківський національний заповідник, який піднімає статус міста до рівня міжнародного визнання. До закриття музею Т.Г.Шевченка на реконструкцію у грудні 2003 року, Канів відвідувало понад 100 тисяч відвідувачів з усіх куточків світу. 23 серпня 2010 року знову відкрив двері для відвідувачів оновлений Музей Шевченка. З його відкриттям потік туристів до Канева значно збільшився, так протягом 2010 року Шевченківський національний заповідник і його відділи відвідало 116 тис. екскурсантів.

Бронепоезд №56. В'їжджаючи з півночі в місто Канів, важко не помітити цей пам'ятник – зупиненого навечно бронепоезда. Грізно найжачились стволами гармат і кулеметів дві двовежові бронеплощини, причеплені спереду і позаду бронепаровоза, на тендері якого підносяться перескоп командної рубки і зчетверений зенітний кулемет. Сюди по місцевому звичаю приносять квіти щойно одружені пари, тут на свята збираються канівці, багато з яких мешкають на сусідній вулиці – Героїв бронепоезда.

Пам'ятник незвичайних хоча б тому, що в місті немає залізничних шляхів. Але на початку 40-х років минулого століття тут був вокзал, по насипу проходила дорога Миронівна – Канів, що тягнулася на лівий берег Дніпра через міст, що був частково демонтований після війни, одночасно із завершенням будівництва ГЕС. А вокзал і магістраль, дотла зруйновані нещадними

бомбардуваннями, які почались вже 23 червня 1941 року, відновлювати не стали.

Вже по одному цьому факту можна зрозуміти, що відбувалось того літа на землі Канівщини, що стала ареною жорстоких боїв. Зіткнувшись з жорстокою обороною на підступах до Києва, війська німецької групи армій „Південь” намагались пробитися до Дніпра південніше і захопити переправи, для того щоб продовжити наступ на Лівобережну Україну. Німці мали дворазову перевагу в піхоті та артилерії, а в літаках перевага була в півтора рази, і це навіть якщо випустити з уваги факт натренованості і виправки німецьких військових, яким протистояли швидко сформовані стрілецькі частини і народні ополчення, які практично не мали бронетехніки. Щоб хоч якось частково компенсувати втрати радянських танків та бронемашин, знищених або кинутих в ході бойових дій до західного кордону, командування Червоної Армії почало застосовувати бронепоезди військ НКВС. Бронепоезд, про який піде мова, входив до складу 56-го плку 4-ї дивізії військ НКВС СРСР по охороні залізничних шляхів (в той час – самостійний рід внутрішніх військ). За станом на 22 липня 1941 року, крім 53 армійських бронепоездів СРСР мало ще солідні бронесли НКВС: 25 бронепаровозів, 32 артилерійські бронеплощадки, 36 сучасних моторних броневагонів. Як правило, бронепоезд (чи підрозділ мотоброневагонів) входив у склад кожного „залізнодорожного” полку військ НКВС і слугував сильним резервом для підсилення полкових гарнізонів (у складі відділення до роти), які охороняли мости та інші важливі об’єкти вздовж магістралей. Комусь „фортеці на колесах”, мабуть, здаються зброєю архаїчною для часів Другої світової війни – на зразок кулеметної тачанки. Дійсно,

бронепоїзд був „прив'язаний” до залізничного полотна, мав великі розміри, що робили його гарною мішенню для ворога, до того ж суттєвою проблемою було постачання і ремонт (тільки один бронепоїзд потребував ледве не кожного дня заправки тонами пального і води). Але все ж ця техніка мала багато численні „плюси”: швидкість пересування, незалежність від погоди і стану ґрунту, високі потужність і точність вогню – як прямою наводкою, так і з закритих позицій, значний боєкомплект, надійний захист броні товщиною 15 – 45 мм.

Крім того, радянські командири спирались на багатий бойовий досвід застосування бронепоїздів, накоплений під час громадянської війни, і мали гарно підготовлені та відібрані екіпажі, в яких більшість бійців володіли суміжними спеціальностями. Між іншим, багато що з правил бою „залізнодорожніх броненосців” було запозичено в моряків: діяв аналогічний корабельному бойовий розрахунок, і від моменту, коли бронепоїзд, сформований „по-бойовому”, відправлявся до лінії фронту, ніхто з екіпажу не мав права залишити свій пост без дозволу командира. Устав передбачав суворе привило: в ар'єргардному бою бронепоїзд мав забезпечувати вихід з бою і відрив від супротивника своїх військ „навіть ціною власної гибелі”. Саме так в сорок першому діяли бронепоїзди НКВС, приймаючи на себе ворожі удари, і ці самопожертви абсолютно відповідали жорстокій логіці війни – адже у розбитої, деморалізованої піхоти не було ні броні, ні вежових гармат... Саме така ціль була поставлена перед бронепоїздом №56 літом сорок першого.

Як і інші бронепоїзди НКВД, він не мав гарної назви – лише бортовий номер, що відповідав номеру полку. Оскільки БП-56 був застарілого типу, він до війни числився навчальним, і в колективі його екіпажу досвід і професіоналізм командирів, що були вчителями та інструкторами, вдало поєднувались з ентузіазмом курсантів, для яких випускним екзаменом стала війна. Уже з 23 червня старий бронепоїзд почав бойові дії, відбиваючи повітряні атаки під час чергування на станції Київ і патрулюючи відрізки Київ – Тетерів та Київ – Фастів. 12 липня, виконуючи завдання командира дивізії, БП-56 відправляють в

район Городянки, куди прорвалися німецькі танки. Бойовий „дебют” екіпажу, що очолював 38-річний старший лейтенант Петро Іщенко, дорого коштував німцям: раптово з’явившись на окраїні станції, бронепоезд відкрив ураганний вогонь прямою наводкою, знищив 6 танків і заставив противника відступити.

Під час боїв на бронепоезд полювала німецька авіація, але все ж, як не дивно, він залишався непоміченим – допомагав камуфляж, маскувальні сітки з травою та гілками, крім того, завдяки майстерності машиністів потяг не видавав себе димом та паром. Всі дні на бронепоезді продовжувалась цілодобова виснажуюча праця: вдень – патрулювання, розвідка, вдалі вогневі нальоти, вночі – ремонт пошкоджень, завантаження боєприпасів, вугілля та води.

Вранці 7 серпня біля двох полків противника атакували позиції 97-ї стрілецької дивізії, недалеко від селища Трошин. Не дивлячись на інтенсивний артобстріл, БП-56 вийшов на відкриту позицію, шрапнель чотирьох 76-мм гармат та черги всіх бортових кулеметів нанесли величезні втрати густим колонам ворожої піхоти, що рухались в повний зріст. Маневруючи, на протязі дня бронепоезд відбив іще шість атак, використавши при цьому 1300 снарядів і кілька тисяч патронів, завадивши ворогові оточити 1054-й стрілецький полк, комісар якого пізніше спеціально приїхав подякувати хороброму екіпажу „Бориса Петровича” (так бійці жартома називали бронепоезд)... Між іншим, саме в 1054 полку на той час воював молодий червоноармієць Олесь Гончар, який в одному з боїв на Канівщині був поранений. Цілком можливо, саме бойова майстерність екіпажу бронепоезда врятувала життя майбутньому класикові української літератури, автору „Знаменосців” та „Собору”...

З боєм БП-56 прорвався на станцію Канів, яку весь час бомбардували артилерія та авіація противника. Бронепоезд маневрував, ухиляючись від обстрілу, але ремонтники не встигали відновлювати пошкоджені колії. Раптом вибух снаряду зруйнував шлях під задньою бронеплщадкою, яка зійшла з колій. Однак, через кілька годин екіпаж зробив те, що здавалося неможливим, - під вогнем підняли вагон на рейси і усунули пошкодження. Поповнивши

запаси, бронепοїзд повернувся на позицію, отримавши нове завдання – прикривати відхід на лівий берег військ 26-ї армії, обозів та машин з пораненими. Ввечері 10 серпня відбулось те, що вирішило подальшу долю бронепοїзда – під час чергового нальоту німецькі бомби сильно пошкодили міст. Його вдалося відновити лише частково – на лівий берег знову почали рух машини, пушки, піші колони. Але бронепοїзд пройти вже не міг. На протязі наступних днів він ще й втратив можливість пересуватися: артобстріли і бомбардування повністю знищили останки залізнодорожніх шляхів. Звичайно, на борту БП-56 всі розуміли, що їх „Борис Петрович” приречений. Але суворі традиції військ НКВС виключали навіть обговорення можливості залишити бронепοїзд, відступити без наказу. Доки вони могли стріляти - оборона тривала, і кожний в екіпажі турбувався не про власне спасіння, а про те, щоб нанести як можна більшу шкоду вогнові, затримати його, хай хоч на кілька днів. Більше того – поранені після перев`язки поверталися на свої бойові пости. Уже нерухома „фортеця на колесах” продовжувала вести бій. Стволи гармат розжарювались так, що в одному з них заклинило снаряд, в кожухах бортових „максимів” кипіла вода, екіпаж задихався від порохових газів – але бронепοїзд стріляв!

14 серпня противник виявив вогневу позицію і кинув на бронепοїзд десятки (!) пікіруючих бомбардувальників, підсилив артобстріл. Біля 11:00 вибух важкої бомби зруйнував бронепотяг – були вбиті троє і поранені двос членів екіпажу.

Впродовж дня ще четверо бійців отримали поранення – але „тридцьюмовки” і кулемети не затихали. В 19:00 внаслідок чергового бомбардування паровоз впав під укіс, одна бронеплощадка, зкинута з рейс, повисла на краю насипу, на іншій були пошкоджені гарматні башти. Але коли гітлерівці спробували прорватися до мосту,

смертельно поранений БП-56 знову відкрив вогонь – і відбив атаку! Тільки в 23:00 за наказом командуючого 26-ї армії екіпаж Іщенко почав залишати бронепоезд. Вони відступали достойно, без суєти, не дивлячись на ворожий вогонь: підібрали кинуту армійцями вантажівку і перед усім відправили на лівий берег Дніпра поранених товаришів. До ранку знімали і переправляли в тил кулемети, замки гармат, боєприпаси і оптичні прибори – рятували все, що могло згодитись в наступних боях. В кінці-кінців підірвали рідну „броню”, що не раз рятувала їм життя. Подвиг Іщенко і його підлеглих отримав високу оцінку командування – що було зовсім нехарактерно для початкового періоду війни. Герої отримали підвищення в військовому званні, ордени і медалі, зокрема, Петро Іщенко став капітаном, був відмічений орденом Леніна. Пізніше Петро Кирилович очолив дивізіон бронепоездів, заслужив іще чотири бойових ордени, звільнився в запас в 1948 році при званні підполковника... а в 1980 році, до 35-ї річниці Перемоги, в Каневі був святково відкритий пам'ятник – збудований колективом місцевого заводу „Магніт” макет БП-56, біля якого кожний рік будуть збиратися з різних кінців СРСР члени легендарного екіпажу, поки в них буде вистачати здоров'я і сил для цього...

Вірш про війну, "Каневу"

Уклін земний священним верховинам,
Де тінь Тараса на віки віків —
Душі народної любов і гнів —
Знялась в безсмертя помахом орлиним!

Там ворог був і потопом звіриним
Топтав святині. Там моїх братів
Лилася кров і сльози матерів
Квітчали сон синовнім домовинам.

Та встав Тарас, і встав Тарасів син,
І всі брати-народи, як один,
Знялися сонцем супроти туманів,

І зловорожа падає стіна,
І непорочний, як зоря ясна,
В багрянім сяйві виникає Канів.

Максим Рильський, 1 лютого 1944 рік

Музей військової техніки просто неба. 20 жовтня 2012 року з нагоди 68-ї річниці визволення України від фашистських загарбників відкрито Музей військової техніки просто неба. Поки що представлено шість експонатів: дві 76-міліметрові дивізійні гармати зразка 1942 року (ЗиС-3), бойові машини РС 3 В9К51 «Град» та 9К35 «Стріла-10», середній танк Т-55 і 100-міліметрову гармату КС-19.

У сквері Воїнів-інтернаціоналістів у день Покрови Богородиці 14 жовтня встановлено перші музейні експонати: БМП-1 і гармату ЗиС-3 (за матеріалами газети «Дніпрова зірка № 85-86 від 25.10.2012 р.»).

А нашу оглядову екскурсію хочеться завершити такими рядками, які написані канівською поетесою Вірою Володимирівною Носенко.

Хвилі котять води сивого Дніпра,
Пломеняться свічами у цвіту каштани,
Тут – Свята й Велична Чернеча гора,
І наймиліший серцю красень – рідний Канів.
Б'ються хвилі Дніпра в береги,

Зародився з роси і туманів.
Рідний краю ти мій дорогий,
Предковічний і молодий Канів!

2.2. Інформаційний додаток до тексту екскурсії «Канів – крізь віки»

Канів – адміністративний центр однойменного району Черкаської області, яка була створена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 7 січня 1954 року. До її складу увійшли три міста обласного підпорядкування: Черкаси, Сміла, Умань, а також 30 районів Київської, Полтавської, Кіровоградської та Вінницької областей. Цей край лежить в самому центрі України. Він дав світовій і вітчизняній культурам безліч славних імен: тут народилися Тарас Шевченко, Богдан Хмельницький, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Максимович, Семен Скляренко, Михайло Старицький, Василь Симоненко, Іван Піддубний, В'ячеслав Чорновіл, брати Симиренки...

7 березня 1923 року було створено Канівський район шляхом об'єднання двох волостей – Курилівської і Пшеничниківської. До 1930 року він був складовою Шевченківського округу, а з 1932-го увійшов до новоствореної Київської області. 1954 року Канівський район ввійшов до новоутвореної Черкаської області. 1965 року до Канівського району були віднесені села, розташовані на Лівому березі Дніпра, які належали до Гельмязівського району Полтавської області (села Ліпляве, Прохорівка, Озеріще, Келеберда, Сушки). Відтак Канівський район поділено Дніпром на дві частини: більша, Правобережна, міститься на Придніпровській височині, а Лівобережна – на Придніпровській низині. Наразі площа району складає 128 тис. га, тут нараховується 29 сілрад і 60 населених пунктів. Станом на 1 січня 2015 року чисельність населення району становила 21,6 тис. осіб. Провідною галуззю в районі залишається сільське господарство, тут нараховується 62374 га сільгоспугідь. 2015 року Канівський район відзначив 92-гу річницю.

Канів – місто обласного підпорядкування. Відповідний Указ Президії Верховної ради Української РСР було підписано 15 квітня 1977 року. Розташовується Канів на високому правому березі Дніпра. Відстань до обласного центру міста Черкас – 88 км, до столиці України міста Києва – 158 км, а до найближчої залізничної станції

Миронівка – 45 км. Транспортні зв'язки з населеними пунктами України здійснюються автомобільним транспортом. Не так давно місто мало і водне сполучення. Наразі по Дніпру до Канева прибувають лише круїзні теплоходи, які зупиняються біля приплаву «Тарасова гора». Проте у рамках підготовки до чемпіонату «Євро-2012» побудувався вокзал «АвтоРіка», відкриття якого було на 22 травня 2012 року. Також до «Євро-2012» в околицях Канева (с. Пекарі) побудований гелікоптерний майданчик.

З північної сторони до Канева примикає територія ГЕС, із заходу – землі Литвинецької сільради, а з півдня – Яблунівської сільради. З південно-східного боку місто межує з Канівським природним заповідником, який безпосередньо примикає до території Шевченківського національного заповідника.

Населення Канева, за даними перепису 2001 року, становить 26657 осіб обох статей. Станом на 1 січня 2016 року у місті проживе 25,9 тис. До 1960 року Канів був невеликим районним центром з чисельністю населення 7,5 тисяч осіб. Але на початку 60-х років минулого століття, у зв'язку з будівництвом Канівської ГЕС і подальшим розвитком промисловості (завод «Магніт», «Закордоненергокомплектбуд» та ін.), населення міста почало зростати. Найбільша кількість жителів становила у 1994 році – 30,6 тис. осіб. Починаючи з 1994 року населення міста почало зменшуватися за рахунок від'ємного природного приросту та міграційних процесів. Міграційні потоки спрямовані переважно до Києва, Черкас, Дніпропетровська і за кордон, зокрема до Російської Федерації. Тенденція до зменшення населення спостерігається і сьогодні, хоча дещо знизилися темпи його скорочення.

Загальна площа Канева – 1742 га. У місті нараховується 133 вулиці та 18 провулків. Центральні вулиці – Шевченка, Київська, Енергетиків, Героїв Небесної сотні, Дорошенка та Олега Кошового.

Навчальні заклади міста. У Каневі діють 5 загальноосвітніх шкіл, санаторна школа-інтернат, 8 дитсадків. Заклади позашкільної освіти: Канівський міський центр туризму; Канівська дитяча юнацька спортивна школа; Школа мистецтв; Мала академія «Родина»;

Спортивний клуб «Івазар». У Каневі працюють такі навчальні заклади: Канівське училище культури і мистецтв, Державний навчальний заклад «Канівське професійне училище»; філії: Східно-Європейського університету бізнесу, Київської Академії керівних кадрів культури і мистецтв, Черкаського державного технологічного університету. Також у місті працюють міський і районний будинки культури, Костянецький будинок культури, бібліотека ім. Т.Г.Шевченка, Клуб-музей ветеранів війни і праці. Музейні заклади: музей природи (на території природного заповідника); музейна кімната на громадських засадах братів Григорія та Олекси Вараввів (розташована в приміщенні гімназії ім. І.Франка); науково-дослідні відділи Шевченківського національного заповідника: «Канів від давнини до сучасності» (колишній Канівський історичний музей), «Літературна Канівщина» і відділ дитячої бібліотеки (бібліотека-музей А.П.Гайдара), «Народне декоративне мистецтво Канівщини» (Музей народного декоративного мистецтва). На території міста і району розміщуються три державні заповідники: Шевченківський національний заповідник (заснований у 1925 році), який межує з Канівським природним заповідником (1923 рік), а по береговій лінії від Трахтемирова до Бучака, що вище Канева, розташований історико-культурний заповідник «Трахтемирів», заснований у 1994 році. У місті діють відділи 8-ми банків. Виходять газети: офіційна громадсько-політична газета м. Канева і Канівського району «Дніпрова зірка», інформаційний щотижневик «Віка», соціально-політична газета «Час пік», газета громадської організації «Фонд розвитку «Шевченків край» «Наш Шевченків край», громадсько-політична газета «Народна трибуна», інформаційний вісник Канівської міської ради «Канів». В Інтернет-мережі створено 2 сайти: Канівської міської ради і Громадський сайт міста.

Промисловість Канева в основному представлена заводами з переробки сільськогосподарської сировини. На території міста і району розміщені підприємства, що належать до групи «Верес», корпорації «Клуб сиру», а також підприємства «Наша ряба». Сьогодні промисловий потенціал міста представляють 16 промислових

підприємств (станом на серпень 2015 р.). Найбільшу питому вагу в загальному обсязі виробництва промислової продукції та найбільшим роботодавцем в місті є ВАТ «Канівський маслосирзавод», яке входить до групи компаній «Клуб сиру»; ЗАТ «Агроєкопродукт» (торгова марка «Верес»); Канівська ГЕС (структурний підрозділ АТ «Укргідроенерго»); ВАТ «Закордоненергокомплектбуд»; ТОВ «КанівСГЕМ»; на базі Канівського електромеханічного заводу «Магніт» працюють ТОВ «Магнітприлад», ТОВ «Ергопак», ТОВ «Дукат-С» (виробництво пральних машин); науково-виробниче підприємство «Полімер-Акація» (пінополистірольна продукція), ТОВ Канів «ПАК» (паперово-картонна продукція). Будівельні організації: «Дніпробуд», «Інтербуд». Важливим чинником розвитку міста виступає мале підприємництво. Станом на серпень 2015 року у місті нараховувалось 163 малих підприємств та 2060 фізичних осіб, які виробляють продукцію і надають послуги.

Канівський маслосирзавод входить до групи компаній «Клуб сиру». Наприкінці 2007 року тут працювали близько 980 робітників. Канівські сири експортуються до Росії, Казахстану, Вірменії, Азербайджану, Молдови, Японії, Ізраїлю та США. Сьогодні «Клуб сиру» контролює 13% ринку твердого сиру в Україні, на його підприємствах виробляється 17 видів цього продукту.

Продукція, вироблена на підприємствах компанії **«Верес»** відома не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Це різноманітні соуси, майонези, кетчупи, консервовані овочі та фрукти.

ЗАТ «Укршампінйон», де вирощують і переробляють гриби, також входить до групи компанії «Верес».

У 70-80-х роках минулого століття одним із найбільших підприємств Канева був електромеханічний завод **«Магніт»**, заснований у 1969 році. Тут працювали 5 тис. робітників, в тому числі 1 тис. – інженерно-технічні працівники. Протягом року завод випускав продукції на 70 млн. радянських карбованців, це – обчислювальна техніка для військово-промислового комплексу. З розвалом СРСР життя на заводі затихло. Тисячі канівців залишилися без роботи, а підприємство мало величезні борги.

У січні 2008 року в Каневі з'явилося нове підприємство – **товариство «Ергопак»**, що виробляє товари для дому під торговою маркою «Сучасний дім». Це товари господарсько-побутового призначення, без яких ми вже не уявляємо свого побуту.

На території міста діє підприємство **ВАТ «Закордоненерго-комплектбуд»**, продукція якого завжди користувалася попитом серед споживачів. У десятках країн світу при будівництві гідроспоруд використовувалися металоконструкції та нестандартне обладнання, виготовлене на цьому підприємстві. Останніми роками, крім випуску металоконструкцій, тут налагодили випуск модульних споруд – утеплених металевих будинків, обладнаних на замовлення клієнта. На підприємстві виготовляють цілі модульні комплекси: офісні приміщення, спортивні комплекси, склади тощо. налагоджено випуск триповерхових модульних споруд, що відповідають усім європейським стандартам.

2.3. Об'єкти показу оглядової екскурсії

1. Зустріч групи. Сучасний центр міста Канева (загальна інформація).
2. Старий центр міста: перетин вулиць Торгова і Героїв Небесної сотні.
3. Дніпрова гора:
 - меморіал Слави;
 - оглядова площадка: розповідь про період війни 1941-1945 років, зруйнований міст через Дніпро;
 - водосховище, Канівська ГЕС, шлюз;
 - могила О.П.Ленського;
 - могила А.П.Гайдара;
 - Успенський собор, пам'ятка архітектури XII ст.; меморіальні дошки на фасаді собору;
 - пам'ятник святому Макарію;

- приміщення науково-дослідного відділу «Народне декоративне мистецтво Канівщини», пам'ятка архітектури XVIII ст.;
 - погруддя О.Кошового,
 - Соборна площа, клуб-музей «Ветеран», гімназія ім. І.Франка;
 - приміщення науково-дослідного відділу «Літературна Канівщина».
4. Гора Московка.
 5. Площа ім. Героїв Майдану, площа Т.Г.Шевченка, вул. Шевченка.
 6. Канівські гори (Вітрова, Лиса, Пилипенкова).
 7. Шевченкова алея.
 8. Пам'ятник Івану Підкові та відновлена козацька церква на Монастирку; Тарасова гора.
 9. Гори (Чортиця, Божиця, Гончариха, Княжа).
 10. Канівський природничий заповідник (музей природи за бажанням).
 11. Шевченківський національний заповідник.
 12. Бронепоезд №56 та музей військової техніки.

2.4. Технологічна карта екскурсії

Тема екскурсії: Оглядова екскурсія по місту «Канів – крізь віки»

Тривалість (год): 5-6 годин

Протяжність (км): 6-7км, 10 км (з переїздом)

Автор-розробник: Щербак В.В.

Зміст екскурсії: пішохідна-оглядова красознавча екскурсія по унікальним-пам'яткам природи та архітектури міста Канева

Маршрут екскурсії: Центр м. Канева, площа Т.Г.Шевченка, Дніпрова гора, Соборна площа, Гора Московка, Площа імені Героїв Майдану, Канівські гори (Вітрова, Лиса, Пилипенкова), Шевченкова алея, Монастирок, Тарасова гора, Канівські гори (Чортиця, Божиця, Княжа), Заповідники Канева (Шевченківський національний заповідник, Канівській природний заповідник), Бронепоезд №56

№	Ділянки (етапи) переміщення за маршрутом від місця збору експонатів до останнього пункту на конкретній ділянці маршруту	Місця зупинок	Об'єкти показу	Тривалість показу, хвилини	Основний зміст інформації	Вказівки щодо організації	Методичні вказівки
1	Центр м. Канева площа Т.Г. Шевченка 10:00 500 м	Напроти гір	1. Канівські гори та державна установа міста	20 хв	Основні відомості про історію міста, легенди, що пов'язані з містом та геологічною будовою Канівських гір	Організувати групу, розташувати для детальшого огляду	Початок екскурсії. Знайомство групи з екскурсводом. Техніка Б.Ж.Д. Використання історичної та статистичної довідок про місто. Використання матеріалів із «портфеля екскурсвода»
2	Дніпрова гора 10:20 800 м	Територія парку Слави	1. Меморіал слави	10 хв	Основні відомості про історію створення меморіалу та період ВВВ 1941-1945рр. на території міста	Організувати групу, розташувати напроти пам'ятника, для огляду.	Розповідь про період ВВВ 1941-1945рр.
		Територія парку Слави	1. Зруйнований міст через річку	5 хв	Історичні відомості про операції років війни	Організувати групу, розташувати на оглядовому майданчику за меморіалом Слави.	Розповідь про історію та цікаві факти про міст. Використання матеріалів із «портфеля екскурсвода»
		Територія парку Слави	1. Водосховище «Канівська ГЕС» плуоз	10 хв	Історичні відомості, легенди та цікаві факти про будівництво Канівської ГЕС та шлях Загосплен села.	Організувати групу, розташувати на оглядовому майданчику за меморіалом Слави.	Використовуюмо історичні довідки. Використання матеріалів із «портфеля екскурсвода»
		Територія парку Слави	1. Могила загиблого російського режисера О.П. Девякіна	5 хв	Коротка інформація про діяльність режисера.	Організувати групу, розташувати біля пам'ятника.	Використання історичних довідок та літературних джерел. Використання прийому «запитання-відповідь».
		Територія парку Слави	1. Могила А.П. Гайдара	5 хв	Коротка інформація про дитячого письменника.	Організувати групу, розташувати біля пам'ятника.	Використання історичних довідок та літературних джерел.
		Територія парку Слави	1. Успенський собор	25 хв	Інформація про об'єкт показу, легенди та цікаві факти.	Організувати групу, розташувати напроти об'єкту, для огляду. Дозволити за бажанням відвідати собор.	Використання історичних довідок та літературних джерел. Використання матеріалів із «портфеля екскурсвода»
		Територія парку Слави	1. Пам'ятник Макаренку	5 хв	Інформація про об'єкт показу, легенди та цікаві факти.	Організувати групу, розташувати біля пам'ятника.	Використовуюмо історичні довідки та літературні джерела. Використання матеріалів із «портфеля екскурсвода»

		Територія парку Слави	1. Придшення в музею «Народно-декоративне мистецтво Канівщини». 2. Потруддя О Кошовому.	40 хв	Інформація про об'єкти показу, цікаві факти.	Організувати групу, розташувати біля музею та потруддя	Використання історичних довідок та літературних джерел, пояснення, а також матеріали з «портфеля екскурсовода»
3.	Соборна площа 12:05 500м	Соборна площа	1. Клуб-музей «Ветеран»	10 хв	Інформація про будівлю, та музей	Організувати групу, розташувати біля музею.	Використовувати прийоми питання-відповіді розхриваючи історію Редикої Вигизинської війни.
4.	Гора Московка 12:15 500м	Підніжжя гори	1 Гора Московка	10хв	Інформація про об'єкт показу, легенди та цікаві факти.	Організувати групу, розташувати біля гори. Дати час для відвідування каплички біля гори.	Використання історичних довідок та літературних джерел, пояснення, а також матеріали з «портфеля екскурсовода»
5.	Площі міста Імени Героїв Майдану 12:25 100м	Територія терміналу Акторки	Терминал Акторки	5хв	Історія створення, даного об'єкту	Організувати групу, розташувати біля об'єкту.	Використовувати прийоми попереднього огляду, при розповіді використовувати прийоми пояснення.
6.	Канівські гори 12:30 600м	Підніжжя гір	1 Гора Вітрова 2. Гора Лиса 3. Гора Педиченкова	30хв	Інформація про гори та легенди що з ними пов'язані.	Пройтися по алеї до сідлучої зупинки скупаючи різні легенди пов'язані з Канівськими горами.	Використання історичних довідок та літературних джерел для розкриття та опису подій, пов'язаних з даними об'єктами.
7.	Шевченкова алея 13:00 550м	Територія Шевченкова алеї	1. Скульптури на алеї	25хв	Історія створення алеї, відомості про скульпторів.	Пройтися по алеї від скульптури до скульптури слухаючи інформацію про об'єкти. Дати час сфотографуватися.	Використовувати прийоми запитання-відповіді. Використовувати матеріали з «портфеля екскурсовода»
8.	Монастирок 13:25 350м	Територія біля козацької церкви	1. Пам'ятник Івану Підкобі 2. Вислудована церква	15хв	Легенди про видатну постать та історія створення пам'ятника, відомості про заснування і сучасний стан.	Організувати групу, розташувати біля об'єкту. Дати час для відвідування церкви.	Використовувати матеріали з «портфеля екскурсовода»

9.	Череча або Тарасова гора 13-40 200м	Територія біля підніжжя Тарасової гори	1. Тарасова гора	20 хв	Інформація про гору та легенду з назвою. Постать Т.Г. Шевченка	Організація групи, розташування біля підніжжя гори для детального огляду. Рухаємось до сходів на гору	Використання історичних довідок та літературних джерел для розкриття та опис подій, пов'язаних з даним об'єктом.
10.	Канівська гора 14-00 500м	Сходина Тарасову гору	1. Гора Чортини 2. Гора Божиди 3. Гора Княжа	25хв	Відомості про гори та їх назви	Під час руху на гору група слухає, розповідає про дані об'єкти.	Використання історичних довідок та літературних джерел для розкриття інформації про об'єкти.
11.	Заповідники Канева 14-25 850м	Територія Шевченківс ького національн ого заповідника	1. Шевченківс ький націо нальний заповідник 2. Канівський природний заповідник	60хв	Інформація про видавчу постать та історія створення заповідників, відомості про заснування і сучасний стан.	Організація групи, розташування біля підніжжя гори для детального огляду.	Використання історичних довідок та літературних джерел для розкриття інформації про об'єкти. Використовувати прийом запитань-відповідей.
12	Бронепойзд №56 15-25 (за бажанням потрібно робити переїзд) 4км	Територія музею під відкритим небом	1. Бронепойзд №56 2. Музей техники під відкритим небом.	60хв (з переїздом)	Інформація про об'єкти показу, легенди та цікаві факти.	Організувати групу, розташувати біля об'єктів. Дати час для фотографування. Повідомлення про закінчення екскурсії.	Використання історичних довідок та літературних джерел для розкриття інформації про об'єкти. Екскурсанти Закінчення екскурсії. Екскурсанти діляться враженнями

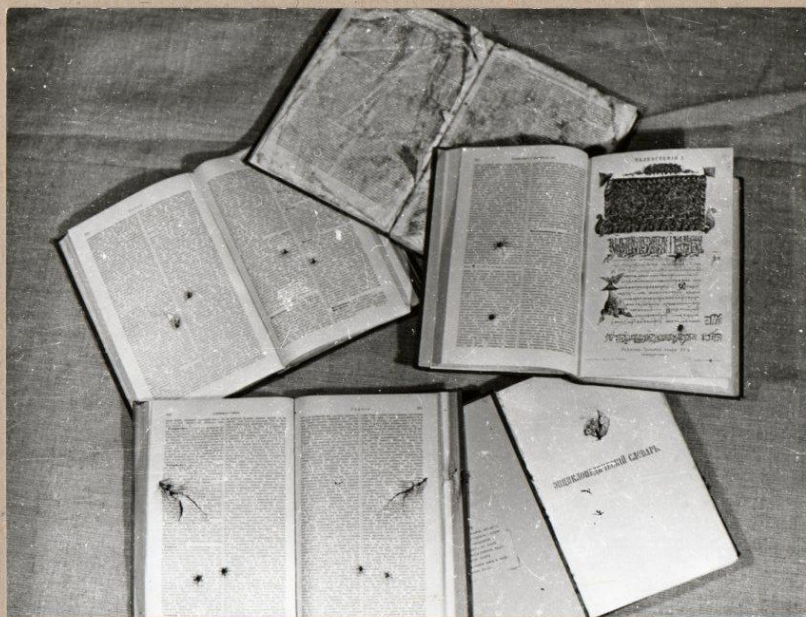
2.5. Типовий портфель екскурсовода

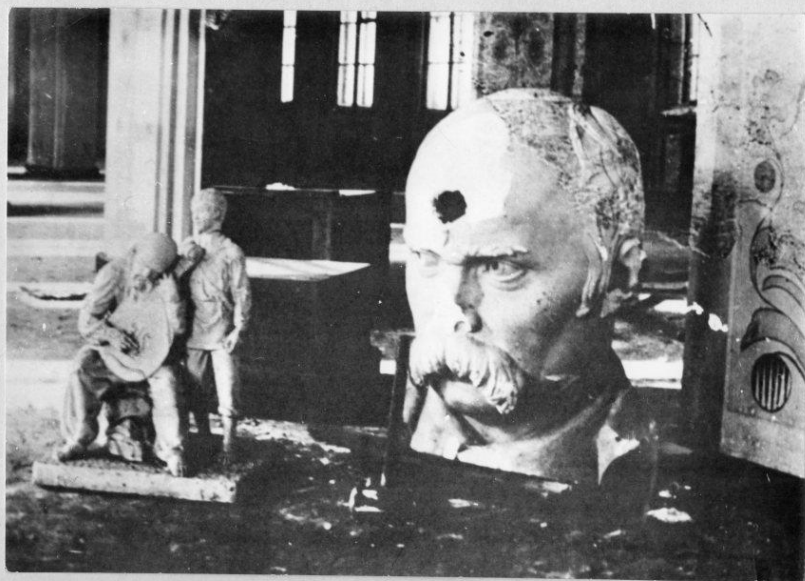

Каневъ.—Kanew. № 9.

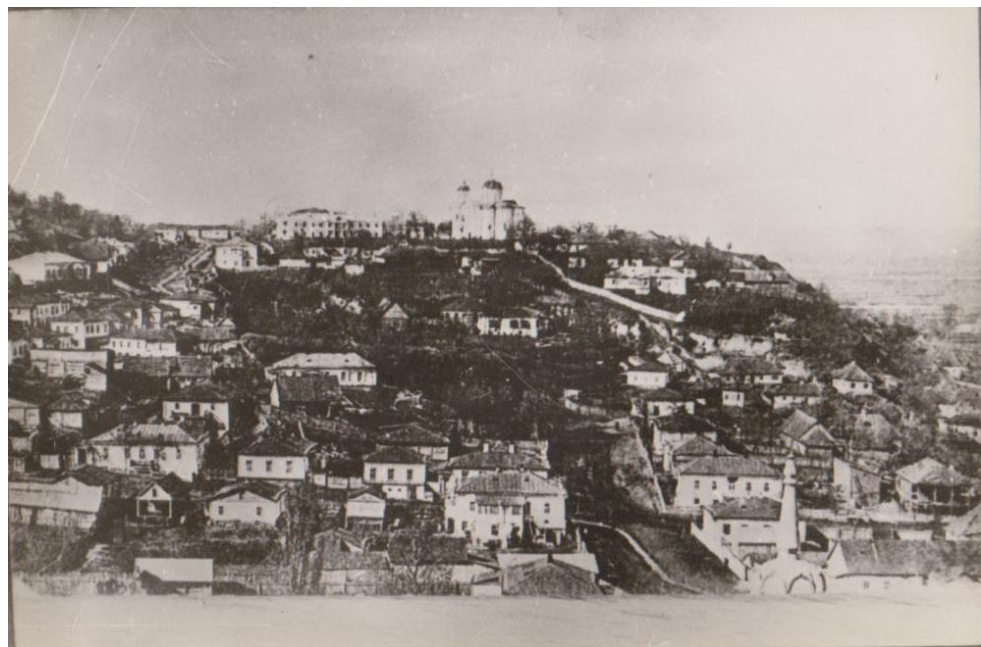
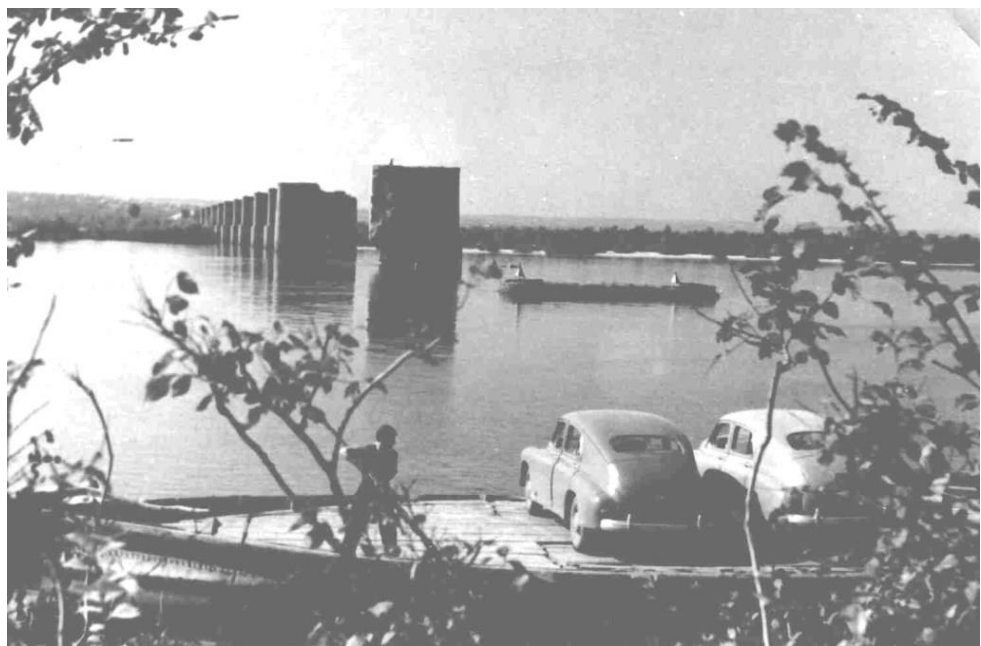
Уголь Полтавской и Набережной ул. съ видомъ на гору Московку.
Angb des vues Poltavskaya et Naberjnaya vue sur la mont Moskovka.

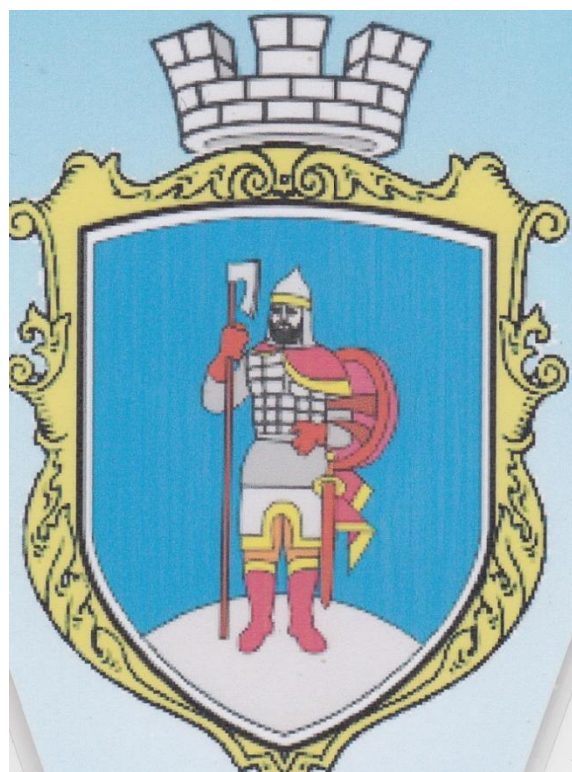

В. Тимурович, КАЗИМ.
1900.

[illegible]

ВИСНОВОК

Особливості оглядових міських екскурсій, які різнять їхнього капіталу від тематичних екскурсій.

Міські оглядові екскурсії - самі відвідувані. Вони проводяться всім категорій екскурсантів і вимагають диференційованого підходу до аудиторії. У стислі терміни, екскурсанти отримують унікальну можливість ознайомитися з основними пам'ятниками й пам'ятними місцями міста, найважливішими сторінками його власної історії, зі своєрідністю його сучасного виду.

Усі оглядові міські екскурсії меті показати екскурсантам роль міста, у історії Батьківщини, ознайомити їх із найяскравішими визначними пам'ятками міста, розповісти про видатних сторінки його історії, культури, науки. Усе змінилося на міської оглядової екскурсії має бути підпорядковане цього: відбір об'єктів, добір матеріалів під час написання тексту, шматки з літературних джерел постачання та документів, призначені для цитування, ілюстрації «портфеля екскурсовода» та інше. Будь-яке місто має тільки йому властиві риси. Міста із їхньою старою та сучасною архітектурою, пам'ятниками і історичними подіями, видатними людьми, промисловими підприємствами і науковими установами, музеями і виставковими галереями є невичерпними джерелами до створення екскурсій, що славлять їх.

Багатоплановий характер міських оглядових екскурсій визначає розмаїття об'єктів показу, яке не зустрічається в жодній з тематичних екскурсій.

Міську оглядову екскурсію практично неможливо побудувати в хронологічному варіанті, вона створюється по тематико-хронологічному чи тематичному принципу, що надає певну свободу розробки послідовності показу екскурсійних об'єктів і маршруту екскурсії.

Ще однією з особливостей міської оглядової екскурсії є постійна, вкрай динамічне її відновлення, оскільки місто розвивається, у ньому з'являються нові сучасні будинки, установи

науку й культури, спортивні споруди, деś відкривають нову меморіальну дошку тощо. Всі ці зміни міського середовища повинні негайно відбиватися в екскурсії, інакше екскурсанти можуть у знаннях про місто виявити недоліки екскурсоводів.

Під час підготовки оглядової екскурсії слід пам'ятати її багатоплановий характер, до складу якої входять, найчастіше далекі друг від друга підтеми, визначає складні логічні переходи від однієї підтеми в іншу, з допомогою яких екскурсовод повинен зв'язати їх у єдине ціле. Це з найскладніших завдань в міських оглядових екскурсіях, потім слід звернути особливу увагу, починаючи з стадії збору творчою групою літературного і фондового матеріалів.

Використовується при цьому сучасний та історичний матеріал. Ґрунтується така екскурсія на показі різноманітних об'єктів (пам'яток історії і культури, будинків і споруд, природних об'єктів, місць відомих подій, промислових і сільськогосподарських підприємств тощо). Хронологічні рамки такої екскурсії – час існування туристичного об'єкту з першої згадки про нього до сьогодення і на майбутнє – перспективи розвитку.

Оглядові екскурсії мають свої особливості. На відміну від тематичних, формулювання теми в оглядових екскурсіях пов'язане із певною складністю. Незалежно від місця, де їх готують і проводять, оглядові екскурсії практично подібні між собою, насамперед за своєю структурою. У кожній із них висвітлюється декілька підтем (історія міста, стисла характеристика промисловості, науки, культури, освіти тощо). У той же час в оглядових екскурсіях є свої відмінні риси, які пояснюються тими особливостями в історичному розвитку, що властиві визначеному місту, області, краю. Наприклад, військово-історична підтема є присутньою в оглядових екскурсіях тих міст і областей, на території яких відбувалися військові бої. Літературні підтеми включаються в оглядові екскурсії міст, пов'язаних із життям і діяльністю письменників, поетів та ін.

Методичні прийоми показу і розповіді в оглядових екскурсіях різноманітні. З прийомів показу частіше використовуються попередній огляд (по центральній площі міста, оглядової майданчику), екскурсійний аналіз (зазвичай дається під час огляду основних об'єктів) і рідше прийом зорової реконструкції (що у оглядової екскурсії переважають об'єкти, відмінні дійсністю), прийом порівнянь (за подібністю і розбіжності, і навіть перевірки іншими широковідомими екскурсантами об'єктами).

Практично всі методичні прийоми оповідання можуть успішно застосовуватися у міської оглядової екскурсії. Проте через специфіки цих екскурсій з методичних прийомів оповідання частіше доводиться вдаватися до довідки, цитуванню, опису об'єктів; прийоми пояснення, коментування і літературного монтажу зустрічаються рідше.

Серед інших методичних прийомів в екскурсію слід залучити елементи ритуалу, найчастіше це хвилина мовчання у Вічного вогню й братніх могил. Під час виходів для огляду основних об'єктів успішно використовується методичний прийом руху, що дозволяє робити докладний екскурсійний аналіз об'єктів.

Тому одним із перспективних видів екскурсій є міські – оглядові екскурсії.

Важливе значення має дана методична розробка для вчителів історії, географії; керівників гуртків краєзнавчого та історичного напрямку так як, в програмах даних дисциплін є оглядові екскурсії по місту. Дана методична розробка дає змогу самостійно розробити оглядову екскурсію по рідному місту чи селу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К.: «Дніпро», 1991. – С. 49-52.
2. Бакуненко М., Міхно О., Хоменко В. Порадник керівнику музею при навчальному закладі. – К., Шкільний світ, 2011.
3. Бекетова В.М., Капустіна Н.І., Чернов Є.А. Методика підготовки й проведення екскурсій. – Д., РВВ ДНУ, 2004.
4. Бондар М. Минуле Канева та його околиць. – К., 1971 – С.84-95.
5. Бондар М. Пам'ятки стародавнього минулого Канівського Придніпров'я. – К., 1959 – С.56-73.
6. В памяти народной. / Авторы-составители: С.Д.Бердник, Ю.Б.Коляда и др. – К.:Главная редакция Украинской Советской Энциклопедии, 1985. – С.357.
7. Величко С.В. Літопис. Том другий./ Відповідальний редактор О.В.Мишанич. – К.: «Дніпро», 1991. – С.245.
8. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: «Наукова думка», 1995. – 688 с.
9. Використано буклети Канівського природного заповідника, Державного історико-культурного заповідника та Шевченківського національного заповідника.
10. Використано матеріали архіву краєзнавця І.І.Сорокопуда (1917-2015).
11. Використано матеріали газети «Дніпрова зірка» за 1970-1972 роки, 2007-2015 роки; «Віка» за 2011-2015 рр.
12. Гайда Л. Музей у навчальному закладі - К., Шкільний світ, 2009.
13. Горовий А. Музеєзнавство в навчальному закладі. – К., Шкільний світ, 2011.
14. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Укладачі Й.Й.Брояк, В.Ф.Верстюк. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – С. 165-171.
15. ДАЧО, Р-131, оп. 1, спр.30, л. 71, 76.

16. Державний комітет України з будівництва та архітектури. Український державний науково – дослідний та проектний інститут «Укрдніпропроектреставрація» (Державна ліцензія Серія АА № 242701). Собор св. Георгія (Успія Богородиці) в м. Каневі Черкаської області. Історична записка. – Шифр 408-1. Том 1. Книга 1. – Київ, 2004.
17. Іщенко М., Мотов Л., Сорокопуд І. Канівщина. – Дніпропетровськ: «Промінь», 1969. – 126 с., іл.
18. Іщенко М.Є. Букринський плацдарм: проблеми вивчення та увічнення. / Велич подвигу народного. Тези матеріалів обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси. 1995. – С.105-108.
19. Капустіна Н.І., Гайда Л.О. Музей і відвідувач – Д., ДІМ ім. Яворницького, 2005.
20. Козуб Т., Борисюк Л., Лаліменко Т. Методичні рекомендації по організації музейної справи в навчальних закладах –Кр.Ріг, 2007.
21. Кузьмінський А., Суховершко Г., Чудновський В. Наш рідний край. Хрестоматія з історії Черкащини. – К.: «Молодь», 1993. – С.66; 113; 139; 169; 179; 219.
22. Курило Л. Основи екскурсійної діяльності – М., 2002.
23. Методичний посібник з основи екскурсійної праці в музеї – Д., ДОКМ, 2000.
24. Можаровський О.В. Насильницьке вивезення робочої сили з території Черкащини до Німеччини. / Велич подвигу народного. Тези матеріалів обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси. 1995. – С.92.
25. Музееведение. Музеи исторического профиля. Учеб. Пособие для студентов ВУЗ. под ред. проф. К.Г.Левыкина и проф. В.Хербста – М., Высшая школа, 1988.
26. Опорний конспект лекцій з дисциплін «Екскурсознавство» «Організація екскурсійних послуг» (для студентів спеціальності 7.050201 –«Менеджмент готельного курортного і туристського

- сервісу» і 6.050400 – «Туризм») / ХНАМГ, Уклад.: М.М. Покоloodна. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 80 с.
27. Профіль громади міста Канів. Робоча версія. Матеріали до проекту Стратегічного плану економічного розвитку. – Канів, серпень 2005. – 33 с., іл., табл.
28. Сорокопуд І. Канів крізь віки, - Канів: «Родень», 2002. – 48 с.
29. Сорокопуд І. Канів. Сторінки незгасної пам'яті. – Канів: «Родень», 2001. – 44 с.
30. Стешенко О., Гольцев А. та ін. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. – Київ, 1972. - С.324-326.
31. Стрипко Т.О. Оборона Канівського плацдарму в серпні 1941 року. / Велич подвигу народного. Тези матеріалів обласної науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. – Черкаси. 1995. – С.74-77.
32. Токарева В. Музей: освітній потенціал – К., Позашкілля №11(23),2008.
33. Чагайда І.М. Екскурсознавство. Навчальний посібник. – К.,2004.